

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

III. ÉVFOLYAM 1. SZÁM • 2008. MÁJUS • TEMESVÁR

A Hunyadiak és a reneszánsz

A TARTALOMBÓL:

„Ez ő! Rőt múltunk ércizmu magyarja,
Királyi holló, mely nyugatra tart...”
(Juhász Gyula: Mátyás király)

(2) BODÓ BARNA: Mátyás király

EMBERKÖZELBEN

(3) VICZE KÁROLY: Temesvár és a reneszánsz

(7) JÁNCsó ÁRPÁD: Hollós lobogó
Temesvár várfoján

(12) PAPP SÁNDOR: Török háborúk és békék
Hunyadi János korában

(15) VEKOV KÁROLY: Az erdélyi reneszánsz
és a mátyási modell

(22) RADU LUPESCU: Bibliotheca Corviniana

(26) KÁROLYI ATTILA: A reneszánszkori Szeged

JELENLÉT

(35) ANAVI ÁDÁM: Második Matyi

ARCÉL

(37) SZEKERNYÉS JÁNOS: Magasztosság
és monumentalitás

(42) MIKLÓSIK ILONA: Egy XIX. századi
művészetkedvelő találkozása az olasz
művészetrel

LÁTLELET

(43) MÉSZÁROS ILDIKÓ: Itt járt Mátyás király.
Színházi találkozások I.–II.

HÍDVERŐ

(45) IOAN HAȚEGAN: Kinizsi Pál

BATYU

(47) ILLÉS MIHÁLY: Temesközi útvonalak V.

LAJSTROM

(50) MAGYARI SÁRA: Nyelvi előítéletek I.

MÁTYÁS KIRÁLYUNK

Kevés magyar királyról mondhatjuk el: a miénk volt.

Mátyás a miénk, igaz módra, háromszorosan is.

Először a miénk emberként. Ha Mátyást igazságosnak mondja a népi emlékezet, akkor azt az uralkodót látja benne, aki a népet nem királyoktól megszokott módon kezelte. Ha egy királyt az utókor igazságosként tart számon, ha történetek tucatjai idézik meg alakját gyengék és elesettek oltalmazójaként, akkor ez az uralkodó látta az embert. Nem csupán a népet, amely hadba vonult és országot védett, hanem az egyes embert is, akit a sors olykor bizony mostohán kezel. Aki éppen a történetek szerint az igazságos Mátyástól várta sorsának jobbulását.

Másodsorban a miénk nagy királyunk, mert örök példája annak, miként lehet egy hátrányt feloldani, a nehéz helyzetet önmagunkat nem feladva és értékeink tiszteletét megtartva kezelni. A történet ismert, amikor is a fiatal király, megválasztása után, politikai szempontból kényes helyzetben nem koronáztatta meg magát, és mégis bizonyosságot tudott tenni afelől, hogy Szent István örökségét folytatja. Volt már korábban arra példa, hogy magyar királyt nem a Szent Koronával koronáztak meg – például Károly Róbertet a budai Mátyás (Nagyboldogasszony) templomban – de Mátyás nem volt hajlandó ilyen lépésre. Mivel a magyar korona akkor III. Frigyes német-római császár birtokában volt, Mátyásnak megválasztása utáni első útja a budai Nagyboldogasszony templomba vezetett, ahol a főpapság előtt megtette a hagyományos ígéretek az ősi privilégiumok tiszteletben tartására, amelyek azt jelentették, hogy a magyar állam jogfolytonosságát mindennél fontosabbnak tartja. A megszentelt falak között megújította Szent István döntését, és ismételten felajánlotta Magyarországot a Boldogságos Szűz Máriának. Ezek után a királyi palotába vonult, trónjára ült, és elkezdte az ország ügyeinek intézését.

Harmadsorban a miénk Mátyás, mert kultúrapártolása tett minket, magyarokat azon – ma úgy mondjuk – európai értékek részesévé, amelyek révén nálunk is, mint más népek esetében, elindult az a folyamat, amelyet egyszerűen és általánosan reneszánszként idézünk meg. Ha valaki úgy gondolná, hogy a reneszánsz kultúra pártolása, a Corvinák sorozata a királyi mecénatúra egyszerű esete, nincs benne semmi rendkívüli, akkor fel kell hívnunk a figyelmét arra, hogy európaiságunk – miként bármely nemzet európai volta – mindenek előtt kulturális meghatározottságú. Az Európában élő ázsiai akkor lesz európaivá, ha az itteni kultúra részesévé válik, ha nem csupán érti és elfogadja ezt a kultúrát, de képes e kultúrát építeni, gazdagítani is. És Mátyás korában és udvarában az európai kultúra óriási, örök értékei születtek, amelyek révén részesei vagyunk a nagy közös kultúrkincsnek.

Ezért a miénk háromszorosan Mátyás.

Őt idézzük meg. Rá emlékezünk felidézvén hozzá kötődő, korát jellemző eseményeket, történelmi személyiségeket, kulturális értékeket.

VICZE KÁROLY

Temesvár és a reneszánsz

Hunyadi János 1443-ban Temesvárról vezette át seregét a Balkánra, ahol bevette Szófiát, elfoglalta Nisszát, és győztes seregét ismét Temesvárra vezette vissza téli szállásokra, melyeket leginkább a város, Temesvár környékén szemelt ki. Közben 1443. június 5-én Szt. Bonifác napján hatalmas földrengés roppantotta meg az Anjou-várpalotát.

Hunyadi hazaérkezve rögtön megkezdte a várpalota újjáépítését. Az 1444. évi várnai ütközet után, amelyben I. Ulászló király is életét veszítette, az 1446. évi rákosi országgyűlés Hunyadi Jánost Magyarország kormányzójává választotta a gyermek V. László nagykorúvá válásáig. Ekkor tette le az egybegyűlt néptömeg előtt esküjét, amely a magyar nyelv egyik régi nyelvmemlékének számít: *"Isten engem úgy segélyen, bódog asszony nekem irgalmat úgy nyerjen, Istennek mind szenti érettem úgy támadjanak, Istennek szent teste én végnapomon üdvösségemre úgy méltóljék, föld testemet úgy fogadja, onnat harmadnapra úgy ki ne vesse, magról magom úgy ne szakadjon, ítéletnapon Istennek szent színét úgy láthassam, örök pokolba úgy ne temettesem, hogy az szerzést, kit es ország szerzésére megírtanak volna, erősen és tökéletességgel mind megtartom, semmit ellene nem teszek, sem tétetek."*

1447-ben, a temesvári kastély újjáépítésének befejezését követően Hunyadi már mint Magyarország kormányzója tartózkodik Temesváron, ahova családját is elhozta Kolozsvárról. Itt a temesvári kastélyban nevelkedett Mátyás fia is, a később 1458-ban Magyarország királyává választott *Mátyás király*, aki közvetlenül királlyá választását követően még egyszer eljött Temesvárra, meglátogatni édesanyját, Horgszei Szilágyi Erzsébetet. Ezt követően már nem járt többet Temesvárot.

Az 1476. év vége új időszakot nyit meg Mátyás életében. Éveken át hiába tett kísérletet a császárnál, a lengyel királynál, a német birodalom és Olaszország különböző udvarainál, hogy koronájának fényéhez méltó feleséget szerezzen magának. Terveinek mindaddig útját állotta a büszkeség, mely a régi fejedelmi házakat az egykori oláh kenécek ivadéka-tól elválasztotta. Tizenkét évi özvegyiség után most Olaszország leghatalmasabb uralkodójának, Ferdinánd nápolyi király leányában találta fel a régóta keresett menyasszonyt. Ferdinánd királynak, bár törvénytelen ágyból származott és házasságon kívül adott gyermekeinek életet, az ősrégi Aragon királyok vére folyt ereiben, s koronájának fénye, országának hatalma a reneszánsz virágzásának tetőfokán teljesen elegendő volt arra, hogy származásának foltját eltakarja. A Beatrix hercegnővel 1476 december há-ban megkötött házasság teljesen megfelelt a renaissance szellemétől áthatott magyar király lelki igényeinek s a Nápolyval is rokon olasz udvarokkal fennálló kapcsolatok szoros összefűződése új utakat

nyitott Magyarországra ama műveltség befogadására, amelynek Mátyás addig is legfőbb hívei közé tartozott. Mátyás eddigi uralkodása alatt is tartózkodás nélkül engedte át magát a királyi hatalommal járó külső fény és pompa élvezetének; udvarának fénye itthon és az ország határain kívül egyaránt elkápráztatta azokat, akik benne megfordultak. A pompaszerető nápolyi királyleány befolyása mégis meglátszott rajta; budavári, visegrádi építkezései házassága után veszik kezdetüket, az udvarába sereglett olasz tudósok csak most érezhették magukat igazán itthon az idegen országban; s amiben a mai nemzedék a nagy király legnemesebb aspirációit, legbelsőbb törekvéseit, egész lelki világát legfényesebben látja megtestesítve, világhírű könyvtára, a Bibliotheca Corviniana igazi felvirágzása is az új időkben beállott lendületre vezethető vissza. S a török felett kivívott fényes győzelmek után, melyek a nagy Hunyadi méltó fiának mutatták őt a kereszténység szeme előtt, a csehországi háborúban elért sikerek után, a melyek két virágzó tartomány birtokával növelték birodalmát, a házasságát követő esztendő hozza meg az alkalmat annak a nagy vállalkozásának megindítására, amely külső politikájának legfényesebb sikerét rejtette magában számára.

Mátyás törekvésében, hogy Csehország birtokát magának megszerezze, dicsőségre vágyó lelkületén kívül magasabb politikai szükségletek érvényesülését kell keresnünk. A nemzeti királyok kihalta után beállt zavarok arra kényszerítették az országot, hogy

államok szövetségében keressen kárpótlást a nemzeti dinasztiaiban rejlő összetartó erőért. Nagy Lajos és utódai politikája egymás után hozta Magyarországot a fejedelem közössége által szoros kapcsolatba a szomszéd államokkal. Mátyás trónra emelésében a nemzeti királyság eszméje diadalmaskodott az idegen összeköttetések politikája felett, de a török részéről támadt veszedelem e század első felében állandóvá válva, arra utalta a királyt, hogy a szövetségi politika érvényesítésével erősítse az országot a reá váro nagy küzdelemre. Erthető tehát, hogy Mátyás nem szalasztotta el a kínálkozó alkalmat amaz ország egy részének megszerzésére, mely három előde alatt már személyi unióban állott Magyarországgal, és a cseh korona megszerzésével kapcsolatban utat engedett lelkébe ama vérmes reménynek is, hogy a római királyi méltóság elnyerésével Magyarországot nemzetközi állás tekintetében a Zsigmond alatt elért polcra helyezheti vissza.

Mátyás király könyvtára

Legnagyobb könyvgyűjtőnk Mátyás király volt. Könyvtára, a Corvina, már a maga korában is világhírű. Mátyás más reneszánsz fejedelmek módjára, sőt őket felülmúlva, megtöltötte könyvtárát a XV. század legszebb kötetivel. Nem csak pompaszeretet ösztönözte erre, Olvasó volt. Könyvtára nem is állt csupa díszmunkából. A Corvina ránk maradt kéziratnak egy része oly egyszerű kiállítású, hogy bármely kolostor állományába is tartozhatott volna; épp csak Mátyás címere díszíti őket, s néhányról még a címer is hiányzik. Tartalmuk miatt tartotta ezeket könyvtárában. Humanista tisztelői tömérdek versben, levélben és ajánlósróban emlékeznek meg olvasottságáról. Túlzó hízelgéseik mellett elmondanak tényeket, melyekből látjuk, hogy Mátyás magas irodalmi műveltséggel telített légkört teremtett maga körül. Háborúban tábori ágyán estéknént verseket vagy tudományos műveket olvas, békében dús asztala mellett korá híres tudósaival vitázik, szabad óráiban pedig tervrajzok készítése közben megálmodja a világ legnagyobb tudományos intézetét. Nem külső hatásra vagy hatásvadászattól, hanem hajlamánál fogva volt igaz könyvbarát, gyűjtő és mecénás.

"Mátyás király asztalánál - meséli Galeotto, a Corvina könyvtárosa - mindig vitatkozás foly komoly vagy kellemes tárgyról, vagy pedig költeményeket dalolnak. Zenészek és hárfások vannak ott, kik a hősök tetteit honi nyelven lant kíséretében éneklék." Ha a lantosok elhallgattak, irodalmi kérdések kerültek szőnyegre, s Mátyás talpraesett klasszikus idézetekkel fűszerezte a társalgást. Kitűnően ismerte a régi latin írókat, hiszen a fennmaradt 170 hiteles Corvinkötetből 56, a mai állomány egyharmada, ókori remekírók műveit tartalmazza. Utánuk - a mai jegyzékek tanúsága szerint - legélénkebben a szintén még a klasszikusok közé sorolt egyházatyák írásai iránt érdeklődött: 42 ilyen kódex maradt ránk.

Amikor érdeklődési körére a korvínák címeiből következtetünk, mindenekelőtt az a feltűnő, mennyire modern volt e könyvtár a maga idejében. Tűnyomó részében akkor Európa-szerte ismert, divatos könyvekből állt. Az előbb említettek mellett 54 kötet humanista szöveget és korabeli szakművet látunk. A többi már csak 2 biblia, 6-7 díszes egyházi szerkönyv és mindössze 10 középkori filozófus és teológus, kiknek sorában Aquinói Tamás egymaga 4 kötettel szerepel.

Könyvgyűjtésében két fő korszakot különböztetünk meg. A határvonal köztük a Beatrix nápolyi királylánnyal kötött házasság ideje, Mátyás életének 33., uralkodásának 18. éve. Az 1475 előtti - első - korszakban inkább a könyvek tartalma érdekelt, az 1475 utáni, másodikban ügyelt díszítésük különleges szépségére is. Korábban többnyire olyan köny-

veket szerzett meg, melyek eredetileg nem az ő számára készültek: lepattogzó vagy átvilágított címerük alatt régiebb tulajdonos címere tűnik elő. Később a legszebb könyveket ő maga rendelte meg, és számos mű neki szóló ajánlással van ellátva. Az első korszakból valók a legregibbek: a 8 görög kódex. A latinok közül legöregebb egy XIV. századi dísztelen gótikus biblia, mely apai vagy anyai örökségként szállhatott rá. Jelenleg az erlangeni Egyetemi Könyvtárban őrzik. Miként a görög kódexekről, erről is hiányzik Mátyás címe-re. Csak pazar kötéséről tudjuk, hogy az övé volt. Mintha érzelmi okokból ezt a legegyszerűbb könyvét becsülte volna leg-
többre.

Mátyás király címere

Két másik XIV. századi latin kéziratot királyelődétől örökölt. A többi mind már a saját életében másolták. Némelyiket ajándékol kapta más fejedelmektől: II. Pál pápától, IV. Sixtus pápától, a nápolyi királytól. A fennmaradt korvínák zöme, 76 kötet, 1475 utáni korszakból származik.

Mátyás akkori könyvtárosát, Taddeo Ugoletót gyakran küldte Firenzébe, hogy ott számára könyveket vásároljon vagy másoltasson. Ugoletó Mátyásához írt leveleiben számol be a megbízatások teljesítéséről. Soraiból kitűnik, hogy Mátyás maga állapította meg, milyen szerzőktől milyen munkákat szerezzen be. "Bonfini nemsokára Budára utazik - jelenti egyik alkalommal -, átadtam neki néhány Rómában megjelent nyomtatott könyvet könyvtárad számára, s ezenkívül négy kéziratot, melyet itt leírni parancsoltál." A leveleiben cím szerint említett kódexekből és a római ősnymtatványokból azonban egyet sem látunk a Corvina maradványai közt.

"Egy olasz menyetske megváltoztattva az hatalmas királyt" - írja "Chronicá"-jában Heltai Gáspár. - "Mindenütt kerestete tudós népeket, kik az égű forgáshoz és a Czillagoknac írásához tudnac vala... Meg épütete a szép Libriát, avagy Könywtarto házat... Minden esztendőben harmintz három ezer arany forintot költe az iro deákokra, kik Görög országban, és egyebüt könyveket leirnac vala. Es a könyveket be kötetü vala draga kötésseccel, sellyembe, es szép kéc bársonyba, ezüst és aranyas kaptsockal és boglárrockal... Az Magyaroc kedig mind ezeket igen bányác vala, hogy az országnac kenczét ollyanokra költi vala."

Már nem tudjuk eldönteni, hogy a szép "könyvtartó ház" a Fioravanti által épített 340 szobás budai királyi palota melyik szárnyán volt. Bonfini verses felirata a főkapu fölött mindepekelőtt a könyvtárra hívta fel a belépő figyelmét: "Érc, inárvány és könyv nem hagy enyészni soha." Naldus Naldius, Ugoletó barátja, négyénekes költeményben zengve a Corvina dicséretét, leírja helyiségeit is. Szerinte az előcsarnok boltozatos mennyezetére az ég volt festve a csillagok amaz állásával, melyben akkor voltak, amidőn Mátyást 1469-ben Csehország királyává választották. A következő két ugyancsak bolthajtásos teremben a könyvek hárompolcos, faragványos állványo-

kon feküdtek, s az állványokat arannyal átszótt piros bársonyfűggönyök védték a portól és fénytől, melyet egyébként az ablakok függönyei is tompítottak. Az egyik terem közepén Mátyás kerevete állt, melyen a király sziesztaolvasgató volt.

A Corvina harmadik korszaka akkor kezdődött, amikor Mátyás a budai másolóműhelyt létesítette. Oláh Miklós *Hungaria* című, 1536-ban írt könyvében elmondja, hogy Mátyás Budán állandóan 30 könyvmásolót és könyvfestőt foglalkoztatott, kik tudós férfiak, utójára "a festésben is járatos" Felix Ragusanus felügyelete alatt dolgoztak. E műhely két legkiemelkedőbb művészegyenisége Franciscus de Castello Ithallico és Giovanni Antonio Cattaneo madoccai apát. A másolók közül ismerjük Petrus de Abbatis Burdigalensist, a nápolyi királyi könyvtár volt scriptorát, ki 1484 óta tartózkodott Budán. Ő másolta a párizsi Nemzeti Könyvtár remek Cassianus Corvin-kódexét, melyet a madoccai apát és több más budai miniatör illusztrált.

Nem kevesebb, mint 43 fennmaradt korvinán csodáljuk a budai könyvfestőműhely munkáját. Némelyikbe csak címet festettek, másokban a díszlapok virágos kerete és a miniatűrös vagy egyszerűbb ékesesü iniciálék is budai származásúak. A ma Párizsban őrzött ötkötetes Arisztotelész-ősnymotványt szintén Budán illuminálták. S könyveken kívül festettek itt nemesi címerleveleket, s alkalomadtán másoknak is dolgoztak, mint például de Castello, aki Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári prépost számára, vagy a madoccai apát, aki Nagylucsei Orbán egri püspök számára festett gyönyörű áhítatkönyvet.

A könyvfestőműhellyel szoros összeköttetésben állt a Corvina könyvkötészete. 71 kódexe maradt fenn eredeti kötésben, s ezek közt csak a 7 vörös, kék vagy zöld selyemkötés nem különbözik más, XV. századi selyemkötésektől. A 27 bársonykötésnek, tekintve attól, hogy némelyiket még ma is díszíti a Corvin-címerrel ékesített zománcos veret, van egy sajátos, mely Mátyás kötött könyveinek kétségtelen ismertetőjelei közé tartozik. A könyvnek a kötés által nem védett, tehát kinyitható hosszoldalán színes festéssel díszített, jellegzetes aranymetszés van, melyen zöld, kék, rózsaszínű és sárga szalagfonadékok vagy leveles indák közt a mű rövidített címe olvasható. Amiből az is következik, hogy a Corvinában - egyébként régi középkori szokás szerint - a könyvek a polcokon nem álltak, hanem heverték, mégpedig a bársonykötésűek a kötés gerincével a fal, metszésükkel a szemlélő felé.

Fennmaradt továbbá 43 eredeti bőrkötésű Corvin-kódex is. Hozzájuk hasonló stílusú kódexburkolat sehol másutt nem található. Műhelyüknek Magyarországon kellett lenniük. Mindegyiket Mátyás címere díszíti, de ennek kerete és az azt körülvevő zsinór- és dús aranyozású gyöngysordíszítés mindegyikben más-más változatokat ölt. Stílusuk mégis annyira egységes, hogy nemcsak ugyanabban a műhelyben, hanem ugyanabban az évtizedben is kellett készülniük. Vannak köztük régi, a Corvina első időszakából származó kéziratok, s vannak olyanok, melyeket 1480 után írtak. A műhely tehát a király életének utolsó évtizedében működött. Atkötötték a régi állomány kéziratait is, melyek első lapját - ha nem volt elég díszes - ebben az időben ékesítette ragyogó virágos keretekkel a könyvfestő-gárda.

A bőrkötések is elárulnak egyet-mást a könyvtárban való elhelyezésükről. A széleiken levő apró lyuk arról tanúskodik, hogy vékony ezüst- vagy aranylánccal voltak polcaihoz erősítve. A művek címét nem az első, hanem a hátsó kötéstáblára préselték, mégpedig annak felső részére, e bőrkötésű könyveket tehát a rézsútosra állított és bársonnyal bevont polcdeszákra mellő táblájukra fektették, mert címük csak így tűnhetett szembe.

A budai királyi könyvtár a maga idejében a világ leghíresebb könyvtára volt. Könyvállományának nagyságáról szólva még az egykori szemtanúk adatai is lényegesen eltérnek egymástól. A II. Lajos vendégként ismételt Budán járt s a Corvinát erősen dicsőítő bécsi humanista, Alexander Brassicanus, 1530-ban barátjának, Stadion lovagnak azt írja: "...oly nagy mennyiségben volt itt a régi és újkori latin kézirat, mint sehol a világon." A világ akkor legnagyobb könyvtára mások szerint a római Vaticana, s ez 4000 kötettel dicsekedett. Brassicanus szerint még ennél is nagyobb lett volna a Corvina. Négyezer ívréses kódex azonban nem férhetett el a Naldustól leírt helyiségekben. Utolsó gondozója, Bartholomaeus Fontius egyik beszerző útjáról a küldeményeihez csatolt levélben áradozva írja, hogy egész Firenze a Corvináról beszél, s Lorenzo de Medici az ő mintájára akar hasonló latin-görög könyvtárt berendezni. Fontius azonban biztosítja az olaszokat, hogy Mátyás könyvtárát ez a Laurenziana sem fogja felülmúlni.

Hízelt, de így is közfelfogást fejezett ki, amikor Firenzébe eljutott Mátyás halálhíre, Lorenzo de Medici felkiáltott: "Most már olcsóbbak lesznek a kéziratok!" Mátyás halálakor még egyre özönlöttek a könyvek a Corvinába. Firenzében 150 megrendelt kódexen dolgoztak, s még egyre jöttek a számlák is: egy bibliáért 1400 aranyat, egy breviáriuméért 500 aranyat követeltek utódjától. De egyúttal megindult a könyvtár züllése is, megkezdődött a Corvina tragikus időszaka. Corvin János, Ugoletto neveltje, nagyratörő terveiben csalódva, szekerein a legszebb kéziratokkal útnak eredt Olaszország felé. Csapatok indultak üldözésére, a páratlan szállítmány Csontmezőnél ütközet közepébe került, s aztán diadallal visszavitték Budára. Nagy jelentőségű a szerződés, melyet akkor Corvin János a nemzet képviselőivel kötött: kimondja, hogy a Corvina országos könyvtár, a nemzet tulajdona, s belőle a herceg csak az ország-

Vitéz János könyve

gyűlés tudtával vehet könyvet kölcsön. A könyvtár gondozója a feloszló könyvfestő-műhely vezetője, Felix Ragusanus.

A Corvina többé-kevésbé nyilvános jellege és a könyvkölcsönzés lehetősége azonban csakhamar bajokat okozott. Ulászló idején a humanisták kedvük szerint kutathattak benne, másolatokat készíthettek, a kancelláriai hivatalnokok és a diplomaták akár szép díszkódexeket is kölcsönvehettek, a kikölcsönzött könyveket pedig nem adták vissza. Így kerültek remek korvinák a bécsi Conradus Celtes, az ansbacher Vincentius Obsopoeus, a prágai Bohuslav Lobkovic, a nürnbergi Willibald Pirckheimer Budán járt humanisták, Christoph Bambridge angol követ, Mattheus Lang bíbornok és Johannes Cuspinianus német császári követek, Hieronymus Balbi és más diplomaták s azok titkárai, Gremper, Brassicanus stb. tulajdonába. Ulászló király készségesen ajándékozgatott kéziratokat. A magyar urak nem jártak rosszul. Bakócz Tamás bíboros érsek, Thurzó János püspök, Ippolito d'Este egri püspök, Johannes Lang, a budai udvar zeneigazgatója mind kaptak korvinákat. Miksa császár követe, Cuspinianus, huszonöttször járt Budán, s a budai királyi könyvtár állományából mindannyiszor vitt könyveket uralkodójának, sőt még utasításokat is kapott tőle, hogy: milyeneket hozzon. A Miksa által alapított bécsi udvari könyvtár felirata még ma is hirdeti: "Magna parte librorum serenissimi regis Mathiae Corvini locupletata [Nagy részben Mátyás király könyveivel gyarapítottatott]."

A mohácsi csata után a menekülő Mária királyné vitt magával korvinákat, többek közt a világhírű miniatúrafestő, Attavante remekművét, a mai brüsszeli Corvin-missalét. Amikor pedig a törökök 1541-ben másfél századra elfoglalták Budát, Izabella királyné távozott nagy könyvrakományok kíséretében Erdélybe. Korvinái állítólag a brassói és gyulafehérvári könyvtárba kerültek. Mindkét könyvtár tűzvészben pusztult el.

II. Ulászlónak és utódainak a Corvina tekintetében tanúsított gondatlansága végül mégis szerencsének számíthat. Mert ami ma megvan Mátyás király könyveiből, az túlnyomórészt azáltal menekült meg a pusztulástól, hogy idejében nyugati államokba csempészték. Ami viszont a törökök kezére jutott, abból 22 kódexen kívül minden elveszett. A XVI. század közepén Konstantinápolyban megfordult idegenek az ottani zsibvásáron néhány garasért öt korvinát vásároltak. Ezután már csak 1608-ban és 1778-ban bukkant fel ott az egykori budai könyvtár egy-egy további kézírata. Kutatók hasztalanul érde-

lődtek; kérdezősködésükre azt a feleletet kapták, hogy Murat szultán 1728-ban az összes görög kódexeket feltűzeltette. Mégis sugdosták hogy a szultáni szerájban kell még lenniök bizánci és budai kódexeknek. Csakhogy ami odakerült, hozzáférhetetlen titok maradt. Végül több mint 300 éves lappangás után előkerült 15 hiteles latin korvina: II. Abdul Hamid szultán ajándékba küldte őket I. Ferenc József királynak; 4 közülük a Magyar Nemzeti Múzeumba, 11 pedig (24 egyéb magyarországi kódexszel együtt) a budapesti Egyetemi Könyvtárba került.

Amikor a XVII. században a portánál I. Rákóczi György, majd I. Lipót követek útján kísérletet tett a Corvina maradványainak visszaszerzésére, azt a választ kapták hogy a könyvtár Budán maradt. Erre I. Lipót 1666-ban elküldte Budára a könyvtárnokát, Lambeciust, aki a vár egyik kriptaszerű helyiségében talált is 300-400 kötetet, penészről portól, piszoktól vastagon belepve, hegyén-hátán rakásban a földön. Legnagyobb részét nyomtatványok voltak. Húsz évvel később, Buda visszafoglalásakor, Marsigli olasz hadimérnök a még lángban álló várban behatolt egy bolthajtásos szobába, melynek rongált falain egykori színes arabeszkfestés nyoma borongott s ott sok nyomtatott és kéziratot könyvet látott szanaszét heverni, ásók, kapák és tömérdék limlom közepette. Volt ott ezenfelül még tíz hatalmas cserzetlen bőrrel bevont láda, tele könyvvel. A zsákmányoló császári katonák szétverték a ládákat, a könyveket lapjaiknál fogva kiráncigálták, mert kincseket sejtettek alattuk széttaposták őket, fojtást csináltak belőlük muskétáikba, minden ott pusztult. A Salm-ezred jezsuita tábori papja mégis jegyzékbe vette, amit a csonkaságokból még lehetett: 125 kéziratot és közel 200 nyomtatványt. Ezzel az akkori tudósok álma a Corvináról szertefoszlott.

Ami ma még megvan belőle, azt túlnyomó részben a nyugati könyvtárak átkutatása során fedezték fel. A Corvinával foglalkozó tudósok közül 1876-ban Römer Flóris még csak 84 kódexről írt, Gulyás Pál 1916-ban 116-ot ismert. Fogel József 1927-ben már 167-et. Két világrész 12 országának könyvtáraiban vannak szétszórva. A legtöbb német nyelvterületen van: 58 (egyedül a bécsi Nemzeti Könyvtárban 31); azután Magyarországon összesen 44, ebből 30 az Országos Széchényi Könyvtárban, 11 a budapesti Egyetemi Könyvtárban, továbbá egy-egy a Magyar Tudományos Akadémián és a győri meg az esztergomi káptalani könyvtárakban. Magyarország után következik Olaszország 39 kódexszel; a többi országnak csak néhány darab jutott.

JANCSÓ ÁRPÁD

Hollós lobogó Temesvár várfokán Temesvár a Hunyadiak korában

Első pillanatra könnyűnek tűnő, mégis nehéz feladat a Hunyadi-kori Temesvár ismertetése. Könnyűnek azért tűnhet, mert Temesvár tudós története, Szentkláray Jenő részletesen feldolgozta a vár törté-

netét. Könyvéből merítik adataikat a ma helytörténet-szei. Még ha itt-ott tévedett is neves történésznünk (főként a tájolásokat illetően), megállapításai helyesek, újabb adatokat nem hoztak az utolsó száz év ku-

tatásai sem. Nehéznek azért találok a feladatot, mert valahogy nem szeretnék ékeskedni a tisztelt előd munkájának átvételével. Mégis megpróbálkozom a főbb adatok ismertetésével, nem feledve, hogy a számítógép billentyűit néha történész apátkanonokunk vezetésével pötyögtetem.

A Hunyadi-kultusz Temesváron

A Délvidék és Magyarország kulcsának számít stratégiaileg annyira fontos várat, mely fontos szerepet játszott a középkori Magyarország történetében 1552-ben foglalták el a törökök, és csak 1716-ban szabadították fel a Savoyai Eugén vezette császári hadak. A 164 éves oszmán uralom alatt kicserélődött a lakosság, vele együtt eltűnt a nagy Hunyadiak emléke is. A berendezkedő osztrák adminisztrációnak, a behozott telepéseknek sem mondott semmit a nagy történelmi név. A Délvidéknek az anyaországhoz való visszacsatolása sem változtatott sokat a helyzeten, azonban a XIX. század elején Temesvár nem magyar származású és nyelvű polgársága is mind élelkebben kezdett foglalkozni annak a földnek a történelmével, melyet immár ők is hazájuknak neveztek. Főleg a reformszágygyűlések hatására kezdtek a város lakosai a "nagy elődök" tettei felé fordulni. Mind gyakrabban idézték fel a régi korokat és sajátjukévá tették szülőföldjük történelmét. Szép példája ennek a folyamatnak például Temesvár tudós, monográfiaíró polgármesterének irodalmi munkássága is. Johann Nepomuk Preyer (1805-1888) Bécsben, 1882-ben adta ki *Hunyady László. Trauerspiel in fünf Aufzügen* címmel szomorújátékát, mellyel az ország nemzeti királyának nevelt Hunyadi-fiú tragédiáját dolgozza fel.

Temesvár polgárságának tudatában a magyar történelem a kiegyezés után még fontosabb szerephez jutott. Az 1870-es években új utcaneveket adtak Hunyadi Jánosról neveztek el a Józsefváros fő útjait, a régi Pétervárad utat. A városrészt a Belvárossal összekötő hidat is Hunyadi hídnak keresztelték. A régi vashíd helyére a XX. század elején terveztek egy díszes, új, vasbeton hidat, melynek a város legszebb ilyen építményének kellett volna lennie külső megjelenése szerint: középkori kapuzattal, Hunyadi-korabeli szobrokkal a Belváros méltó kapuja lehetett volna. A józsefvárosi bal hídfőnél tervezték elhelyezni a nándorfehérvári hős hatalmas lovasszobrát. A híd felépült, azonban monumentális építészeti kialakítását megghiúsította az első világháború. A békediktátum után a temesváriak reménykedtek egy ideig a szobor és a középkori idéző kapuzat megvalósításában, azonban az új román hatalom megghiúsította a terveket azzal az indoklással, hogy a híd *túl-ságosan magyar jellegű* lenne. A Hunyadi utat is át keresztelték, és a román (talán szerb?) eredetű hős nevének csak a régen volt kastélya előtti tér idézi. Ha ma megkérdeznék a temesvári átlagembert, tud-e valamit Hunyadi János, Mátyás király és a Bega-parti város kapcsolatáról, meggyőződhetünk arról, hogy bizony keveset. Pedig Magyarország egyik leggazdagabb embere, az ország kormányzója, a kereszténység oltalmazója, Európa védőkarja viszonylag hosszú időn át innen igazgatta hatalmas birtokát, itt szervezte hadseregét, és innen indult a törökök elleni hadjáratokba. Itt volt udvartartása, fia, a gyerek Mátyás kilenc évét töltötte e falak között.

Károly Róbert öröksége

Temesvár, a Délvidék stratégiaileg annyira fontos vára, a Bega és a Temes mocsárvilágának ölelésében született. A Dunát a Marossal összekötő út közepe táján. A vizek által szabdaltsüppedékes terep, mely a várat, majd a kialakuló várost is körülvette évszázadokon át, meghatározója volt fejlődésének. Járhatatlan ingoványával védte, de poshadt, szennyes, megromlott vizének bűzös kigözlögésével sokszor

mérgezte lakóinak életét. A híres, és a történelemben oly sokszor főszerepet kapott vár erősségét a körülötte elterülő mocsarak biztosították. Az ellenség csak a forró nyarakon tudott lőtávolságba kerülni, akkor, amikor a hatalmas vizenyős területeket repedezett arcú kietlenné szárította a nap égető heve. Csak északon és nyugaton volt vastag kőfallal és négyszögű kövekből épített tornyos körbástyákkal (rondella) körülvéve, míg dél és kelet felől egymás mellé vert és vaskapcsokkal összerótt cölöpök közé rakott földtöltések és fabástyák fogtak körül és bástyái közül is kettő – Tinódi idejében – földből volt hányva.

A vár talán továbbra is ilyen – vízvár – állapotban maradt volna, ha Károly Róbert királyunknak nem kellett volna elkeseredett harcot folytatnia az oligarchák és az ellenjelöltek ellen. Elhagyva az ország fővárosát, szorongatott helyzetének javítására, személyi és családja biztonsága érdekében a király Temesvárra tette át székhelyét. Már amikor 1307. márciusában Temesvárra jött, elhatározta, hogy a földvárat a kor követelményeinek megfelelően erős kővárrá alakítja, melyet az úgynevezett *Szigeten* épít fel, melyet a régi vártól egy keskeny Temes-ág választott el. Az építkezéshez olasz mestereket hozott, de a munka zömét azért a helyi lakosság végezte. Az építkezés nyolc esztendeig tartott, s maga a király személyesen felügyelt és intézkedett, hogy minden az ő tervei szerint történjék. A *Sziget* név évszázadokig fennmaradt.

Hunyadi János. Az 1664-es *Mausoleum* c. könyv fiktív metszetportréja után készült XVII. századi olajfestmény a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokából

A temesvári várpalotának – olvashatjuk Szentkláray Jenő irását Borovszky Samu monográfiájában – éjszakra néző frontja előtti külső udvarból kapu nyílt a várkastélyt a vártól elválasztó Temes folyóra, melyen át híd vezetett a várba... A régi őrtorony, mely a földvár keletdéli szögletében állott, most az egységes váralkat keleti homlokzatának közepe, főkapuja lett s áthidalta egy erős boltívvvel a Temesnek egyik oldalágát, mely a várkastély és a külső vár között hőmpolygatta hullámain. Vízikapunak nevezték, mert magas, oromzatos falai a víz fölött emelkedtek, s kilátást nyújtva kelet, észak és dél felé az egész környékre. (Szentkláray Jenő Temesvár története)

A vizenyős talaj miatt a nagyobb épületeket, így a királyi kastélyt is vastag tölgyfácölöpökre építették.

A király 1316-ban költözött családostul Temesvárra. Természetesen követte az udvar, az országos méltóságok és a nagyszámú kiszolgáló személyzet, iparosok, kereskedők. Utóbbiak a váraljába telepedtek. A kor szokása megkövetelte, hogy a király elkülönített helyen lakjon, ezért nem épült egybe a várkastély a várral.

A király idejövetele felvirágoztatta a várat, a mellette kialakuló várost, melynek első kezdeteit tehát Károly Róbert ittlétének idejére kell tennünk, miért is méltán tiszteli őt a történelem Temesvár alapítójának (Szentkláray Jenő), viszont katonai-adminisztratív központból iparos és kereskedővárossá váló átalakulása évszázadok folyamata volt.

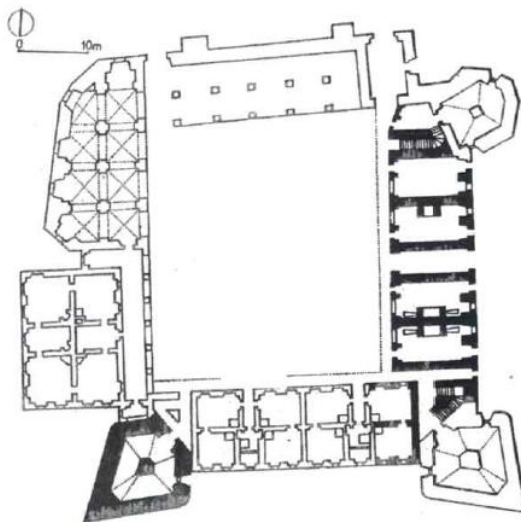
A vár Anjou-kori lakótornya magját a XV. század elején ozorai Pipo, Filippo Scolari, majd a XV. század közepén Paolo Santini erősítette meg.

1902 őszén, a tűzkereszárnya alapzatának süllyedése következtében, veszedelmes repedések mutatkoztak az épületen. A közös (osztrák-magyar) hadügyminisztérium elrendelte a helyreállítási munkálatoknak haladéktalan foganatosítását. Az 1902-ben kezdett s 1903-ban folytatott javítási és aláépítési munkálatok során 6 méternyi mélységben előtűnt a régi Anjou-kori vár alapjainak részlete, mint ahogy ezt a szakértő műépítésszek s a katonai művezetőség határozottan ki is nyilatkozták. Ezt tanulmányozva derítették ki, hogy a királyi székhely tájolása nem egyezik meg a később itt újraépített kastély tájolásával. A feltárt rész cölöpjei 2-3 méter hosszú, részint egész, részint hasított s alul kihegyezett törzsekből készültek. Közöttük faragatlan dorongfákat is találtak. Az alapárok fenekén, a fal széleinek hosszában, vízszintes tölgygerendákat fektettek, s a közőket terméskővel, téglatörmelékkel tömték ki. Az ekképp támadt síma felületre az alapfal magasságáig másfél méter nagyságú homokkő-lapokat fektettek, s ezekre rakták fel azután az égetett vörös téglából való tömör falazatot, melynek kötőhabarcsa kiváló szilárdságának bizonyult, és megnehezítette a bontási munkákat.

A királyi várpalota külalakjáról keveset tudunk. Bizonyos, hogy derékszögű négyszögben épült, és valamivel kisebb volt a későbbi Hunyadi-kastélynál. Románkori és gótikus elemek keveredhettek az emeletes, lippai homokkőből és téglából emelt épületben. Fontos része volt az őrtorony, minek alapját 1902-ben szintén megtalálták, valamint a megerősített várkapu, melyen a belső udvarba lehetett jutni.

Károly Róbert nyolcvévi temesvári tartózkodása alatt épült ki a királyi várkastéllyal szemben fekvő földvár is kővárrá, pontosabban téglavárrá. Megépült tehát a várkastéllyal majdnem megegyező területen az ikervár is. Szentkláray szerint a kastély területe 12.723 m², a váré pedig 12.728 m² volt. A várkatonaság száma 900-1000 fő lehetett. Habár a kastély és a vár nem volt valami nagyobb szabású erősség, megfelelt a kor hadi követelményeinek.

A király és kísérete 1323 tavaszán hagyta el Temesvárt és Visegrádra költözött. Az udvar távozása Temesvárról nagy veszteséget jelentett a városra nézve. Vele tűnt le a középkori Temesvár fényes és boldog

A Hunyadi-kastély alaprajza. Egy 1727-es katonai felmérési lap alapján rajzolta újra és közölte Mihai Opris. Sötéttel jelölve az 1727-ben tervezett helyreállítandó vagy felépítendő részek

korszaka! A következő századok során soha többé nem emelkedhetett a tekintélynek oly magas fokára. 1315-től 1323-ig tulajdonképpen Temesvár volt Magyarország fővárosa – jegyezte meg monográfiájában Szentkláray Jenő.

A várat Nagy Lajos és később Zsigmond király is felkereste, de építkezések nem történtek. A mind jobban elhanyagolt várat 1443-ban természeti csapás sújtotta. A június ötödiki, Szent Bonifác napi hatalmas földrengés megadta a kegyelemdífőst Károly Róbert várának és kastélyának is. A város gyarapodása, a vár korszerűsítése már ezelőtt is leállt, a török veszedelem (főleg miután az oszmánok elfoglalták Szerbiát és Havasalföldet) mind közelebb settenkedett meggátolva a város további fejlődését. A vár és város fejlődését a XV. század közepén Hunyadi János tevékenysége határozta meg.

Hunyadi János újjáépíti a várat és a kastélyt

I. Ulászló király 1441-ben Hunyadi Jánost, korának egyik legügyesebb és legvitézebb hadvezérét, aki vitézségéért és rátermettségéért már előzőleg Albert királytól megkapta a szőrényi bán címet, temesi főispánná és Nándorfehérvár kapitányává nevezte ki. Rábízta a tapasztalt katonára az egész Délvidék védelmét. A kinevezés nagyon szerencsés volt, hiszen Hunyadi nemcsak mint államférfi és katoná volt érdekelt az országgrész védelmében, hanem személyes okok miatt is, hisz az ország egyik leggazdagabb földesuraként itt volt egyik gazdasági központja. A hazát védve a régi Csanád-, Torontál és Temes vármegyékben fekvő óriási uradalmait is óvta, a birtokában lévő három várat, nyolc várost és 130 vagy még több falut. Az akkori Dél-Magyarországon csak a király volt nála gazdagabb.

A nagy földrengés idején Hunyadi a diadalmas balkáni hadjáratát vezette. Hadait Temesvár környékére hozta haza pihenni, és itt táboroztatta. Tudatában lévén Temesvár stratégiai fontosságának a törökkel vívott harcokban különös figyelmet szentelt a várnak, melynek mind fontosabb szerep jutott a katonai erők összpontosításában, a törökkel szembeni ellenállás egyik központjaként, valamint a tar-

talékok biztonságos őrzésében. Megérkezése után azonnal hozzáfogott a romos kastélyerőd és vár újjáépítéséhez. Katonák és jobbágyok ötévi munkája nyomán elkészült az új vár, mely lényegében fennmaradt a török hódoltság végéig, s a következő részekből állt: az ősi vár, a kastélyerőd, a Szigetváros és a Kispalánk valamint a Nagypalánk.

Az új vár tervezésénél Hunyadi figyelembe vette a balkáni háborúban szerzett tapasztalatait. Belátta, hogy a régi várat nem érdemes eredeti formájában helyreállítani, mert az idők folytán megváltoztak az ostromstratégiák, a hajítógépeket felváltották az ágyúk, a hagyományos fegyvereket a tűzfegyverek. A várfalaknak sokkal nagyobb ellenséges erőnek kellett ellenállniuk, mint addig.

A hagyományos fa- és vesszőmellvédet falazattal vagy erős tölglyfatörzsek palánkjaival kellett felcserélni. A tornyokon és bástyákon lőrészeket alkalmaztak, a sáncokat megkettőzték.

Az új várfalak már az egész addig kialakult vár- és városkeresztet körülölelték. A váralja régi épületei, a templomok, az utcák mind az új vár falain belülre kerültek. A keleti és északi oldalon könnyebb volt megközelíteni a várat, ezért itt erős téglafal és bástyák épültek. A mocsaraktól óvott déli és nyugati oldalon meghagyta a régi védősáncokat, de újabb cölöpepítményes védőművekkel, úgynevezett palánkkal és boronasövényzettel erősítette meg. A várépítés a krónikások szerint magyar szokás szerint történt. A stratégia nem felelte el a jó ivóvíz biztosítását: a várban jövízű kút és ciszterna is volt. A védelmet természetesen segítette a vár alatt elfolyó Kistemes (később kapta a Bega nevet) is.

Az új várba négy kapun át lehetett bejutni: az erdélyi (karánsebesi), lippai (prajkói), aradi és a vízitorony-kapun, mely a várkastélyba, a várba és a városba nyílt.

A várépítéssel egy időben Hunyadi lebontatta a régi királyi kastélyt és ennek helyére, de már megváltoztatott tájolással egy nagyobb alapterületű kastélyt építtetett. A kutatók szerint az új kastély alapjának területe megfelel a tűzérklaktanya alapterületének, melyet az osztrákok az 1849-es szabadságharcban rommá lőtt volt Hunyadi-kastély helyére építettek 1852-1856 között.

Hunyadi az új épület megvalósításánál felhasználta az Anjou-kori kastély bontási anyagát. *A Hunyadi-palota azonban durvább, egyenlenebb, vékony dorongfával kevert és a lerakása is kevésbé szabályos. A Hunyadi-palota talapzata nem volt terméskövel burkolva, bár a falak tömörsége, vastagsága és az építkezés módja olyan, mint az Anjou-paloté, nyilvánvalóan magán viselvé a magyar középkori kőművesmunka típusát –* következtet Szentkláray az 1902-es megerősítési munkálatok alapozásánál előtűnt részletek alapján. *Az épületfát Hunyadi is a temesvári erdőségekből vágatta, a kőanyagot pedig – szakértők állítása szerint – a verseczi hegységből, a kavicsot és homokot Lippáról hozatta –* írja ugyanő.

Az 1443-1447 között, a király engedelmével és a kincstár költségén felépített kastély Magyarország egyik legszebb monumentális alkotása volt. Korabeli, pontos leírás nem maradt ránk, az analógiát felhasználva képzelhetjük el, milyen is lehetett. Nincs nyoma, hogy a törökök átalakították volna. Az osztrákok katonai létesítményként őrizték meg. Mint ilyen készítették el felmérési rajzát. Belső és külső alkatáról nincsenek hiteles tudósításaink. A mai, 1856-ban elkészült épület (Bánát Múzeum) keleti sarkán álló szögletes oratorony, melynek alsó részlete egészen az alapozás aljáig még Károly Róbert kastélyából maradt fenn, a föld feletti résznek mintegy 4-5 méternyi magasságáig Hunyadi-építkezés. A Hunyadi-kastély többi részét azon a fölvételen tanulmányozhatjuk, melyet a török hódoltság megszüntével a császári hadmérnökség készített 1727-ben (a

rajzot a bukaresti Román Hadtörténeti Múzeumban őrzik). Eszerint a néhai Hunyadi-kastély magasföldszinten nyugvó, kétemeletes épület volt, és mintegy 35-40 méternyi derékszöget alkotó udvart kerített be. A főfrontja északnyugatra nézett. Itt volt a kétsoros oszlopzattól hajókra tagolt csúcsíves lovagterem, a tanácskozások, vigalmak, fogadások és egyéb ünnepek színhelye. A lovagtermet a földszinten erős dongaboltozat hordozta. A lovagtermen túl, és attól folyosóval elválasztva, a nyugati szárny első emeletén volt a várpalota házikápolnája, ahol V.László király 1456. november 23-án megesküdött a nándorfehérvári hős özvegyének, Szilágyi Erzsébetnek, hogy nem fogja bántani a két Hunyadi-fiút, Lászlót és Mátyást. Az északi homlokzat túlsó sarkán, valamivel innen a saroktoronytól, nyílt a palota főkapuja, felvonóhíddal. Itt lehetett átjárni a szemközti lévő várba és a jobbkézről emelkedő víztornyon át a Kis- és Nagypalánk városrészekbe. A kapu jobb- és baloldalán, a földszinten sorakoztak az egész udvar körül, ívezett folyosó alatt a palotaőrség termei, a börtönök, istállók és kocsiszínok. Az első emelet keleti és déli szárnyán lakott a palotaúr. Lakosztályához csatlakozott az úgynevezett asszonyház. A második emeleten a vendégeket, udvari tiszteteket és cselédséget helyezték el.

A kor szokásának megfelelően Hunyadi is alkalmazott itáliai építőmestereket. A temesvári kastély építésének munkálatain Paolo Santini da Dulcio olasz építőmester is dolgozott.

Hunyadi János vára kisebb-nagyobb javításokkal ugyan, de átvészelte a százhatvannégy éves török hódoltságot. Csak Savoyai Eugén ostroma alatt kapott helyrehozhatatlan sebeket. Az osztrák hadvezetőség a lebontás mellett döntött, és megépíttette az új, Vauban-rendszerű hatalmas, kilencbástyás csillagvárat. A Hunyadi-kastélyt az új vár egyik bástyája ölelte körül.

Hogyan került Temesvár a Hunyadiak birtokába?

Hunyadi Jánost sok szál kötötte a Temesközhöz. Egyes történészek a Hunyadi családot is a Torontál megyei Hollósról származtatják. Felesége, hű társa, a hadjáratok idején a hatalmas birtok irányítója, Szilágyi Erzsébet pedig a szintén torontáli Horogszeg szülöttje volt. A Hunyadi-birtokok jelentős része is e vidéken feküdt. Természetes tehát, hogy Temesvár megfelelő családi fészekként ragyogott fel elméjében, ahonnan birtokait igazgathatja, ahol összegyűjtheti a Balkánra induló törökverő seregét. *Nem csoda, hogy Hunyadit teljesen lebilincselte temesvári otthona. Ohajtotta azt állandóan birni s magának és családjának tulajdonul megszerezni –* jegyezte meg Szentkláray Jenő. Erdemei reményt nyújtottak neki

A Hunyadi-kastély 1848 előtt

erre, a török háborúk pedig felkínálták az alkalmat, hogy a temesvári várkastélyt örök tulajdonává tegye. Ezért kapott a kedvező alkalmon, és 1455-ben átadta V.László királynak az ő kezén lévő legtöbb királyi várat (köztük Budát is), de megtartotta Temesvárt, melyet otthonának tekintett. A király a várat és tartozékait zálogba adta 8.000 forintért, melyet annak előtte Hunyadiól kölcsönvett. A megegyezésről a csanádi káptalan 1455. szeptember 3-án keltezett okirata tesz tanúbizonyságot, mely szerint László királynak Budán, augusztus 8-án kelt parancsa értelmében, Hunyadi János beszercei grófot a temesvári vár és tartozandóságai zálogos birtokába augusztus 20-án minden ellentmondás nélkül bevezette. A beiktatást Boldizsár olvasókanonok végezte, Némethy Lajos királyi ember társaságában. 1456-ban a törökök Nándorfehérvár megtámadására készülődtek. A szultán, roppant serege élén Magyarország meghódítását tűzte ki célul. A védelem megszervezésére sok pénzre volt szükség, és V.László újra Hunyadihoz fordult segítségért. A meglévő kölcsön mellé 1456. április 7-én további 12.000 forintot kért és kapott, de meg kellett erősítenie Hunyadi Temesvár és a várkastély zálogbirtokosaként. Emellett a temesi grófságot, a hozzá tartozó várakkal, helységekkel és jövedelmekkel együtt zálogképpen szintén rá kellett íratnia. Az erről szóló okirat szerint *castrum Themeswar, simul cum honore Comitatus Themesiensis* Hunyadi Jánosnak és örökösének *ad tenendum, possidendum et habendum* mindaddig, míg a magyar királyok a kölcsönvett 20.000 arany forintot Hunyadinak vagy örökösének megtérítik. Mivel V.László sohasem fizette vissza a kölcsönvett összeget – bár jogilag nem –, de ténylegesen a temesvári várpalota és Temesvár vára a várossal s a várhoz tartozó uradalmakkal együtt a Hunyadi család tulajdonába ment át. A palota 1456-tól 1490-ig, Mátyás király haláláig maradt a Hunyadiak kezén, miután tulajdonjoga visszaszállt a magyar királyi koronára.

Élet a várban a Hunyadiak korában

A szerencsétlen kimenetelű 1444-es várnai csata után az 1445-ös országgyűlésen a rendek hét egyenlő főkapitányságra osztották fel az országot. A Tisza balpartjától egész Erdélyig terjedő vidék főkapitányává Hunyadi Jánost választották. Miután megerősítették a király elését tudósító híreket, az 1446. évi rákosmezei országgyűlés Hunyadi országkormányzóvá kiáltotta ki. 1447-ben, Mária mennybemenetele ünnepén elhozta családját Kolozsvárról, ahol erdélyi vajdasága alatt lakott, és beköltözött a temesvári új kastélyba. Ettől fogva családjának Temesvár lett az állandó lakhelye. Szabadidejét a vezér is itt töltötte, családjában körében. Szentklárayt idézve: *Magánéletének, országkormányzói és hadi tevékenységének számos fölemelő mozzanata fűződik temesvári palotájához. 1447-ben innen küldte Csupor Pétert egy derék sereg élén Moldvaországba, az oláh vajda megalázására s innen vezette hadait 1448-ban a balsikerű rigómezei csatába, honnan, miután fogságából szabadult, 1449. január 24-én tért vissza Temesvárra, hol ismét hosszabb ideig maradt. A későbbi diadalmas hadjárataira többnyire Temesvárról indult és gyermekei is, különösen Mátyás, itt nevelődtek a tudós Vitéz János s más jeles férfiak vezetése és az anyai gondviselés felügyelete mellett.*

Miután V. László nagykorúvá vált, és elfoglalta a trónt, Hunyadi 1453. januárjában lemondott kormányzói tisztségéről, de megmaradt az ország főkapitányának, és megkapta a *Beszerce örökös grófja* címet. A valóságban továbbra is ő kormányozta Magyarországot. Ebben az időszakban tartózkodott legtovább Temesváron. A törökök azonban újra az ország

A kastély alapjaira 1852-56 között épített tüzérlaktanya.
A.G. Rezniczek könyvmutatója, Temesvár

ellen készülődtek. Vélhetőleg Kapisztrán János közbenjárására ismét elvállalta az ország déli részeinek kormányát s védelmét, hisz kormányzóvá választásakor esküvel ígerte, hogy *kit az ország szerzésére megírtanak volna, erősen és tökéletességgel mind megtartom*. II. Mehemet hatalmas seregét Nándorfehérvárnál, a mai Belgrádnál győzte le 1456. július 22-én. Három hétre rá a kornak még a töröknél is sikeresebb elensége, a pestis győzte le a zimonyi táborban.

A Hunyadi családnak temesvári tartózkodása alatt a várban és környékén nagy volt a sürgés-forgás. Jöttek-mentek a követek, főurak. A kormányzó hivatalos ténykedése alatt számos nagyjerejű főúr látogatott a városba. De ha a várúr nem is tartózkodott itt, akkor is pezsgett az élet, hisz Szilágyi Erzsébetről tudjuk, hogy ura távollétében erős kézzel intézte az uradalmak ügyeit, az ország hatalmaival egyezkedve irányította fiainak felfelé ívelő pályáját. A sok nemesember kiszolgálására sok mesteremberre, szolgára volt szükség. Ők többnyire a váron kívül telepedtek le. A lakosságot megsokszorozta a törököktől menekült sok ezernyi szerb és román, akiket Hunyadi János hozott és telepített a temesi részekre és a Temesvár melletti úgynevezett ulicsi mezőre, ahol házhelyeket kaptak. Az új váron kívül benépesített telephelyeket szintén cölöpös kerítésekkel és palánksáncokkal vették körül. Így keletkeztek, Hunyadi korában, a temesvári Nagypalánk és Kispalánk városrészek. Az előbbi a mai Gyár város irányában, a mai Bega-csatorna vonaláig terjedt, a másik a várkastély és a Bega-meder között a mai Gyermekpark nyugati részén. A Nagypalánkban a magyar és dalmát katolikusokon kívül jobbra ortodox délszláv és román lakosság, a Kispalánkban a régi katolikus valóságú várnép és a bevándorolt iparosok telepedtek le.

Szükség esetén a váraljába telepedett lakosság tartozott a várat védeni, a várbéli katonaság feladata volt viszont a városi lakosságot védelmezni.

Hunyadi János halála után Temesvár tulajdonjoga Szilágyi Erzsébetre szállt, úgyhogy az őt itt felkereső V. László nem mint a vár birtokosa, hanem csak mint vendég érkezett Temesvárra. Nándorfehérvárról jött, 1456. november közepén Garai László nádor, Guthi Országh Mihály, Lendvai Bánfi Pál főajtónálló és más főemberek társaságában. A temesvári vár kapujában az érkező királyt Hunyadi özvegye, Szilágyi Erzsébet gyászruhában fogadta. Térdre borult az ifjú király előtt, s úgy kérte őt, hogy fiai iránt kegyelmes legyen, és ne torolja meg rajtuk Czillej Ulriknak halálát. Czillejt, a király nagybátyját, a Hunyadiak régi ellenségét, a nándorfehérvári várban Hunyadi László küldte a másvilágra. V. László király fölemelte a térdeplő úrnőt, kegyelméről biztosította, s letétvévén véle a gyászruhát, gazdag aranyhímzetű bíbor díszruhával ajándékozta meg. November végéig tar-

tózkodott a király a temesvári várban. Ezalatt fényes udvari életnek volt tanúja a mocsári vár és város. A palota lovagtermében pompás lakomákat rendeztek, vadászatokon vettek részt, kéjkirándulásokat tartottak. Napi szórakozások voltak az ének, a tánc, a lovagi játékok. A nagyobbik Hunyadi fiú, László és a kisebbik, a tizenhárom éves Mátyás nem egyszer tüntette ki magát ügyességével, rátermettségével. Szilágyi Erzsébet szorongó szívével a király igyekezett a gyanú utolsó árnyékát is elhessenteni, és november 23-án szentmisét szolgáltattott. Az oltár előtt megölelte a két Hunyadi-fiút, és megesküdött a gyermekeit féltő özvegynek, hogy sem Lászlónak, sem pedig Mátyásnak nem esik bántódása. Atölelte Szilágyi Erzsébetet is, anyjának nevezte, a Hunyadi-fiúkat pedig testvéreivé fogadta.

A királyi eskü hamisnak bizonyult. A király embeivel a két fivért Budára csalta, Lászlót elfogatta, és 1457. március 16-án kivégeztette, Mátyást pedig bebörtönözte, foglyaként Bécsbe majd Prágába hurcolta.

A fájdalomtól megtört Hunyadiné ismét magára öltötte a gyászruhát, Temesvárra vonult vissza. Fivérével, Szilágyi Mihállyal innen indította meg boszszúhadjáratát a Hunyadi-ház ellenségei, a királypárti oligarchák ellen. Szilágyi elfoglalta Erdélyt. Zászlaja alá mind több elégedetlen nemes gyűlt. A megdöbbent és megrettent ellenpárt is elfogadta az 1458-as országgyűlés rendjeinek határozatát, kik Hunyadi Mátyást Magyarország királyává választották. Mátyás már megválasztása első évében, 1458. november havában ellátogatott anyjához Temesvárra. Az immár koronás fő két hetet töltött ifjúsága éveinek színhelyén, s innen hívta össze december 6-ra a szegedi országgyűlést. Magyarország egyik legnagyobb királya többet nem jött Temesvárra. A város és vidéke azonban továbbra is fontos események színhelye volt. Ezeket Szentkláray Jenő így foglalja össze: *1463-ban II. Mohammed szultán Ali bég szendrői basát küldte a temesi terület megtámadására. Minthogy azonban Pongráci János erdélyi vajda a török támadókat Temesvár és a Temes jobbpartja között derekasan elverte, a csúfos vereség megtorlására Ali 1476-ban Temesvár ellen vezette 4000 főnyi seregét. Nagy Ambrus temesi főispán nem engedte az ellenséget a vár közelébe s Nifor Imre és Csegelyi János nándorfejérvári kapitányoktól segítve, oly diadalt aratott a mozlimeken, hogy Ali csak kevesed magával menekülhetett át Szendrőnél a Dunán. Két évvel később Mátyás király az óriási erejű Kinizsi Pált, a magyar Herkulest nevezte ki temesi főispánná és a Délvidék főkapitányává, ki mint ilyen vezette seregét 1479 október havában a kenyérmezei harctérre, hogy Báthory István erdélyi vajdát, kit Ali bég 40.000-nyi ozmán haddal támadott meg, veszedelmes helyzetéből kisegítse. Kinizsi új erőre élesztette Báthory vitézeit, Báthoryt megszabadította, az ellenséget pedig, két karddal a kezében, véres harc után a hegyzorosokon átkergette. 1481-ben a török Iszkender basa vezérletével ismét rabolta s pusztította Temesvár vidékét; de Kinizsi nemcsak visszaüzte őket, hanem Horomnál betörve Szerbiába, Galambóc vára alatt teljesen szét is verte. Ezernyi török holttest borította a csataterét s maga Iszkender basa is életét veszíté. A szerb nép nagy tömegekben járult Kinizsi elé, könyörögve, hogy magyar területre bocsássa őket. Kinizsi ez alkalommal mintegy 25–30 ezer szerbet telepített be a délvidéki vármegyékbe, számos családot Temesvár Nagypalánk városrészébe is.*

1483-ban II. Bajazid szultán ötévi fegyverszünetet kötött Mátyás királlyal, mely 1488-ban további három évre meghosszabbítatván, alkalmul szolgált Kinizsinek Temesvár város és Temes vármegye felforgatott állapotainak rendbe hozására. Azonban a nyugalom csak nagyon rövid ideig tartott. Még le sem járt a fegyverszünet, a törökök már is megkezdték rabló kalandjaikat Temes vármegyében s egész Temesvár alá

A tüzerlaktanya (Hunyadi-kastély) a XIX-XX. század fordulóján

hatoltak, honnét őket mindig Kinizsi éber bátorsága riasztotta vissza.

A magyar reneszánsz uralkodó országlása idejéből, 1474-ből származik Temesvár városnak első okiratos emléke. Ekkor fordul elő először a *Civitas Themesiensis* elnevezés.

Az *igazságosnak* 1490-ben bekövetkezett halála után már nemcsak a törökök veszélyeztették a köznyugalmat, de a hatalmaskodó oligarchák is újra kis-királyokként kezdtek viselkedni, mind jobban sajnargatták a népet.

Noha Mátyás a saját örökségének és családi tulajdonának tekintette Temesvár várát és várkastélyát, hirtelen halála meggátolta, hogy természetes fiára, Corvin János hercegre hagyja. Az őt követő II. Ulászló alatt Temesvár vára és várpalotája ismét mint *castrum* és *castellum regium* szerepelnek, újra a magyar királyi korona birtokaivá váltak. Az országgyűlések fontos királyi végháznak nevezik. A várpalotában többé már nem rendeztek fényes királyi fogadásokat, már nem tartózkodtak itt koronás fők. 1490-től 1552-ig, a török hódoltság kezdetéig a temesi főispánok lakásául szolgált.

A Hunyadi-várról és várkastélyról nem maradt fenn korabeli ábrázolás. Temesvár első leírásai a középkori krónikákból maradtak ránk. Ezeket sajnos nem kísérték rajzok, így városunk képi megjelenítései későbbi keletkezésűek.

Az első, nagyjából hitelesnek mondható Temesvár-látkép Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent könyvének (*Ungarische Chronica*, Cassel, 1600) illusztrációja volt. Ez az 1600-as Dilich látkép jó évszázad után is vissza-visszaköszön, holott a vár és a város ennyi idő alatt lényegesen átalakult. Így magyarázható, hogy az 1600-as évekből állapotot ábrázoló Temesvár-látkép késői változata jelenik meg az 1716-os visszafoglalást megörökítő, hírül adó számos röplapon vagy más kiadványon, például Matthias Seutter metszetén. Összevetve a vár leírásaival, a Dilich-féle metszet a Hunyadi-korbéli várat és kastélyt ábrázolja.

A Szentkláray által említett *Ortelius-féle* metszet valóban egy 1596-os eseményt illusztrál, Báthory Zsigmond visszafoglalási kísérletét, azonban készítője Johann Sibmacher és Hieronymus Ortelius *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und belagerungen der Statt und Vestungen auch Scharmützeln und Schlachten so in Ober und Under Ungern auch Sibenbürgen mit dem Türken von A 1395 bis auff gegenwertige zeit gedenchwürdig geschehen...*, című könyvében jelent meg Nürnbergben, először 1602-ben.

A Hunyadi-kastélyt a hódoltság alatt a temesvári pasák lakták, majd a várost meghódító-felszabadító osztrákok kaszárnyának használták. A szabadságharc alatt nagyon megsérült épületet szintén kaszárnya céljaira építették újjá.

Az emlékezet azonban ma is Hunyadi-kastélynak nevezi.

PAPP SÁNDOR

Török háborúk és békék Hunyadi János korában

A török-magyar katonai érintkezés értékelésekor Szakály Ferenc arra a következtetésre jutott, hogy Hunyadi János fellépése a 15. század első harmadában a Balkán felé ható magyar külpolitika irányváltását eredményezte. Zsigmond király, majd német-római császár a déli végeken egy szilárd határvédelmi szervezetet épített ki, azonban a sikertelen török elleni hadjáratok összességében passzív védekezésre készítették. Ennek logikus következményeképpen Magyarország az érdekszférájához tartozó délkelet-európai területen az Oszmán Birodalommal szemben tévesztést szenvedett el. Megállapítható, hogy a török-magyar „határ” közel ott húzódott, ahol a 16. század fordulóján volt. A Hunyadiak, különösen Hunyadi János aktív támadó fellépése – ha jelentős és tartós területi eredményeket nem is eredményezett – mégis délebbre tolta a csatározások színterét az ekkorra már oszmán belterületnek számító Balkánra, s nagyban mentesítette a Magyar Királyságot a rá zúduló török portyáktól.

Bár elsősorban a háborúk történetét ismerjük a legjobban, elszórt forrásadatokból az is megállapítható, hogy Zsigmond király a határvidék megerősítésével rendezett viszonyokat tudott teremteni a déli szomszédjával, akivel 1416-tól általában kettő-négy évente fegyverszünetet, illetve békét kötött. Halála után törvénytörően bekövetkezett egy nagy erejű támadás, amely nemcsak erőfelmérésnek, hanem az uralkodóváltás közben bekövetkezett pillanatnyi gyengülésnek a kihasználását is jelentette. Egy Iszambulban őrzött dokumentum szerint maga II. Murád szultán is részt vett abban a dél-erdélyi támadásban, amely több szász város felprédálását jelentette. Zsigmond utóda, Habsburg Albert ellentétbe került III. Ulászló lengyel királlyal a magyar korona miatt, amelyet kihasználva a törökök támadást intéztek Szerbia fővárosa, Szendrő (Smederevo) ellen, s be is vették azt. A magyar csapatok Titelig jutottak el, ahol megjelent a török követség is. A békét a szultán feltételekhez kötötte, a magyar országnagyok azonban mindenképpen támadást terveztek 1440-re, így ekkor ez a megállapodás elmaradt.

A király hamarosan vérhasban elhunyt, s Jagelló Ulászló került a magyar trónra. Bár van adat arra nézve is, hogy II. Murád az új királlyal is békét kívánt volna kötni, ez semmiképpen nem jöhetett létre, mert az ismételt trónváltást kihasználó a törökök 1440 áprilisától ostromolni kezdték Nándorfehérvárat, sikertelenül. Az oszmán hatalmi gépezet bizonyára már ekkor is pontosan tisztában volt a magyar belviszonyokkal, s tudta, hogy a magyar királyként I. Ulászlónak nevezett lengyel trónkövetelő mellett Habsburg Albert posztumusz fiát, V. Lászlót támogatók között polgárháború tört ki. A lengyel király mellett álló urak közül kiemelkedett Hunyadi

János, aki az ellenpárton aratott győzelme következtében – a korábbi szörényi bánság mellé – Ujlaki Miklóssal együtt megkapta az erdélyi vajdaságot és temesi kapitányságot. Az első balkáni betörést 1441-ben hajtotta végre, amikor II. Murád szultán Szerbia legfontosabb ezüstműveit, Novo Brdot foglalta el. Bár a Iszhák szendrői bég felett győzedelmeskedett, a várat megvédeni nem sikerült, s ekkortól a szerbiai ezüsből a török fizetett katonák zsoldját biztosító akcsékat vertek.

Egy év múlva az egész déli határvidéken támadásba indult a török. Az Erdélybe törő Mezid béggel kétszer is megütközött, s a kezdeti sikertelenség után fényes diadalt aratott felette. Innen azonnal a Havasalföldre tört be, mivel a török sereget a vazallus vajda, Mircea személyesen kalauzolta. Őt elkergetve a magyar érdekeket támogató II. Basarabot helyezte a helyére. Allítólag 1442 nyarán török küldöttség érkezett Budára a királyi udvarba, ahol Nándorfehérvár átadása és adófizetés fejében békét ígért. A teljesíthetetlen békefeltételek visszautasítása után már nagyobb sereg tört Erdélybe Szehábeddin ruméliai beglerbég vezetésével, akit Brassóból kiindulva a Havasalföldön a Ialomița-folyó partján legyőzött Hunyadi János.

A fokozódó török nyomás arra készítette a magyar udvart, hogy európai kereszties hagyományokat felélevenítő törökellenes politikát folytasson. Az aktív katonai fellépés segített I. Ulászló személyét is legitímálni, hiszen a gyermek V. Lászlóval szemben azt az érvet lehetett használni, hogy kiskorúsága miatt alkalmatlan lenne egy olyan ország kormányzására, amely rendszeresen támadja a Balkánt megszállva tartó oszmán hatalmat. Miután ideiglenesen fegyverszünetet kötöttek az ellenkirályt támogató cseh Giskra Jánossal (Jan Žižka) és III. Frigyes német királlyal, aki V. Lászlót magánál tartotta Bécsben, a magyar sereg 1443 októberében benyomult Szerbiába. Bár úgy tűnik, hogy a magyar állam – az oszmán krónikák adatai ellenére – nem került szerződéses viszonyba az oszmánokat keletről is támadó muzulmán Karamániával –, Bizáncon keresztül bizonyára tájékozódott a szultán keleti lefoglaltságáról. Az eredeti tervek szerint Velence lóporral, a pápaság egy hadiflotta kiállításával vett volna részt a közös vállalkozásban, az utóbbi azonban elmaradt. Figyelemreméltó – s eddig még egyáltalán nem vizsgált kérdés –, hogy vajon miképpen hagyhatta II. Murád szultán a hátát annyira fedezetlenül, hogy alig maradt Európában katonasága. A híres hosszú téli hadjárat során a keresztény sereg a magyar határoktól messze, oszmán területen nyomult előre, több csatában megverte az ellene vonuló helyi bégek csapatait, majd Kászim ruméliai beglerbégét is. December 3-án Hunyadi már arról írt Szófiából, hogy hama-

rosan bevonul Drinápolyba. December 12-én azonban a szlaticai vagy törökül izladi szorosban megállították a török erők. Bár a szultán személyesen is megjelent a hadjárat végén, a két sereg nagy csatában nem csapott össze. Hunyadi felmérve a lehetőségeket és az élelem ellátási nehézségeket, visszavonulót fűjt. Bár több szandzsák serege nyugtalanította a keresztény hadat, mégis minden összecsapásból ők kerültek ki győztesen. 1444. január 2-án a Kunovica hágónál (Séhirköy=Pírot és Niš között) elfogták a magyarok Csandarli Halil pasa nagyvezír testvérét, a szultán sógorát Mahmud Cselebit is. A dicsőséges sereg január végén ért Nándorfehérvárra.

Az év első hónapjai az új török háború előkészületeivel teltek. Körvonalazódott egy nagyobb európai összefogás is, hiszen a tapasztalat azt mutatta, hogy a hadjárat sikere azon áll, vagy bukik, hogy sikerül-e a szultán ázsiai hadainak Európába való átkelését a tengerszorosokon megakadályozni. Mivel Karamánia újból felkelt Murád szultán ellen, a török külpolitika célja a magyarokkal való béke megteremtése volt. Ezért márciusban a szultán szerb felesége, Mara, küldött titokban követet, egy görög szerzetest az apjához, Brankovics György despotához, akinek közvetítése következtében április 25-én Ulászló magyar király is kiállította követének megbízólevelét, és útnak indította Drinápoly, vagyis törökül Edirne felé. Ez a kérdés azért érdekes, mert úgy tűnik, hogy a magyar külpolitika – az eddigi elképzelésekkel szemben – már az első pillanattól kezdve kettős szerepet játszott. Egyrészt szervezte a hadjáratot, másrészt természetesen érdeklődött a szultán békeajánlata iránt is.

A keresztény küldöttség a következő személyekből állott: a király képviseletében egy szerb nemes, Stojka Gisdanić vezette a küldöttséget. Hunyadi János erdélyi vajda egy "Vitislaus" nevű emberrel képviseltette magát, akinek a neve a forrásokban romlott alakban maradt meg, csak sejteni lehet, hogy a keresztneve talán László volt. A despota részéről a két legmagasabb rangú világi és egyházi méltóság indult a szultánhoz, Átanasiye Frašak a szendrői (Semenđire, Smederevo) metropolita, és Bogdan, a despota kancellárja. A követséget hatvan lovagból álló katonai különítmény is elkísérte.

Mindezekből kiderül, hogy I. Ulászló király, Hunyadi erdélyi vajda és a despota közös küldöttséget indított a Portára. A Murád szultán hadjárait leíró, s a béketárgyalásokat legrészletesebben bemutató Gazavátnáma is megerősíti, hogy a keresztény fél beleegyezett a szultán sógorának kiadatásába, aki megelőzte a keresztény követséget, már korábban érkezett meg II. Murádkhoz. Csandarli Halil pasa nagyvezír fogadta a küldötteket, akiket néhány napig várokozattatott, majd pár nap múlva a szultán ünnepélyes audiencián fogadta őket. Itt jelentették be a király és a despota igényeit: Szendrő és Galambóc várainak átadását és Szerbia kiürítését. Ezt egy II. Murád jelenlétében lefolyt megbeszélés követte, ahová meghívták a birodalom és az oszmán hadsereg képviselőit is. A döntésről értesítették a követeket, miszerint beleegyeznek a követelésbe, ha a despota, a király és Hunyadi esküjükkel megerősítik a békét. Ez az elem a kétoldalú békekötéseknél legtöbbször meg szokott mozzanat volt. Talán csak azt találhatjuk furcsának, hogy a király mellett Hunyadi Jánosnak is meg kellett esküdni magyar részről. A tévedésből „szegedinek” tartott béke létrejöttének kronológiai rendje a következő: 1444. június 12-én létrejött I. Ulászló és II. Murád szultán között a megállapodás Edirneben. A magyar országnagyok augusztus elején elfogadták a béke feltételeit, melyet a török követ, Baltaoglu Szülejmán előtt 1444. augusztus 15-én Nagyváradon ratifikált a király, letéve – a kor szokása szerint – a Szentháromságra az esküt.

A békekötésről szóló török forrás így emlékezik meg a szegedi tárgyalásokról: „Néhány nap múlva

Baltaoglu a király elé vitték. A király így szólt Baltaogluhoz: *„Te miféle ember vagy, minek jöttél ide? Vagy árut vásárolsz, és kereskedelmet folytatsz?”* E szavak után Baltaoglu így válaszolt: *„Azt állítjátok rólam, hogy kereskedőre hasonlítok. En azonban kereskedő nem vagyok. Mostanában követet küldtetek a padisahunkhoz, és békéért könyörögtetek. Padisahom pedig engem küldött ide, hogy nézzem meg, hogy mi a válaszotok, és hogy erről a padisahnak biztos hírt vigyek. Nem azért jöttem, hogy könyörögjek nektek, és padisahom sem esdekel előttem. Dicséretessék az Isten és az Ő jótéteményei! A padisahomnak most nagyon sok katonája van, oly nagy mennyiségben gyűlt össze az iszlám had, hogy számukat csak Allah tudja. Ha a ti óhajotok ismét a háború lenne, a kardok készen állnak, azonnal, ahogy a padisahól jelet látnak. Azért jöttünk ide, mert biztos hírt óhajunk. Vagyis nem a ti látásotok kedvéért jöttem ide!”* A despota felkelt a helyéről és Baltaogluhoz lépett és a szállására ment. A despota nagyon könyörgött, hogy *„számomra van-e valamilyen megoldásod? A padisah Szendrőt ismét nekem adományozza-e?”* Baltaoglu így válaszolt: *„A padisah válasza itt van nálam. Ha most az óhajom szerint cselekedtek és Te, a király és Jankó mind a hárman megesküdtek arra, hogy velünk nem fogtok háborúzni, akkor rajtam keresztül a ti kéréseitek meg fognak valósulni, más esetben azonban megoldás nincs. Neked nemhogy várat [nem adnak], hanem még arra sem leszel képes, hogy arra nézz!”* Ezt hallván a despota ismét a király elé járult és a helyzetet részletesen elmondta neki: *„Ha mindhárman nem esküszünk meg, akkor a dolog nem fog menni, a török készen áll, ránk tör, s akkor már nem is lehet neki választ adni.”* Ekként tárgyaltak. A következő napon Baltaoglu ismét a király palotájába hozták és helyet mutattak neki. Baltaoglu leült. Ezzel a király így szólt: *„A padisahól mi Szendrő várát kértük a nagy despota számára. A várat kiürített Te át tudod adni a despotának, vagy pedig ismét jelentened kell a padisahnak?”* Szavaira Baltaoglu ezt felelte: *„Nézd királyom, ha a javaslatot, amelyet nektek tettem, véghez viszitek, vagyis mindhárman megesküdtek, az óhajotok részéről elfogadásra kerül, egyébként más megoldás nem létezik.”* Ezen átkozottak mindhárman súlyos esküt tettek és szerződésleveleket (ahdnáme) állítottak ki és Baltaoglu adták át. Míután pedig arany gurusokkal és a más értéktelen ajándékkal Baltaoglu kielégítették, a rossz szándékú despotával együtt elindult és Szendrőt kiürítette neki átadta, majd pedig a világ menedékhelyétől szolgáló padisahhoz visszatért.

A pápai legátus, s valószínű a lengyel urak is elene voltak a békekötésnek. Mellette azonban a legmotiváltabban mindenképpen Hunyadi János bábáskodott, aki Brankovicssal úgy egyezett meg, hogy ha a béke létrejön, akkor megkapja a despota szinte minden magyarországi birtokát, melyek összege 93 ezer forint értékű volt. Engel Pál – s őt megelőzve a kortárs lengyel Dlugosz és Johann Christian Engel is – arra a megállapításra jutott, hogy a háború előkészületei és vele párhuzamosan a béke megkötése Hunyadi vagyonszerző tevékenységével volt összefüggésben. A török-magyar béke ratifikációját megelőzően Giuliano Cesaniri bíboros és pápai legátus rábírta Hunyadit és Ulászlót augusztus 5-én, tehát két héttel az eskütétel előtt, hogy esküt tegyenek előtte a háború minden körülmények közötti megindítására, még akkor is, ha ezt megelőzően, vagy ezek után a király nevében és eskü alatt bármilyen megállapodás születne a törökkel. Valószínűleg ezzel az első esküvel tették volna meg nem történetű a szultán követe előtti másodikát. Bár lehet, hogy kánonjogi szempontból magyarázható volt a tett, a következmények ismeretével kiegyesíthető, vagyis: a király halálával a várna síkon, olyan humanista toposz kerekedett, amely a kora újkorban nem csak hazánkban, hanem az egész európai nyil-

vánosság előtt példa értékű volt. Példaképpen Richard Knowles XVII. századi angol nyelvű oszmán történetét említem, amely – valószínűleg Dlugoszra hivatkozva – nagyon részletesen magyarázza a béke pontjait, s kiemeli, hogy ehhez hasonló megállapodást ilyen kedvező feltétellel még keresztény uralkodó nem kötött a szultánokkal.

Az edirnei-nagyváradai béke olyan szempontból is különleges jelentőséggel bír, hogy ez az első eset, amikor a kortárs visszaemlékezéseken túl a szerződés szövegével is rendelkezünk. A tényleges magyar (lengyel)-török békeszerződés Ciriaco Pizzicollí (1391-1455 körül) ismert humanista írományai között maradt fent, aki a kérdéses évben, 1444-ben Moreában járt. Genova megbízásából május 22-én felkereste az Edirne melletti török tábornokot, és a szultán elé járult. Nemsokára megérkeztek a magyar király követei is, akiknek tárgyalásairól és magáról a békekötésről Ciriaco Pizzicollí levelei alapos adatokkal szolgálnak. Az okmányokat Francisc Pall kolozsvári történész adta ki először, majd a neves lengyel történész, Oskar Halecki a második világháború éveiben New Yorkban jelentette meg ismét. Az utóbbi években szintén egy lengyel kutató, Dariusz Kolodziejczyk vette vizsgálat alá az 1444. évi békekötés történetét, aki kiadta a török-lengyel békeszerződések (ahdnámék) szövegét. A szövegkiadás munkálatai során szembesült azzal a ténnyel, hogy a korábban hitelesnek elfogadott békefeltételek és a szultán 1444. június 21-én I. Ulászló királynak küldött levelében lejegyzett békeponthoz képest szemmel látható ellentét feszül. Különösen igaz ez a lengyel urak I. Ulászlónak Piotrkówból küldött levelére, amelyben Szerbia Brankovicsnak való visszaadása és Vlad Drakul havasalföldi vajda vazallusi függésének lazítása mellett olyan irreális feltételek szerepelnek, mint Albánia feladása, 100 ezer arany forint fizetése, és 25 ezer főnyi segédhad küldése a magyar királynak. Végeredményként azt a következtetést vonta le, hogy a békekötés valós feltételeit a Pizzicollí gyűjteményében megmaradt I. Ulászlónak küldött szultáni levél tartalmazza, míg a régebbi szakirodalom által is ismert alkupontok nem más jelentésűek, mint a keresztény fél "óhajának katalógusát". Ezt annyiban egészítem ki, hogy Dlugosz által hagyományozott túlzott török ígéretek valószínűleg azért terjesztették a lengyel urak között, hogy megnyerjék őket a béke ügyének. A tényleges békefeltételek a következők voltak: A szultán elengedte fogságából Brankovics fiait; visszaadta Galambócot és Szendrőt; visszafogadta alattvalói közé a despotát és a havasalföldi vajdát, akiknek annyi adót kellett fizetni, mint korábban; a magyar királlyal pedig 10 évre békét kötött.

A török követ mindenestre meg volt győződve arról, hogy minden a legnagyobb rendben van, s ezért pár napon belül visszaadta Szerbiát Brankovicsnak, aki ezáltal ismét a szultán adófizető vazallusává lett. A magyar katonai előkészületek azonban rendületlenül folytak. A cél ismét Drinápoly elfoglalása volt, s a szultán átkelését a terv szerint most már 20 burgundi gálya akadályozta volna meg, amelyből csak 6 került bevetésre. A békekötés azonban megzavarta a szövetségeseiket, akik elbizonytalanodtak abban, hogy egyáltalán megindul-e a hadjárat. Ugyanakkor Szerbia – teljesen jogszerűen – nem vonult hadba a szultán ellen, hiszen Brankovics komolyan vette a békét. Nem-hogy nem csatlakozott, hanem a magyar seregeket át sem engedte országán, illetve megakadályozta az albán felkelők csatlakozását a magyar sereghez.

Hunyadi és I. Ulászló Orsovánál keltek át a Dunán szeptember 22-én. Pár nap múlva Vidin megnyitotta kapuit, Nikápolynál csatlakozott a havasalföldi vajda, s tovább folytatták a Duna déli partján az útjukat Várna felé.

II. Mehmed, aki az apja helyett uralkodott, nem tudta a helyzetet kezelni, ezért szükségessé vált, hogy II. Murád ismét megjelenjen az ázsiai csapatokkal. A

burgundiai hajók nem tudták megakadályozni az átkelest, a szorosok mindkét partján ágyútűz alatt tartották őket, miközben a genovaiak pénzért átszállították a török hadat. A szultán úgy jutott a magyar hadsereg hátába, hogy az csak az utolsó pillanatban fedezte fel, hogy csapdába esett. A török hadrend szárnyain elért eredményt a király és a mellette állók ki akarták használni, s nekirohantak a janicsárok valószínűleg megerősített falának. A király is a kezükbe került, akit helyben kivégeztek. A fejét levágták, majd a csata után egy edénybe tették, mézzel tartósították, s így vitték Burszába, a birodalom első fővárosába, ahol egy folyóban megmosva ismét nyilvánosságra tették. A szultáni szeraj levéltárának legrégebbi okmányai között találjuk azt a győzelmi jelentéstörödéket, amely perzsa nyelven virágos, túldíszített, de a keleti ember mércéjével gyönyörűen fogalmazva számol be a hadjáratról, a török győzelemről. Megtudjuk belőle, hogy „848. év dzsemáziyüláhir hónap elsején (1444. 09. 15.) a magyar király és a tévelygő fános az átkozott hitelenekkel ... egyesült.” A jelentésben 100 ezer pán-célosból álló sereg katonái „mint a villám, átkeltek a Duna vizén”, s a muzulmánokat pusztítva törtek előre. A csata leírásakor kiemeli a szöveg – ugyanúgy, mint a keresztény felfogás –, hogy a győzelem nem a hadsereg, hanem a hit erején áll: „Es mi pedig (a törökök) Allah, a mindenható király kegyelméért esdekelve kibontottuk az Iszlám zászlaját, és hatalmas embertömeggel, egy fenséges sereggel, bölcs öregekkel és számtalan, harci tapasztalattal bíró hősökkel a legnagyobb pompával és mindent átható erővel ellenük vonultunk.” ... „Kedden, amely nemcsak sában hónap első napja volt (valójában 1444. november 13. péntekre esett, miközben a csata valóban november 9-10 közt folyt le!) hanem az igazhitűek szerencséjének napja, nem hagytuk erőnkre és hatalmunkra, hanem magunkat az isteni kegyelem védelmébe ajánlottuk.” A király halálát részben másképpen beszéli el a győzelmi jelentés, mint a többi oszmán krónika: „E-közben a felség (szultán) szolgálai egy elhagyott királyt, aki e durva sereg uralkodója és ezen elvetemült törz padisahja volt, összekötött kezekkel és eltört karokkal az ellenségvadászó győzedelmes zászló elé hozták. A felség szolgálai azonnal megölték őt (a kard martalé-kává tették), és a fegyvereiket rajta gyakorolták és próbálták. És amint e szép ország profétája törvényeinek őrzői (muzulmánok) megtudták a király állapotát, úgy indultak utóljára támadásról támadásra, mint az áradás, amely a hegyekből a mezőségre ömlik, vagy mint a tűz, amely a kék fellobbantja (a kék ölébe jut).”

A november 9-10. között lezajlott ütközet nagy veszteséget jelentett a keresztény hadban, nem jelentette azonban azt, hogy az egész magyar hadsereg elvesztett volna. Amint Hunyadi hazaért, mint az ország kormányzója, azonnal újabb törökellenes hadjáratot tervezett. A vereség után egy évvel a havasalföldi sereggel kiegészítve ismét az Al-Dunához vitte a királyság zászlait. A király halálával kialakult beháborús helyzetben az újabb nagy erejű támadásra 1448-ig várni kellett. A korábbi hadjáratok tanúságát levonva a lovasság mellett nagyobb létszámú, könnyen felszerelt gyalogságot vitt magával. A hadait most dél felé, Rigómező irányába vezette, ahol megjelent a szultán személyesen is. Allítólag a csata előtt a török fél békét kért, feltételezhető azonban, hogy ez csak elterelő diplomáciai manőver volt. A napokig tartó küzdelemben ismét alulmaradt a keresztény sereg, a legnagyobb veszteséget a szekértáborban védekező gyalogság szenvedte el, amely teljes mértékben megsemmisült. A lovasság különböző utakon verekedett hazafelé, a menekülő kormányzó Szerbiában Brankovics György fogságba ejtette, s Hunyadi nézve nagyon előnytelen kártérítés-szerződéssel bocsátotta szabadon. Később ugyan Hunyadi visszavonatta a kikényszerített megállapodást, amely a despota 1444-ben elvesztett magyarországi birtokait visszaadta

volna tulajdonosának, a tekintélye azonban mind az országon kívül és belül megtépződött.

Hunyadi János kormányzóként az oszmán államot érintő nemzetközi megállapodásokat is kötött. Amikor a nagy rivális, II. Murád szultán meghalt, II. Mehmed trónra kerülésekor más üdvözlő követségek mellett Magyarország is képviseltette magát. A szultánok halála után az összes békeszerződést meg kellett újítani, s a bizánci források szerint megszületett a magyar-török megállapodás is. Mikor azonban V. László kiszabadult III. Frigyes bécsi fogságából és átvette a hatalmat, a fenti megállapodás is érvényét veszítette. Szintén a bizánci források úgy tudják, hogy miközben II. Mehmed 1453-ban törötte Konstantinápoly falait, megjelent a táborában a magyar követség, amely hivatalosan felmondta a békét, hivatkozva arra, hogy azt még a kormányzó kötötte az ország nevében. Hunyadinak konkrét tervei voltak a bizánci főváros felmentésére, amelyre azonban lehetősége nem nyílt. Mindenesetre a szorongatott védők az utolsó pillanatig kémelelték a bástyákról a nyugati eget, várva a magyar seregek által felvert porfelleget, amely elsöpri a támadóikat.

Hogy a magyar-török békét nem újították meg, igazolja a tény, hogy három év múlva az ifjú és hatalmas szultán Magyarország kulcsa, Nándorfehérvár ellen vezette a csapatait. Bár Európában a Konstantinápoly elvesztése utáni sokk miatt komolyan készültek egy kereszties hadjáratra, a török támadás idejéig

ennek nem érett be a gyümölcse. Kapisztrán János elsősorban magyarországi keresztieseket toborzott a törökök ellen, s a Szilágyi Mihály által védett Nándorfehérvár őrsege mellett Hunyadi saját és familiáris hadai vettek részt a küzdelemben. A vár felmentése, a szultáni had felett aratott győzelem tovább erősítette Hunyadi hírnevét. Bár a jelenlegi ismereteink szerint Hunyadi Mátyás csak 1462-től vette fel a diplomáciai kapcsolatot a portával, az V. László király halála után kialakuló trónküzdelemben nem avatkozott be az Oszmán Birodalom, amelyet bizonyára a súlyos nándorfehérvári vereség egyik eredményének könyvelhetünk el.

Mint fentebb láttuk, a Hunyadi János fellépése előtti passzív védekezés az ország területének pusztulását jelentette. A védelem aktív, az ellenséges területre irányuló formája lelassította az Oszmán Birodalom térnyerését a Balkánon, s Mátyás király idejére viszonylagosan rendezett körülményeket, pathelyzetet eredményezett. A két Hunyadi korának katonai, majd diplomáciai sikerei még a Jagelló királyok korában is tekintélyt parancsoltak, s a katonailag-gazdaságilag gyengülő Magyar Királyság papíron egészen a mohácsi csata előestéjéig megtarthatta az oszmánokkal szembeni egyenrangúságot. Hogy ez a diplomáciai státus a XVI. század első két évtizedében is fennmaradt, azt Hunyadi Jánosnak és fiának, Mátyásnak köszönhetjük.

VEKOV KÁROLY

Az erdélyi reneszánsz és a mátyási modell

Összefoglaló művek és kézikönyvek sora utal a gyulafehérvári humanisták tevékenységére, jelentőségére, majd a reneszánsz felvirágzására a 16. század során. Aprólékos munkával számos kutató próbálta megrajzolni a reneszánsz kori művelődési állapotokat az elpusztult történeti források töredékeiből. Kevésbé ismert tanulmányok, ritka folyóiratokban eldugott cikkek és dolgozatok ismertetik a Gyulafehérváron működő humanisták törekvéseit, torzóban maradt vagy akár nyomukat veszített műveit. Ennek ellenére kevésbé ismertek a gyulafehérvári humanista kör törekvései; szerepük és jelentőségük nem él a köztudatban.

A hazai fejlődés és - a múltban bekövetkezett pusztulás következményeként - a hazai viszonyoknak megfelelő teljesítmények, nemkülönben az ezeket feltáró részeredmények - töredékes jellegük miatt - jobbra ismeretlenek maradtak mind itthon, mind külföldön. Nem léteznek olyan hazai összefoglaló, illetve elemző művek, amelyek bemutatnák a humanizmus, majd a reneszánsz elterjedését, ennek sajátosságát és főleg eredményeit a mi tájainkon. Még kevésbé ismert e művelődési áramlatok elterjedésének mechanizmusa, ok-okozati rendszere. Csak eredménycsúcsok tűnnek elő a múlt homályából, ám ködbe vész az emberi erőfeszítések sora, az intéz-

ményi keret és maga a folyamat, amely végül is kitermeli, lehetővé teszi a "történelmi" eredményeket. Nem ismert az adottságok rendszere, nem azok a szívós törekvések, amelyek korokon átívelve villantják fel fejlődési sajátosságainkat, egyben fejlődésünk belső erővonalait. Miért is lesz Gyulafehérvár az erdélyi humanizmus egyik, ha nem éppen legjelentősebb központja? Miért is olyan ez a humanista, majd reneszánsz központ, mint amilyen? Mi határozta meg e központ milyenségét, az itteni törekvések jellegét? És főleg, hogyan jut el Erdélybe legjelentősebb reneszánsz uralkodónk, Mátyás király udvarából a kortárs Európa szellemi törekvéseinek számos eleme? Jelen tanulmányunk, ha vázlatosan is, erre kíván válaszolni.

A humanizmus, majd a reneszánsz elterjedésében és felvirágzásában Magyarországon döntő szerepe volt Mátyás királynak. Balogh Jolán, a korszak egyik legjobb ismerője, aki több alapvető fontosságú művel adózott Mátyás nagyságának és művészetpártoló, művészetszervező szerepének, lényegében ezért is azonosítja a korszak első szakaszát Mátyás uralkodásával (1460-1500). Az is igaz, hogy a reneszánsz törekvések további fejlődése közvetve változatlanul a Mátyás által lerakott alapokra vezethető vissza. Ezt egy második - 1541-ig terjedő - szakasz követi, amely-

A király nemcsak támogatója volt az egyes alkotóknak, igénylője, megrendelője, egyszóval fogyasztója a humanista vagy reneszánsz műveknek, hanem egyben előteremtette az ehhez szükséges anyagiakat. Mátyás közismerten súlyos adópolitikája nemcsak fedezte a hadjáratok költségeit, hanem biztosította a művészetek és a korabeli tudományok pártolását. Ezáltal egészül ki a mecénási kép, ezáltal kerül be újra a kép középpontjába mint döntő tényező, mint főszereplő. Ő fedezi fel az alkotót, és követi a mű megalkotásáig.

A király személyisége, igényei és a szükséges anyagiak teremtik meg együttesen azt a légkört, azt a feltételrendszert, amely vonzza majd a korabeli Európa jeleseit Budára. Mátyás érdeme, hogy akiket nem tud vendégül látni udvarában, azokat otthon keresteti fel megrendelésével. Németországban, de főleg az olasz városállamokban szerte működnek Mátyás megbízottai, könyveket, kéziratokat vásárolnak-másoltatnak, díszes könyvkötéseket rendelnek, építészeket, művészeket hívnak a királyi udvarába, művészi alkotások és ezekhez illő használati cikkek sorát rendelik meg, majd küldik a királyi udvarba. A király és a királyi udvar hírneve bejárja Európát. Tér és idő kitágul, hiszen Mátyásról beszélnek, Mátyásnak dolgoznak a földrész legjelesebb alkotóműhelyeiben. A királyi udvar határa az európai fővárosokig ér el. Magyarország ekkor valóban nagyhatalom, és már nem csak haderejének köszönhetően.

Mecénás, udvar és alkotók együtteséből olyan művelődési jelenségcsoporthoz jött létre Mátyás uralkodásának ideje alatt, amely - a humanizmus és a reneszánsz hazai fejlődésének vonatkozásában - arányait és értékben kifejeződő eredményeit, összetettségét és tagoltságát tekintve méltán nevezhető az ő modelljének. Ez a modell nemcsak Mátyás hírnevét öregbíti a világban, hanem követésre ösztönzi udvarának, főleg Mátyás környezetének egyházi és világi tagjait. Tehetségükhöz, műveltségükhöz és anyagi lehetőségeikhez mérten próbálják meg utánozni a királyt a főnemesek és a főpapok a mecénási szerepkörben. Így válnak ők maguk is a humanista, illetve a reneszánsz művészet terjesztőivé, meggyökereztetőivé. Így jelennek meg szerte az országban azok a nemesi vagy főpapi udvarok, ahol humanisták élnek humanista művek társaságában, ahol reneszánsz műalkotások sorjázhatnak az ezeket igénylők környezetében.

Miért voltak elsősorban a főpapok a mátyási modell átvevői és meggyökereztetői?

Ők tartózkodtak rendszeresen és huzamos ideig a királyi udvarban a királyi tanács tagjaiként vagy a király közvetlen környezetének tagjaiként, és ott - ha már nem előbb, egyetemi tanulmányaik során - ismerték meg és sajátították el azt az életvitelt, amelynek oly jeles képviselője volt maga a király. Ezt a tárgyi és szellemi közeget kívánják majd meggyökereztetni saját püspöki udvaraikban ezek a püspökök, és kívánnak, természetesen, főszereplőivé válni e folyamatnak. Sokan azért térnek vissza újra meg újra a királyi környezetébe, hogy feltöltődjenek, mivel a királyi udvarban elidőzve azt a légkört élvezték, amely hosszú ideig csak Európa legfejlettebb - főleg egyetemi - városainak volt a sajátja.

Magyar vonatkozásban rendkívül nagy jelentőségűek a püspöki székhelyek, ahol a reneszánsz hatására alakulnak ki a püspöki udvarok. 1989 előtt különböző áltudományos megmondásokból egyesek azt hangoztatták, hogy a püspöki székhelyként működő városok nem fejlődtek és nem fejlődhetnek éppen ennek az intézménynek a jelenléte miatt, amely fékezte volna e városok fejlődését. Valójában sajátos városfejlődési típussal állunk szemben, amely a mezővárosi fejlődés nyomán vagy azzal párhuzamosan kettős - gazdasági és művelődési - visszacsatolással lendíti fel e városok fejlődését.

A püspöki székhelyek nem voltak a humanista reneszánsz műveltség egyedüli gócai. Azonban telje-

sítményeik révén túl tudták szárnyalni a mezővárosoknak vagy a szász városoknak humanista vagy reneszánsz törekvéseit, amelyek egyetemet járt lakosaik árnya dacára sem voltak csúcspontjai az új művészeti áramlatoknak. Mátyás uralkodásának idején, majd az ez után következő korszakban Magyarországon a püspöki székhelyek ennek a magaskultúrának az elsődleges letéteményesei. Ezekben ekkor oly nagy az anyagi, intézményi és szellemi koncentráció, hogy ott ki tudnak fejlődni a korszerű európai művelődési irányzatok. Számos más, főleg egyházi intézmény, így kolostor és rendház székhelyei voltak a püspöki központok. Ugyanígy működtek az általában magas oktatási színvonalat képviselő káptalani iskolák. Ezeknek az intézményeknek, nemkülönben a püspöki udvarnak és a káptalanoknak a személyzete olyan, az új művelődési törekvések befogadására alkalmas közeget hozott létre, amely megfelelő táptalaja lett a humanista, majd a reneszánsz törekvéseknek.

A művelődési élet fejlődésének másik fontos tényezője az előző korokhoz képest a jövedelmek növekedése volt. Az anyagi jólét és biztonság jelentős mértékben hozzájárul az ország felvirágzásához. Mátyás súlyos adópolitikája valójában azt bizonyítja, hogy volt honnan kiperéselni az adókat. És a királyi udvar jövedelmeinek növekedésével párhuzamosan az egyházi javadalmak is jelentősen megnövekedtek a 15. században. Ez teszi majd lehetővé a magasabb életszínvonalat, az igényesebb életmódot. Az egyházi jövedelmek keretén belül a püspökségek javadalmi jelentősége gyarapodhat. Míg az erdélyi püspökség jövedelme a 14. század elején mintegy 5000 aranyforint, a 16. század elejére ez már eléri a 24 000 forintot. Ugyanakkor az is tény, hogy a középkori folyamán az erdélyi püspökség jövedelmei szempontjából a 4-5. helyet foglalta el a magyarországi püspökségek között, azaz a legmagasabb jövedelmű püspökségek közé tartozott. Majd 1524-re jövedelmei alapján Esztergom és Várad után már a harmadik helyet foglalja el. Kétségtelen, hogy ez a rangsorolás a püspökség potenciálisan megnőtt lehetőségeit tükrözi a bennünket illető korszakban.

A magyar püspökségek javadalmi kiemelkedő pozícióját, egyben a mecénáskodáshoz szükséges teret biztosították a magyar főpapságnak, elsősorban a püspöki karnak a magyar társadalmon belül. Nem véletlen az a kép, amelyet Mátyás udvarának egyik humanista szerzője, Galeotto Marzio fest a magyar püspökökről: "...Magyarországnak tizenkét olyan gazdag püspöksége van, hogy nagyjából hercegségekkel hasonlíthatók össze, akárha számos hadaikat, hatalmas jövedelmüket vagy földjeik termékenységét vesszük tekintetbe. Úgy néznek fel rájuk, mint valami hercegekre: a királyi tanácsban nagyszámú művelt kísérettel jelennek meg, és első helyet foglalnak el; fejedelmek módjára csak előre megízlelt ételket fogyasztanak."

Ez a kép a rendkívül gazdag, sorrendben a királyt követő püspökök helyzetét és társadalmi rangját idézi a királyi udvaron belül, és szinte sugallja, hogy a püspökök semmilyen tekintetben sem kívántak lemaradni a királyi törekvések mögött, amit alátámasztanak ismereteink az esztergomi érsekek vagy e kor püspökeinek művészeti pártoló törekvéseiről. A mátyási modell hatásának érvényesülése megkezdő-

Bonfini

dött már a király életében. Tanú erre ugyanaz a Galeotto Marzio, aki leírja a kor püspöki udvarának prototípusát, amikor Báthori Miklós váci püspök udvaráról számol be. "Nem mesélem el, milyen bőkezűséggel építette újjá templomát, Itáliából behívott mesteremberekkel és óriási költséggel, hogy a templom és a püspöki palota méltó visszfénye legyen nemes lelkének. De egyet nem hallgatok el. Mikor idestova két évvel ezelőtt Magyarországon voltam, meglátogattam Miklóst. Olyan emberséggel fogadott, és úgy tett kedvemre, hogy magam is elcsodálkoztam ezen a vendégszereteten. Ezenkívül mindig buzdított, hogy írjam meg Mátyás király tetteinek történetét, nehogy a nagy király dolgai, melyekkel hazáját dicsővé tette és hírnevéssé, a feledésbe veszve tespedjenek. Igen tetszett nekem környezetének tisztelgetelt választékossága: az ő házában állandóan vagy előadnak, vagy tanulnak, vagy énekelnek lantkísérettel, vagy tisztves társalgás járja: ott nem látni gyűlölködést, gyávaságot, időpocsékolást. A gyakori séták a várból a kertekbe, melyeket ő ültetett és látott el halastavakkal, majd a kertekből a várba föl, soha nem esik derék emberekkel való beszélgetés és könyvek társasága nélkül, úgyhogy az utat észre sem lehet venni a viták hevében. Néhanapján a püspök kikocszik, hogy felkeresse a szép, napsütötte, szőlőkkel és gyümölcsfákkal beültetett dombok koszorúját; olvasás és vita nélkül ez sohasem esik meg, és jólesik hinni abban, hogy Bacchus e virágzó halmain ott lakoznak Minerva és a múzsák."

Aki ismeri Gyulafehérvárt és környékét, a gyulafehérvári püspökség, az itteni humanista kör tevékenységét és tagjainak élettörténetét, szinte azt hiszi, hogy a leírás nem Vácra, hanem az erdélyi püspökség székhelyéről szól. Arról a székhelyről, ahová az a Várdai Ferenc került 1514-ben püspöknek, aki 1509-1514 között éppen Vácot volt püspök, és aki átkerülve az erdélyi püspökség élére egyik felvirágoztatója lesz az itteni humanista körnek.

A mátyási modell erdélyi meghonosodása két püspök nevéhez kötődik elsősorban. Az egyik Geréb László, Mátyás király unokaöccse, aki 1475-1501 között volt erdélyi püspök, majd azután kalocsai érsek, a másik a már említett Várdai Ferenc, aki 1524-ig, haláláig volt Erdély püspöke.

Erdélyben Mátyás uralkodásáig, illetve Geréb püspökké kinevezéséig nincs arról tudomásunk, hogy valamelyik püspök ott igazi püspöki udvart hozott volna létre. A 15. század közepéig Gyulafehérvár püspöki székhely, elsősorban az egyházmegye központja, ahol azonban ez idáig nem alakult ki igazi és állandó jellegű és valóságos püspöki udvar. Egyes püspökök ugyan elég gyakran megfordulnak székhelyükön, igazgatták egyházmegyéjüket egyházi és világi szempontból egyaránt, ám ennek a jelenlétnek átmeneti jellege van, hiszen a püspökök java idejüket, ha nem éppen annak legnagyobb részét a királyi udvarban töltik el. Ritkán és inkább kötelességből, elsősorban és főleg ügyintézési keresik fel püspöki székhelyüket, de a 15. század utolsó negyedéig nem építenek ki igazi püspöki udvart, ezért nem is szeretnek huzamosabb ideig ott tartózkodni. Gyulafehérvárt akkor még az elhanyagoltság jellemzi.

A püspöki udvarok személyzete, sőt maga a káptalan is, melynek egy részét az egyházmegye főesperesei alkotják, hosszú ideig a püspökök beosztottjai, parancsaik végrehajtói, de ennél nem többek. Legfeljebb egyesek tűnnek ki közülük irodalmi vagy tudományos érdeklődésükkel. A püspökök eddigi tudomásunk szerint nem kötődnek különösebben székhelyükhöz, nem törődnek vele különösképpen. Mi több, a legtöbb - a magyar egyházi élet hagyományainak megfelelően - csakis arra várnak, hogy mikor cserélhetik fel püspökségüket nagyobb jövedelműre. Ezért nem is érdekük nagyon törődni, netalán anyagiakat áldozni a püspöki székhely csinosítására.

A 15. századi erdélyi püspökök közül Upori István (1403-1419) ugyan számos egyházi tárgyval gazdagította egyházát, de mai tudomásunk szerint csak Lépes György építtetett - ám ő is "csak" - templomokat, nem Gyulafehérváron. Jellemző, hogy Erdélyben és főleg Gyulafehérvárt a reneszánsz műveltség kiemelkedő támogatóját, Geréb László püspököt, nem pedig az őt tisztében megelőző két olasz származású püspököt foglalkoztatja a város, a püspöki székhely szépítése. Veronai Gábor erdélyi, utóbb egri püspök, majd bíboros ugyan nevét egy kápolna építésével kívánta emlékezetessé tenni, ám azt a szent Bonaventura tiszteletére emelt kápolnát se nem Gyulafehérváron, se nem Egerben építette, hanem Rómában, a Capitoliumon levő Ara Coeli templomban. Külföldi származása, diplomáciai küldetés, visszavonulása Rómába csak fokozták eltávolodását, érdektelenségét, ami azonban nem akadályozta meg abban, hogy jelentős egyházi jövedelmét tovább élvezze, és ott költse el.

Kétségtelen azonban, hogy az új szemlélet kialakulására, az új európai művelődési irányzatok térhódítására, a reneszánsz és humanista törekvéseket pártoló igazi püspöki udvar kialakulására Mátyás király uralkodása alatt kerül sor.

Igaz, már a 13. század végétől Gyulafehérváron működik egy Agoston-rendi és egy Domonkos-rendi konvent, s ezek mellett egy apácakolostor is 1293-tól kezdődően, amiként ugyanott egy a Szent Lélekről elnevezett ispotály is működött. Am ezeknek súlya a középkor folyamán önmagukban nem túl nagy a püspöki székhely életében. Hosszú ideig a gyulafehérvári székeskáptalan művelődési szerepe is középkori jellegű. A tatárjárás, majd a századok többrendbeli támadása vetette vissza fejlődésében jó időre. Pedig mind a létszáma, mind a mintegy 30%-nyi egyetemistát, valamint az ezekhez csatlakozó hazai képzettségű káptalani tag a város, egyben azonban a kor értelmiségének volt a képviselője. Ezeknek a káptalaniaknak rendkívül nagy volt eleve a szerepe a hazai írásbeliség kialakulása szempontjából, mivel ők voltak a kolozsmonostori benedekrendi konvent mellett Erdély legjelentősebb hiteleshelyének, a gyulafehérvárinak, tagjai, akiknek döntő szerepe volt a hazai értelmiség kialakulásában és kialakításában, mely folyamatban kiemelkedő szerepe volt a gyulafehérvári káptalani iskolának. Ennek a rétegnek a potenciális szerepe akkor növekszik meg, és éri el a minőségi váltás szintjét, amikor a püspökök - a reneszánsz szellemiség jegyében, amely felszabadítja az egyéni érvényesülés igényét - rádöbbennek arra a kihívásra, egyben versenyhelyezetre és lehetőségre, amelynek a részeseivé tette őket a Mátyás-kori királyi udvar a maga magasra állított mércéjével.

A sajátos magyar fejlődés eredményeként és a királyi kegyúri jog fejlődése nyomán ebben a korszakban a püspöki székek betöltése nem csupán a rokoni kapcsolatok, hanem mindinkább a humanista műveltség, ezen belül is a külföldi egyetemi tanulmányok vagy a királyi kancelláriai szolgálat figyelembe vételével történt. A külföldi, illetve hazai tanulmányokat végző tehetséges kancelláriai tisztviselők szolgálataikért egyházi javadalmakat kaptak. És idővel, ha bizonyosságot tettek tehetségükről, hűségükről és ügyszeretetükről, előrehaladásuk az egyházi ranglétrán elvezethetett a püspöki tisztig.

Geréb Lászlóval kezdődően több mint fél évszázadon keresztül az erdélyi egyházmegye élére többnyire egyetemistát püspökök kerülnek, akik előremenetelüket nem csupán családi összeköttetéseknek köszönhették, hanem tanulmányaiknak, műveltségüknek, nemkülönben jártasságuknak a közigazgatási kérdésekben. (Geréb László Ferrarában, Kálmán-kehéi Domokos Bécsben, Thurzó Zsigmond Párizsban és talán Páduában, Várdai Ferenc Rómában, Páduában és Bolognában folytatta tanulmányait, Gosztonyi János Bécsben, Ferrarában, Párizsban és Bolog-

nában. De meg kell jegyeznünk, hogy műveltségük megnyilatkozásaiban szinte alig különböznek az olyan erdélyi püspököktől, mint Bácskai Miklós, Perényi Ferenc, Gerendi Miklós vagy Statileo János, akiknek egyetemi tanulmányairól nincs tudomásunk.)

A kancelláriai tevékenység, elsősorban a királyi titkári szerepkör segítette hozzá az ügyesebbeket és tehetségesebbeket egy-egy magasabb egyházi tisztség eléréséhez. Nem véletlen, hogy Thurzó Zsigmond, Várdai Ferenc, Gosztonyi János, Statileo János erdélyi püspökök előzőleg mind királyi titkárok voltak, amiként Gerendi Miklós is kancelláriai referens volt, Kálmáncsehi Domokos a kincstartóság keretében működött, Statileo kezdetben Beriszló Péter veszprémi püspök provizora, Bácskai Miklós pedig a királyi diplomatájaként tevékenykedett. Gerendi Miklós, a majdani erdélyi püspök, aki 1523-1526 között volt királyi titkár, ugocsaí főesperes lesz majd, s ezután kapja meg a budai káptalan kegyuraságát. Mindez jelzi a közigazgatási jártasság és szolgálat, de az ezzel párosuló műveltség jelentőségét a püspökök kinevezésénél. Ugyanakkor a királyi udvar biztosította mindezek és még sokak számára azt a légkört, amely a közös élmény szintjén tette számukra lehetővé a királyi udvar légkörének élvezetét egyben szellemének élményszerű elsajátítását. Míg egyesek számára a királyi titkári cím már egy magasabb egyházi - amint láttuk püspöki - cím elnyerését tette lehetővé (Várdai Ferenc ugyanazon évben lesz váci püspök és kincstartó), mások - feltehetőleg a rövidebb szolgálati idővel rendelkezők vagy az alacsonyabb származásúak - a kevésbé jelentős, középszintű egyházi tisztségeket kapnak szolgálataik elismerésül. Ilyeneket töltött be, püspöki kinevezése előtt Thurzó Zsigmond és Várdai Ferenc, de erdélyi préposti tisztelet Zeremlyéni Miklós, főesperesít Oláh Miklós jó barátja, Kálnai Imre, amiként ugyancsak királyi - és püspöki - titkár Megyericsei János és Lászlai János, a két erdélyi főesperes, akik a gyulafehérvári humanista kör legjelesebbjei. Mindez akkor válik még érdekesebbé, ha tudjuk, hogy a kancelláriában, az egyes bírói kancelláriákban, illetve a kincstartói hivatal keretében szinte mindenki megfordult azok közül, akik - legtöbbször mint Magyarország főpapjai - nevet szereztek maguknak a humanizmus és reneszánsz képviselőiként.

Azonban a mátyási modell alkalmazásának igénye összefüggött nem csupán a püspökök származásával, hanem egyházkormányzati idejével is. Az alig pár évet püspökösködő egyháziak nem különösebben kötődtek Erdélyhez. Nincs is tudomásunk város- vagy egyházzsépítő tevékenységükről. A 15. században az erdélyi vajdához, illetve a dalmáciai bánhoz képest, akiknek átlagos tisztségviselése 3,1 év, 1270-1526 között az erdélyi püspökséget igazgató püspökök átlag egyházkormányzati ideje 10,3 év. Ez az állandósági tényező, amely maga után vonja a huzamosabb - és korszakunkban a még hosszabb - tartózkodást Gyulafehérváron, megmutatta a hatását. Nem véletlen, hogy a jelentős teljesítményeket Geréb László, illetve az 1514-1524 között az erdélyi egyházmegegyeztető igazgató Várdai Ferenc éri el. Mindez pillanatra sem jelenti, hogy ezek a püspökök csakis Gyulafehérváron tartózkodtak volna. Ellenkezőleg. Várdai Ferencről biztosan tudjuk, hogy saját háza volt Budán, és abból nem hiányoztak a reneszánsz műalkotások sem, amiként reneszánsz érdeklődését tükrözi végrendelete, illetve a gyulafehérvári püspöki palota leltára is, nemkülönben és ha csak részben is, a Szent Anna kápolna építése.

A mátyási modell elterjesztése a püspöki udvar révén elsősorban a mecénási intézmény felvállalásának segítségével valósult meg. Mínd Geréb, mind Várdai humanista műveltségűek. Ők maguk humanista műveltségű egyháziakat gyűjtöttek maguk köré Gyulafehérváron, biztosítva számukra a megélhetés-

hez és érdeklődésük kielégítéséhez szükséges anyagiakat, megfelelő egyházi javadalmak révén. Megyericsei János, Geréb László püspök, majd kalocsaí érsek titkára, aki követi urát az érseki székhelyre, ahonnan azután visszatér Gyulafehérvárra és a kolozsi főesperességet bírja. Lászlai János, a másik jeles humanista, aki szintén Geréb püspöksége idején kapja meg a telegdi főesperességet és haláláig bírja azt. Mindketten folytatják tevékenységüket Várdai püspöksége alatt. Várdai hívására jön Erdélybe és lesz hunyadi főesperes, majd vikárius az alamóci, Taurinus Stieröchsel István, a jeles humanista, aki eredetileg Bakócz Tamás esztergomi érsek köréhez tartozott, és aki megírta költeményben a Dózsa parasztháború történetét. Várdai püspöksége idején lesz küiküllői főesperes az az Erdődi János, aki királyi titkár volt Gosztonyi János majdani erdélyi püspökkel, Megyericsei Jánossal és másokkal.

A mecénási szerepkörben a püspökök tehetséges egyháziakat támogatnak a humanista műveltség elsajátítása végett, támogatva a fiatalokat akár egyetemi tanulmányok elvégzésében is. Várdai Ferenc püspök segítségével végzi tanulmányait előbb Bécsben 1509-1512 között, majd Bolognában 1521-től Wolphard Adorján, a majdani kolozsvári plébános és krasznai, dobokai, illetve Kolozs megyei főesperes, püspöki vikárius. Ugyancsak Várdai Ferenc küldi egyetemi tanulmányok folytatására Bécsbe azt a Bornemisza Pált, aki sokkalta később, 1553-1556 között lesz Erdély utolsó, ám a mátyási hagyományokat folytató püspöke. Nincs kizárva, hogy összefüggés van Bornemisza és Várdai egyik öccse, János ugyanott folytatott tanulmányai között. A maga rendjén, amikor már nem erdélyi, hanem nyitrai püspök, Bornemisza egy Pozsgai Zsigmond nevű fiatal tanítót, két fiatal tanítót a bécsi, párizsi, majd a bolognai egyetemen. Gosztonyi János két rokonán kívül azt a Csáki Mihályt is segíti krakkói tanulmányainak elvégzésében, hozzásegítve a majdani vikáriusi tisztséghez, akit utóbb Izabella királyné nevez ki az erdélyi kancelláriába, ahol II. János király kancellárjaként végzi életét. A megfelelő utánpótlás biztosítása az egyház, de egyben a hazai művelődési élet számára legalább annyira foglalkoztatja a püspököket, mint megfelelni a mátyási hagyományoknak.

Erdemes figyelni a reneszánsz püspököknél tapasztalható szemléletváltásra, arra a törekvésekre, amely már nemcsak az akkori jelen vonatkozásában kívánta meghonosítani az új törekvéseket a püspöki udvarban, hanem szerette volna ezt a jövő számára is biztosítani.

Geréb Lászlóval kezdődően a legtöbb erdélyi püspök - elsősorban olaszországi - egyetemekre járt, ami szintén hozzájárul a mátyási modell elterjesztéséhez, amelynek legfőbb összetevője az olaszországi humanizmus és reneszánsz.

A külföldön tanuló fiatalok főleg irodalmi műveket jelentenek meg egyetemi éveik alatt, akár mások műveit, akár saját eredeti alkotásaikat, amelyeket támogatóiknak dedikálnak. Mások viszont, a humanista szokás jegyében saját kedvtelésükre vagy barátainak kívánva kedveskedni foglalják verseibe érzelmeiket, hangulatukat. Kitűnő verselő volt Lászlai János, kinek epigrammaköltő tehetségéről egy zarándoktársa számol be. Feltehetőleg saját költésű verseit olvashatjuk - ma már csak töredékesen - a gyulafehérvári Lászlai kápolnán. Fennmaradt nemcsak Lászlai János, hanem a római Santo Stefano Rotondo templomban található sírfelirata, hanem humanista társáé, Megyericsei János saját költésű klasszikus formájú sírverse, nemkülönben Várdai Ferencé is, melynek szerzője ismeretlen. Ugyanakkor fennmaradt Kálnai Imre több Oláh Miklóshoz vagy családjáról írt verse. Ma is olvasható Taurinus verses elbeszélő költeménye a Dózsa György vezette parasztháborúról, amelyet a kortársak által "ekevesztő" püspöknek nevezett Várdai

Mátyás király

Ferenc egyházmegyéjében fejez be. 1526-ban Bornemisza Pál Várdai Ferenc halálának emlékére külön kötetet jelentet meg, benne saját prózában írt búcsúztatójával. Számos vers maradt fenn Wolphard Adorjántól, akár mások által kiadott kötetekben, főleg 1512-ből, akár külön, mint amilyen 594 soros Miksa császárt dicsőítő verse. Egyik levelében Wolphard utal arra, hogy írt volna egy verses művet Dózsa parasztlázadásáról, amelyben dicsőítette jövője, Várdai szerepét a felkelés leverésében. Számos vers maradt fenn Verancs Antaltól, a későbbi erdélyi préposttól, ám ennek egyetemi éveiből. De ismeretes az általa írt Wolphard sírvers, amiként több olasz verse is. Sajátos - a reformáció - törekvéseit tükrözi annak a Kálmáncsehi Sánta Márton kanonoknak 12 magyar nyelvű zsoltárfordítása, aki utóbb a kálvini tanok terjesztőjeként püspök lesz.

A külföldi egyetemeken tanulmányait folytató magyar diákok nem feledkeztek meg poéta elődeikről sem, ezek műveinek megmentéséről. Wolphard így adja ki Janus Pannonius több művét, melyeket, mint mondja, Gyulafehérváron és Enyeden olvasgatótt ottani barátaival, a káptalan egyes tagjaival.

Visszatértük után jóval kevesebben irnak akár verseket, akár más műfajú irodalmi műveket. A súlyos, főleg Mohács utáni helyzetben, mintha Erdély is az ókori mondást példázta volna: "inter arma silent Musae". Talán az egy kivétel a történetírás.

A humanista műveltség egyik fő jellemvonása és egyben alkotóeleme a történelem - és elsősorban az antikvitás iránti érdeklődés volt. Mátyás király udvarának humanista légköre fokozottan érvényesítette ezt a törekvést. A királyi kancellária, illetve kúria, amely már az előző korszakban a történetírás egyik műhelye volt, ekkor válik a humanista műveltség egyik fő letéteményesévé, itt tevékenykednek számosan Erdély későbbi püspökei, illetve kanonokjai közül. A történelem iránti érdeklődést csak fokozta az a tény, hogy Mátyás megkülönböztetett figyelemmel viseltetett nem csak a történelem iránt (lásd Galeotto Marzio, Bonfini és Ransanus foglalkoztatását), hanem a múlt emlékei iránt is.

A király kedvelte - mondhatnánk gyűjtötte - a ré-

gi, azaz ókori pénzeket, és talán nem is véletlenül Erdélyből hozat fel udvarába római feliratos köveket. Ez az érdeklődés magyarázza, hogy Geréb László, Mátyás unokatestvére miért helyeztet el a gyulafehérvári székesegyház falába egy ókori feliratos követ. Gosztonyi János, a későbbi erdélyi püspök történeti műveltségét Taurinus verses műve idézi: "Itt van Gosztonyi, mint tenyerét, úgy ismeri régi/ Ujkori történelmünk s tudja a csillagok útját". Gerendi Miklós püspök pedig "nemcsak a latin történetírást rajongott, de érdeklődött Thuküdidész és Polübiosz művei iránt is". Wolphard maga ki is adott 1522-ben egy Plutarchos kötetet.

Méginkább érthetővé válik a gyulafehérvári humanisták érdeklődése az ókor emlékei iránt, ha mindezek mellett figyelembe vesszük, hogy Gyulafehérvár az ókori Apulum castrum, illetve város területén virágzott fel.

A Gyulafehérváron szinte úton-útfélen szembeötlő ókori emlékek és épületek akkor még látható nyomai és a reneszánsz annyira meghatározó ókor, illetve a latin nyelv iránti érdeklődése öltött testet a római régiségek, elsősorban a feliratok feltérképezésében és másolásában, illetve ezek díszítőelemként történő felhasználásában.

A szinte mindenütt látható feliratos kövek érlelhetők meg a fiatal Megyericsei János kolozsi főesperesben az elhatározást már 1495-ben, röviddel Erdélybe érkezése után, hogy elkezdje gyűjteni és másolni az Erdélyben fellelhető ókori feliratos köveket. 1495. szeptember 1-jén lemásolja Algyógyon az első ókori feliratos követ. Gyűjteményében szerepelnek tordai, szásvárosi és szászsebesi, kolozsvári karánsebesi, szörényi feliratok, mint ahogy nem hiányoznak Pécs, Győr, Buda, Székesfehérvár, Orkény feliratai sem. Ugyanakkor a feliratok lelőhelyéből kiderül, hogy Megyericsei bejárt még számos Hunyad megyei (Algyógy, Felgyógy, Hátszeg, Várhely!!!) és Fehér megyei (Nagyenyed, Oláh-Boros-Bocsárd, Borberek, Abrudbánya, Zalatna, Tótfalu, Alvinc) helységet is. 1516-ban, kevéssel halála előtt, ő maga ássa ki és szállítja el az egyik római feliratos követ Várhelyről (Grădiştea), a hajdani Dácia provincia központjából. A mintegy 130 ókori felirat egybegyűjtésével és lemásolásával, lelőhelyének a lehetőségekhez mérten pontos megjelölésével Megyericsei János az erdélyi római epigráfia megalapítója, amiként ő az első, aki hírt ad a hajdani római provincia fővárosáról, Ulpia Traiana Sarmisegetuzáról. Nincs kizárva, hogy az 1489-ben Mátyás udvarába felszállított három feliratos kő kiválasztásban 1489-ben Gerébnek esetleg Megyericsei segédkezett volna.

A fiatalon elhunyt főesperes feliratgyűjteménye Megyericsei halála után még néhány évig Gyulafehérváron maradt. Valószínűleg ez alatt az idő alatt, ha nem éppen Megyericsei jóvoltából használhatta Taurinus, aki elbeszélő költeményének magyarázó jegyzeteiben tíz dáciai feliratot is közöl, megemlékezve Megyericsei rendkívüli képességeiről és gyűjtőszeszéről. Gyűjteményének lemásolásáról és kijuttatásáról Velencébe hajdani királyi titkártársai gondoskodtak.

Megyericsei kanonoktársai közül többen is kedvelték a feliratokat, így mind Budai Udalrik, mind a szintén Budához kötődő Tordai Szalatiel, aki ott jegyzősködött a királyi udvarban. Zeremlyéni Ferenc prépost, aki éveken át királyi titkár volt, a préposti udvarban helyeztet el ókori feliratokat. Utóda, Verancsics Antal sem hazudtolta meg a humanista hagyományokat. Ő is gyűjtötte, illetve másolta az ókori feliratos köveket, még konstantinápolyi követjárásai idején is.

Az ókori pénzek, érmék gyűjtése, amelynek Mátyás király és budai várkapitánya is hódolt, Gyulafehérváron sem volt ismeretlen. Tudjuk, hogy I. János király kincstárában őriztetett egy zsákban és egy

zacskóban ókori pénzeket. Ám hogy ez az érdeklődés nem csak a világiak körében divott, s nem is csupán nemesfém tartalmuk miatt becsülték őket Gyulafehérváron, bizonyítja az a tény, hogy serlegek díszítésénél alkalmazták ezeket. Budai Udalrik örkanonoknak volt ilyen serlege, amelyet János király meghagyott a székesegyház tulajdonában. A korabeli ízlést tükrözi egy másik serleg, amelyet 1577-i végrendeletében Bornemisza Pál nyitrai - volt erdélyi - püspök említ végrendeletében: "A gyulafehérvári egyház régi kincsei közül egy-két megmentett tárgy ma is kezeim közt van. Ilyen a többi között az az aranyozott ezüst kehely, melynek alsó és felső részét a régi nemzeti uralkodóknak tizenhat aranyérme borítja."

A múlt értékeinek megőrzéséért és főleg Mátyás király jeles humanista történetírója - Bonfini - művének megmentésén fáradozik a kor számos magyar - egyházi és világi - értelmiségével együtt Verancsics Antal erdélyi prépost. Ő nemcsak érdeklődik, de feladatának is érzi Bonfini művének felkutatását, megismerését és megismertetését. Miután az erdélyi származású Brenner Márton 1543-ban kiadta Bonfini művének első három decas-át, ő az aki 1549-ben Krakkóban nyomára bukkán a befejezetlen ötödik decas-nak, majd Révay Ferenc-től kölcsönkéri Bonfini művének IV. decas-át, amely felöleli Mátyás király ("Achillis nostrifortissimi") tetteit. Az addig lapangó decas-t tizenöt évvel később Verancsics jó barátja, Csáki Mihály példányára alapján Heltai Gáspár nyomtatja ki Kolozsvárott 1567-ben.

A gyulafehérvári humanisták történelem iránti érdeklődése nem rekedt meg ezen a szinten, hanem tevőlegesen fordult a történetírás felé. Ennek olyan műfajaira lelünk, mint a történeti bejegyzés, amely magában hordja a nagyobb lélegzetű történeti művek lehetőségét. Ilyenek Megyericei János és Wolphard Adorján bejegyzései általuk fontosnak tartott korabeli eseményekről.

Atfogóbb történeti művek megírására is történetk próbálkoztak. A gyulafehérvári humanistákat koruk egyik legjelentősebb eseménye, Dózsa parasztháborúja foglalkoztatta. Ezt írta meg a *Stauromachia*-ban Taurinus. De ugyanez a téma foglalkoztatta Wolphard Adorjánt is, aki szintén írt egy - ma már elveszett - verses költeményt a parasztlázadásról, amiként erre utal feljegyzéseiben Pelei Tamás ózdi főesperes.

A gyulafehérvári történetírás Erdély határain is túlmutató egyénisége Verancsics Antal, aki nagyarányú adatgyűjtése ellenére, a tervezett Res Pannoniacasból csak egyes részleteket tudott megírni. E mellett azonban rendkívüli jelentőségű Verancsics tudományszervezői tevékenysége. Tervezett művéhez - mintegy előmunkálatként, egyben forrásként - ő biztatta kortársait, hogy írják meg az általuk megélt események történetét. Így állt össze a 16. század története szempontjából oly jelentős úgynevezett Verancsics-gyűjtemény. Verancsics 1550-ben még káptalani társát, Csáki Mihályt is biztatta, írja meg kora erdélyi eseményeinek történetét. Figyelembe véve Csáki több mint három évtizedes egyházi, majd politikai tevékenységét, csak sajnálhatjuk, hogy nem fogadta meg Verancsics tanácsát.

Ugyanerről a korszakról nem maradtak fenn Bornemisza Pál történeti feljegyzései sem (Commentariola, Observationes rerum Hungaricarum), noha tudjuk, hogy Forgách Ferenc, Báthory István történetírója, felhasználta őket. Azonban szintén Bornemisza Pál nevéhez kapcsolódik egy másik historiográfiai jellegű kezdeményezés, amely mintegy jelzi a gyulafehérvári káptalanon belül meglévő lehetőségeket és törekvéseket. 1555. augusztus 23-án Gyulából keltezett levelében Bornemisza püspök felszólítja a gyulafehérvári káptalant, hogy gyűjtsék össze az erdélyi egyház múltjára vonatkozó adatokat, többek között, mikor, miért gyűjtötták fel a székesegyházat és mely káptalani tagok vették ott életüket. Fi-

gyelemre méltó, hogy meghagyta a káptalaniaknak, gyűjtsék egybe az erdélyi egyház történetére vonatkozó összes okleveles anyagot, és azt másolják le. E vállalkozás további sorsáról sajnos nem tudunk többet. A katolikus egyházi javak 1556-ban törvénybe iktatott szekularizációja és Bornemisza kényszerű és végleges távozása Erdélyből valószínűleg megakadályozta e kétségkívül jelentős historiográfiai vállalkozás kivitelezését.

A gyulafehérvári humanisták könyveket, humanista kéziratokat gyűjtöttek. Irodalmi érdeklődésüket könyvek és kéziratok beszerzésével, saját könyvtáruk gyarapításával próbálják kielégíteni. Ugyanis az egyetemi tanulmányok befejezése vagy a királyi udvar elhagyása után ezek azok az eszközök, amelyek biztosítani képesek a humanista műveltség elsajátítását, illetve megőrzését vagy felújítását. Az is kétségtelen, hogy az egymásnak megküldött vagy a lehető legváltozatosabb utakon megszerzett könyvek és kéziratok teremtik meg a kapcsolatot az európai kontinens humanistái között.

Jelenleg rendkívül töredékesek az ismereteink a gyulafehérvári humanisták könyvkészletéről. Csak sejthjük, hogy nem csupán az adatolt Várdai könyvtárban, hanem a káptalaniak, illetve a káptalan és/vagy káptalani iskola könyvtárában jelen volt számos ókori szerző műve, amelyeket haszonnal forgattak káptalani tagok és diákok egyaránt, amiként jelen voltak a kortárs humanisták jelentősebb műveiből is a legfontosabbak. Erre egyrészt analógiásan következtethetünk, másrészt ezt támasztja alá a Pelei Tamás ózdi főesperes olvasmányairól kialakított kép. Ez a rendkívül gazdag olvasmányanyag azért oly jelentős, mert Pelei domidoctus, azaz egyetemet nem járt, a hazai oktatási körülmények között képzett egyén volt, és aki ennek ellenére hihetetlenül gazdag humanista - és, persze, nem humanista - irodalmat halmozott fel olvasmányai során.

Amint láttuk, a gyulafehérvári humanisták egyik törekvése a jelentős és ritka kéziratok megmentése, illetve kinyomtatása volt. Ennek a törekvésnek köszönhetően ma nem csupán Janus Pannonius vagy Bonfini művének fennmaradását, Megyericei feliratgyűjteményének a lemásolását, majd kiadását, hanem olyan jelentős történeti forrás megjelenését 1550-ben Fráter György által, mint a Várdai Regestrum. A művelődési értékek mentésébe beletartozott a korvinák mentése, amennyiben erre alkalom adódott. Már I. János király alatt sikerült egy Flórencben illuminált kéziratot visszahozni. Konstantinápolyból visszatérve Bécsbe 1557-ben Verancsicsnak sikerül Aquinói Tamás egyik Bolognában illuminált művét, illetve egy Horatius, Juvenalis és Propertius műveit tartalmazó kötetet megszerezni és visszahozni. Valószínű ekkor hozza magával Verancsics társa, Zay Ferenc Arisztotelész egyik művét. Egy másik Gyulafehérvárra jutott korvinát Szamosközy István az egyik Kolozsváron székelő jezsuitának kölcsönözte, ám ez a kézirat elpusztult a kolozsvári jezsuitaellenes támadás során.

A Gyulafehérváron egykor létezett könyvekre következtethetünk abból is, hogy mely gyulafehérvári humanistáknak dedikálták műveiket az egyes kortársak. Wolphard Adorján Várdai Ferenc püspöknek, illetve gyulafehérvári barátainak - Budai Udalriknak és Tordai Salatielnek - ajánlja Janus-kiadásait, míg a szász Georg Reichstorffer Chorográphiáját Gerendi Miklósnak. Gosztonyi Jánosnak tudása elismerésül több külföldi is dedikálja műveit. Várdai Ferencnek váci püspöksége idején bolognai tanára, Romulus Amaseus, aki testvérét is tanította, ajánlja egyik dicsőítő versét. Zeremlyéni Ferenc erdélyi prépostnak viszont egyik olasz tisztelője, Joanantónius Modestus ajánlja egyik kiadványát. Az egyik korabeli jeles humanistának számító Camerariusnak írott levelében Gyalui Torda Zsigmond azt írja 1547. április 15-

én, hogy Euripidész Oresztész című nemrégiben befejezett darabjának fordítását volt tanárának, Kálmáncsehi Sántha Mártonnak akarja ajánlani, amiből egyértelműen kiderül. Ez valamint az eddig felsoroltak is eléggé bizonyítják mind a gyulafehérvári humanisták műveltségét, mind pedig elkötelezettségét a humanista alkotások mellett. A fennmaradt szörvápéldányok a hajdani püspöki, illetve főesperesi vagy kanonoki könyvtárakból ha nem is képesek sejtetni az egykori könyvtárak arányait, jelzik a hajdani tulajdonosok érdeklődésének széles körét. Ezek közül, tulajdonosa bejegyzéseinek és ezeknek köszönhetően, messze kiemelkedik Erasmus Adagiájának az a példánya, amely Pelei János ózdi főesperes tulajdonában volt, s amelybe ő feljegyezte olvasmányélményeit, egyben az ezzel asszociálható életével kapcsolatos egyes eseményeket, amelyek megvilágítják nemcsak a szellem örömeit, hanem a gyulafehérvári hétköznapokat is.

A humanista szolidaritás és kapcsolattartás számos formájáról lehetne beszélni, mint a levélírás, a zarándoklatok, az utazások, a diplomáciai megbízások stb. Külön tanulmányt igényelne a reneszánsz szellem meggyökerezése és érvényesülése az építészetben, például olyan épületek esetében mint a Lászlai- vagy a Yárdai-kápolna a gyulafehérvári székesegyházban. És az ízlés és az érdeklődés mind hangsúlyosabb változásáról számolhatnánk be a lakásbelső, a reneszánsz stílusú használati tárgyak és -cikkek bemutatása kapcsán. És akkor még nem is beszéltünk a kertkultúráról vagy a reneszánsz életvitel számos más összetevőjéről.

Egy dolog kétségtelen. Ez a folyamat Erdélyben sokkal lassúbb és később még jobban lelassul, amikor mind súlyosabb lesz Erdély, a töredék-ország gazdasági helyzete. Az anyagi lehetőségek megcsappanása hosszú ideig újabb elemek meghonosítását már nem, hanem csak a mátyási modell révén elért eredmények továbbfejlesztését tették lehetővé, de azt is már csak a hazai feltételek biztosította körülmények között.

A mecénáskodást jelenleg elsősorban püspöki szinten tudjuk követni. De ki kell emelnünk azt a tényt, hogy a fiatal korokban támogatott papok akár a kancelláriai gyakorlat, akár saját tapasztalataik, akár a hagyományok alapján maguk is ugyanazt a mátyási modellt terjesztik vagy kívánják tovább hagyományozni, még akkor is, amikor a körülmények már messze nem alkalmasak erre. Erdély utolsó középkori püspöke, Bornemisza Pál, aki erdélyi püs-

pöksége után (1553-1556), nyitrai püspök lesz, ugyanazt a mecénáskodást folytatja, történeti feljegyzéseket készít, fiatalokat taníttat, az erdélyi püspökség kegytárgyait próbálja megmenteni az enyészettől a reformáció térhódítása és a mind nagyobb létbizonytalanság és erkölcsi romlás idején.

Az erdélyi püspöki udvar hagyományait egyházi téren megakasztja a reformáció, a mohácsi csatát követő események, Buda eleste és a katolikus püspökség javainak szekularizációja 1556-ban. Ennek ellenére az Erdélybe áttelepített királyi, később fejedelmi udvar a gyulafehérvári humanista és reneszánsz hagyományok egyenes folytatója lesz számos vonatkozásban. Azonban ekkor is a fejedelemség kori Erdély legműveltebb értelmiségie tudatában voltak a Mátyás kora rendkívüliségének, hiszen a király halálát mérföldkőnek, mintegy korszakhatárnak tekintették Magyarország történetében. Aki csak tehetett, Mátyás korának eredményeihez mérte magát, s a tisztelet a királlyal szemben akkora volt, hogy mint oly sokan mások Erdélyben, ők is őriztek mátyási relikviákat, erdélyi értelmiségiek kódexeket mentenek meg a Sztambulba elvitt korvínák közül, így róva le hálájukat az akkor már csak közvetve működő mátyási modellel szemben, melynek jelentőségével akkor még tisztában voltak.

Száz évvel Mátyás király halála után, a reneszánsz törekvések teljében az erdélyi fejedelmi udvarban, ám a történelmi helyzet súlya alatt, az egyik erdélyi fejedelmi tanácsos kifakadása tanúsítja a magyar társadalomban tovább élő kettős értékrendet, annak a Heltai által említett - a hadakozás hagyományát és becsületét hangoztató - szemléletnek a továbbélését, amely lenézte a szellemi foglalkozást, a tudományt, irodalommal és művészetekkel való foglalkozást. Geszti Ferenc 1594-ben azt hangoztatta, hogy *"a filozófusok az országot a török martalékává dobták. Szerinte a filozófia sohasem volt hasznára az államoknak, mert elpuhítja az erkölcsöket és gyávává teszi az embereket. Nem voltak ostobább emberek, mint Szókratész vagy Platon, akik hiába próbálnak meg homályos bölcsességükkel kiengesztelni az Erdély ellen fenekedő pasákat. Egy közönséges lovasz, ha fegyverforgatáshoz ért, többet ér, mint valamennyi pedagógus, minden bölcsességével és könyvekkel teli zsebeivel. A legnagyobb igazságtalanság tehát a skolasztikusoknak közhivatalt adni vagy a fejedelmek titkos tanácsában nekik helyet biztosítani."*

(a Korunk nyomán)

LUPESCU RADU

Bibliotheca Corviniana

Idén ünnepeljük Hunyadi Mátyás igencsak kalandosra sikeredett királlyá választásának 550. évfordulóját. Az esemény tiszteletére a magyar állam ezt az évet kulturális szempontból a Reneszánsz Évének nyilvánította, ami már eddig is számos alkalommal szolgált a megemlékezésre. Az évforduló szellője a tágabb értelemben vett Erdélyt is érintette, ahol az Országos Széchényi Könyvtár és az Amaryllis Társaság szervezésében vándorkiállítás formájában Mátyás király könyvtárának világába nyerhet-

tünk betekintést. Ily módon a Corvínák szellemisége utat tört magának azon a földön, ahonnan e kiváló uralkodó származott.

A középkori könyvkultúra érdemi központjai évszázadokon keresztül az egyház világi és szerzetesi közösségei voltak. E téren kivívott elsőbbségüket a fokozatosan erősödő egyetemek ugyan kikezdték, de egyelőre nem szárnyalták túl. Az egyházat, a különféle tudományterületeket és az irodalmi műveltséget kiszolgáló, fáradságos munkával előteremtett kódexek

igen lassan gyarapodtak a jól elzárt polcokon, és több generáció kitartó munkájára volt szükség, hogy egy tisztességesebbnek mondható, pár száz kötetes könyvtár összeálljon. A középkor végére a könyv lassan utat tört magának olyan közegekben is, ahol úgy tűnt, semmi esélye sincs érvényesülni. Ezek közé tartoztak a fejedelmi udvarok, ahol a könyvek más jellegű szerephez is jutottak: a tartalmi szempontok mellett nagy hangsúlyt fektettek a formai jellegre. Különösen az uralkodó személyéhez szorosabban kapcsolódó műveknek, mint például a bibliák, breviáriumok, gradualék, vagy kedvenc olvasmányok illett, hogy a kivitelezés és díszítés szempontjából is megfeleljenek a megrendelő társadalmi státuszának. A könyvek az uralkodói reprezentációnak éppen olyan fontos kellékei voltak, mint az építészet, a katonai kíséret, az ékszerek, stb.

Mátyás igen nagy hangsúlyt fektetett az uralkodói reprezentációra, ezzel is igyekezvén elhomályosítani családjának szerény gyökereit, amit ellenségei uralkodásának elején szemére vetettek. Így történést meg, hogy udvarában olyan spekulációkat is tolerált, mint a római Corvinus családból való leszármazás, noha egyértelmű volt az elmélet fikciós jellege. Mátyás király különben soha nem is használta a Corvinus nevet, azonban házasságon kívül született fia, Corvin János számára vezetéknevé vált.

A könyvgyűjtés mellékes szerepet játszott Mátyás uralkodásának korai szakaszában. Sem apjától, sem király elődeitől nem örökölt jelentősebb könyvállományt, sőt nem is foglalkoztatta különösképpen a könyvtár kiépítése. Rendszerint ajándékba kapott könyvek révén került kapcsolatba az első itáliai eredetű művekkel. Ilyen volt például az a hadtudományi értekezés, amelyet Sigismondo Malatesta, Rimini ura küldött Mátyásnak 1465-ben.

A humanista műveltség felé nyitott könyvtárral akkoriban elsődlegesen Vitéz János váradi püspök, majd 1465-től esztergomi érsek rendelkezett. Vitéz hatását Mátyásra pontosan megítélni nem lehet. Az kétségtelen, hogy nem ő nevelte Mátyást, hanem inkább a neveltetés felügyelete, a tanárok kiválasztásának a feladata hárult rá. Sajnálatos módon kapcsolatuk végül megromlott, sőt Vitéz az uralkodó ellen kezdett szervezkedni. Kísérlete elbukott, és ugyanabban az évben meg is halt (1472). Rendkívül értékes könyvtárának számos darabja Mátyás király könyvtárának állományát gyarapította, ami igen jelentős impulzust adott a Bibliotheca Corviniana létrejöttének.

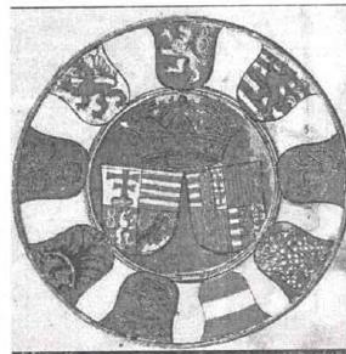
Nem sokkal ezután, az Aragóniai Beatrixszal kötött házasság (1476) révén lényegében új fejezet kezdődött Mátyás mecénási tevékenységében. Ez egyfelől Mátyás fokozott érdeklődését váltotta ki a humanista műveltség és a reneszánsz művészet iránt, másfelől az uralkodó egyre nagyobb összeget fordított a művészetpártolásra. A Bib-

liotheca Corviniana most már határozott formában kezdett testet öltetni, hiszen első öre és egyben szervezője, a Mátyásról szóló elmés és mulatságos történetek szerzője, a szintén humanista Galeotto Marzio lett. Őt követte ebben a tisztségben Taddeo Ugoletto, aki egyben Corvin János nevelésével is foglalkozott.

A könyvtárnak a budai vár déli végében épült középkori királyi rezidencia adott otthont, ezt a 18. században szinte teljesen lebontották, és helyébe a ma is álló barokk és klasszicista monumentális palotákat építették. A középkori királyi vár szintén folytonosan épült a 13. század óta, Nagy Lajos, Luxemburgi Zsigmond és Mátyás király egy-egy újabb udvarral, épületszárnyakkal növelve területét és emelve ünnepléses jellegét. A Dunára tekintő keleti oldalon kétszintes várkapolna is tartozott a várhoz, és ezen a festői oldalon, a kápolna mellett rendezte be Mátyás a könyvtárat. Két termet alakítottak át e célra, egyet a latin és egyet a görög szerzők számára. A könyvek a fal mentén felállított könyvszekrényekben sorakoztak, a terem közepén heverő, a boltozaton pedig Mátyás cseh királlyá választásának szerencsés csillagkonstellációja tekintett a látogatóra.

A 15. század viszonyai között a könyvtár gyűjteményének számbeli adatai lenyűgözőek. Akkor, amikor egy tisztességes könyvtár állománya maximálisan néhány száz kötetet tett ki, a Bibliotheca Corviniana hozzávetőlegesen 2500 kötetből állt. Ha figyelembe vesszük, hogy egy kötetbe akár több művet is belefoglaltak, ezek száma meghaladta a háromezretet. A könyvtár a témaválasztás szempontjából igen változatos képet festett, mondhatni enciklopédikus volt. A humanista szemléletnek megfelelően elsődlegesen az ókori szerzők műveinek, és különösképpen az addig alig ismert görög nyelvű szövegfordításoknak jutott a legnagyobb szerep. Ezek közé tartozott Filoztratosz, akinek művéről alább még szó lesz, de a könyvtárban megtaláljuk Plátón, Arisztotelész és Xenophón néhány művét is. A latin szerzők közül a Római Birodalom történetének legfontosabb szerzőjét, Titus Liviuszt tisztelték meg szép kódexszel, továbbá Horatius, Vergilius és Ovidius művei képviselték a klasszikus római irodalmat. A fejedelmi könyvtárak alapművének számító Nagy Sándoréletrajz is természetesen helyet kapott a Corvinák között. Ezután következtek a keresztény szerzők, elsősorban az egyházatyák alapművei (Szent Jeromos, Szent Ágoston, Szent Ambrus, Aranyszájú Szent János, Origenész), majd pedig a középkor teológusai (Canterbury-i Szent Anzelm, Clairvaux-i Szent Bernát, Aquinói Szent Tamás). Nem hiányozhattak a kortársnak tekinthető humanista szerzők sem (Marsilio Ficino), akik közül Antonio Bonfini hosszabb ideig Mátyás udvarában tartózkodott.

A Corvinák rendszerint Firenzében készültek a legnevesebb miniatormesterek műhelyeiben. Azonban Mátyás saját műhelyt is működtetett a budai várban, ahol különben szintén észak-itáliai mesterek dolgoztak. A Mátyás megrendelésére készült díszkódexek mellett vásárlás révén is gazdagodott a könyvtár. Ebben az esetben Mátyás uralkodói címét utólagosan illesztették a könyvkötésbe és a lapszéli díszkeretbe.

Mátyás király uralkodói címerkompozíciója a Thuróczi krónikából (1488)

Mátyás királyt ábrázoló metszet a Thuróczi krónikából (1488)

Habár éppen ezekben az évtizedekben lépett Európa a könyvnyomtatás korába, ősnyomtatvány csak igen kevés került a Corvinák közé. A legismertebb ezek közül Thuróczi János krónikája, amely 1488-ban jelent meg Augsburgban. A fametszetekkel igen gazdagon illusztrált mű példányai közül egyedül az uralkodónak ajándékozottat színezték ki. A szerény számú ősnyomtatvány mellett elsősorban kódexeknek jutott a legnagyobb szelet, különösen a díszkódexek számára. Rendszerint színes bársonyba vagy selyembe kötötték őket, a fontosabb példányokat azonban bőrkötéssel látták el, és könyvveretekkel díszítették. Nemcsak a belső oldalakon, hanem a kötésen is feltüntették Mátyás címerét, amely a Corvináknak valóságos emblémája lett.

A kódexek lapjai sok esetben kimagasló művészi alkotások, amelyek a könyv kontextusából kiragadva is külön értéket képviselnének, hiszen valóságos festmények. Ez a hatás fokozottan érvényesül a mai szemlélő esetében, akinek az írott szöveg érthetetlen, így tekintetét a miniatúrák, az iniciálék és a lapszéli díszek pazar kivitelezése bilincseli le. Szemléletes példája ennek a Mátyás-graduale, ez a királyi kórus számára készült énekeskönyv. A mű illusztrációi szoros kapcsolatban állnak a misék során felidézett keresztény ünnepkörökkel. Egyik legdíszesebb lapja Krisztus feltámadását ábrázolja. Az előtérben perspektívában ábrázolt szarkofág látható, nyitott fedéllel, előtte Krisztus áldásra tartott jobb kézzel, bal kezében a halál feletti győzelmet szimbolizáló keresztet zászlóval. A sir körül alvó középkori öltözékbe bújtatott római katonák fontos történeti forrásai a 15. század hétköznapjainak. A miniatúra háttére szintén látványosan van megtervezve, szinte hosszú sétára hívja a szemlélőt egészen Jeruzsálem városáig. Ebben a térben zajlanak le a Krisztus feltámadása utáni jelenetek, mint például találkozása Mária Magdolnával vagy Péterrel. A csodásan megkomponált, fehérbe ívelő horizont megfelelő kontrasztot biztosít Jeruzsálem változatos épülettömegeinek a hangsúlyozására. A várostól jobbra a Golgota hegye magasodik, Krisztus szenvedéseinek utolsó állomása. A miniatúra szoros kapcsolatban áll a lapszéli díszítéssel. Ujjászületéssel (Jónás kiszabadul a hal gyomrából), feltámasztással kapcsolatos ábrázolásokról van szó, amelyek utalnak Krisztus feltámadására. A kotta, a

A Philostratosz-kódex tartalommutatója (1487-1490 között)

díszített művek elkészítésének a folyamata. Bonfini 1487 tavaszán fejezte be a fordítást, a képen látható tartalommutató pedig ugyanazon év őszére készült el. A szöveg után került sor a díszítésre, ami további három évet vett igénybe, hogy végül II. Ulászló uralkodása elején fejezzék csak be. Borítójára immár az új király címere került. A tartalommutatót magába foglaló címlap díszítésére az erőteljes reneszánsz architektónikus fülke nyomja rá a bélyegét. Valódi építészeti elem képi ábrázolásáról van szó, amelyen a művész kitűnően jelenítette meg a felhasznált anyagokat: fehér márvány és bronzba öntött felirat. A fülke lunetájában Mátyás címere látható, az alján pedig oldalról medvebocsot táncoltató gyerek változatosságát és vidámságot a különben szigorúan megkomponált, erőteljesen perspektivikus ábrázolásba. Jobboldalt ókori medalionokat felidéző császársorok sorakoznak, fent Néró, lent Hadrianus. Ebbe a császári társaságba ékelték Mátyást középre, talán utalva a császári cím megszerzésével kapcsolatos politikai ambícióira.

A Mátyás-graduale (1480-as évek)

A két Corvina lap kiválasztása különben nem volt véletlenszerű. A graduale lényegében francia-flamand stílusú gótikus mű, míg a Philostratosz-kódex firenzei klasszikus reneszánsz munka. Mindkettő gazdagon díszített, de két külön világ díszítőelemeit vonultatja fel. A graduale indafonatos keret-dísz a gótikára jellemző változatosságról, véletlenszerűségről, az indák között elbujtatott érdekes jelenetekről tanúskodik. Ezzel szemben a másik kódex lapszéli díszé határozottan antikizáló, visszafogottabb, és szimmetrikusan szerkesztett. Továbbá olyan antik motívumokat vonultat fel, mint a császársorok, vagy a fülke alsó részén látható, ókori domborműre emlékeztető kentaurok harca. Stílus szempontjából tehát a gótika és a reneszánsz jól megfér egymással ugyanabban a könyvtárban, és ez érvényes volt Mátyás udvarának művészetpártolására is. A király építkezései lényegében a gótika jegyében folytak, székesfehérvári sírkápolnája is ebben a stílusban épült. A monumentális építészet terén valószínűleg Mátyás nem tette meg a végső lépést a reneszánsz irányába. A belső dekoráció, az ajtó- és ablakeretek, vagy a látványosabb szerkezetek terén, mint például a baluszteres árkados folyosó (loggia) engedett csak Mátyás a reneszánsz csábításának.

A Corvina-könyvtár fénykora lényegében egybeesik Mátyás uralkodásának utolsó évtizedével (1480-1490). Ez nem véletlen, ugyanis Mátyás ebben a periódusban leginkább a trónöröklés kérdése foglalkoztatta. Mivel egyik házasságából sem született fia, Corvin Jánost egyre határozottabban szerepeltette trónörökösként. Következésképpen csak öt részesítette birtokadományokban, rövid egy évtized alatt pedig – a magyar arisztokrácia nem kis irigységére – a legnagyobb földbirtokosok sorába emelte. Neki juttatta a Hunyadi család ősi birtokát, Vajdahunyad várát és Mátyás uralkodói reprezentációjának egyik legféltettebb kincsét, a Corvina könyvtárat. A fiatal János a

miniatúra és a keretdísz tehát szerves összefüggésben van egymással, és ez a szerkesztési eljárás számos középkori illusztrált műre, így a Corvinákra is érvényes volt.

Más típust képvisel a Philostratosz-kódex díszítése. A Kr. u. 3. században élt görög szofista művét Mátyás udvari történetírója, Antonio Bonfini fordította le latin nyelvre. A mű értékét mind antik jellege, mind görög eredete csak tovább fokozta. Az egyik legdíszesebb Corvina lett belőle, létrejött pedig jól tükröző e gazdagon

zonban így mindennel felvértezve sem tudta biztosítani a trónt a maga számára, mivel az arisztokrácia személyében ugyanazt az erőteljes egyéniséget látta, mint apjában, Mátyásban, aki korlátozni fogja hatalmukat.

Magyarország következő uralkodója, a jámbor természetű Jagelló II. Ulászló (1490-1516) számára csak terhet és gondot jelentett Mátyás könyvtára. Olyan művek sorakoztak benne, amelyek Mátyásnak és Corvin Jánosnak a dicsőségét voltak hivatottak szolgálni. Corvin János jelenléte az országban és politikai szerepvállalása pedig folytonos feszültséget teremtett az új uralkodóval. Másfelől ott voltak a Mátyás megrendelésére készült, sok esetben még befejezetlen, vagy ki nem fizetett munkák, amit II. Ulászló szintén megörökölt. Anyagi fedezete nem

igazán volt tovább folytatni a könyvtár fejlesztését, így az utánpótlási csatornák lassan elapadtak. Néhány művet ugyan még befejeztek, de ezekre már a Jagelló címer került.

A könyvtár hanyatlása lényegében tehát már II. Ulászló korában elkezdődött, amit csak fokozott az a tény, hogy a Budán megforduló diplomaták elég könnyűszerrel jutottak hozzá ajándék formájában egy-egy kötethez. Paradox módon ez lett a könyvtár töredékes fennmaradásának a forrása, mivel a Budán maradt könyvek jelentős része a török ostromok és fosztogatások következtében elpusztult, a csendesebb időket megélt nyugati könyvtárak azonban megőrizték őket.

VICZE KÁROLY

Kinizsi Pál a Temesközben

Mátyás király a törökök elleni harcot híres hadvezérére, Kinizsi Pálra bízta. A hagyomány szerint Kinizsi szülőhelye a Bihar vármegyei Kinis lett volna. 1467-ben említi először Mátyás király egyik rendeletében Máramaros megye főispánjaként. Apja a hagyomány szerint egy Bihar vármegyei molnár. Magyar Balázs egyik alvezéréként tűnt fel 1468-ban a morvaországi hadjáratban. 1472-ben hűségéért a Budáról Itáliába vezető út mentén fekvő Vázsony várát kapta, a hozzátartozó birtokkal együtt... Az itteni "Kinizsi várat" aztán palotával, barbákánszerű kapuvédőművel egészítette ki.

Allítólag molnárlegényként akadt meg rajta a király szeme. Malmát a bihari Csúcsán, az abonyi Kis-kinyizsben, a Veszprém megyei Nagyvázszyban egyaránt ismerni vélik és mutogatják. A "Kinizsi ugratója" helynév allítólag palotai helytállásának emléke, ahol a törököt egymaga tartóztatta fel, amíg a háta mögött a hidat lerontották, azután a lovával a kőláb-ról a várba ugratott. Dugonics András példadabeszédei közt több talpraesett mondását említi; így mikor Mátyás király veszélyes útra bocsátva azzal fogadkozik, hogy harmincezer török fejét veszi, ha baja esnék, így válaszol: "Ugy ám, de egy sem illik úgy a nyakamra, mint az enyém!" Számos helyi monda emlegeti; így allítólag a budai Mátyás-templom tornyára a keresztörzsát olyan hatalmas ütessel erősítette fel, hogy az épület őt lábnyira a földbe süllyedt, s ma is lépcsők vezetnek a belsejébe. A személyéhez fűződő mondaelemeket kerek kompozícióba foglalja egy deszkamajori monda. Itt az apja malma mellett heverő Kinizsitől Vastag Balázs lánya vizet kér, s ő tálcafént malomkövön nyújtja oda a vízzel telt mihókot. A lány szépségén elbámulva azonban kicsúszik kezéből a kő, mire a katonák csúfolni kezdik. Kinizsi ismét felkapja a követ s elhajítja, hogy az a csúfolódók feje fölött suhan el. Mátyás király ezek láttán fogadja seregébe. Utravalóul egy molnárcipót visz tarisznyájában, s amikor egy erdélyi vadászat alkalmával az úri inasokkal szóváltásba keveredik, ezzel veri földhöz egyiküket, míg kutyájukat a tövestül kirán-

tott fával veri agyon. A további verekedést Vastag (Magyar) Balázs közbelépése akadályozza meg. 1478-ban pálosokat telepített a mezővárossá kinevezett Vázsonyba, számukra kolostort és templomot építtetett. Ebben az évben nevezte ki Mátyás király Kinizsi Pált temesi főispánná és a Délvidék főkapitányává. Itt éri a törököktől szorongatott Vastag (Magyar) Balázs segélykérő üzenete. 1479. október 13-án a Báthory István erdélyi vajdától már-már elvesztett kenyérmezei ütközetet ő dönti el a magyarok javára. De a legenda szerint csak félkézzel parolázik a kétségbeesett Vastaggal, a másikkal tovább aprítja az ellenséget, míg az egész csapatot szét nem veri. Török holttestekből rakott asztalon isznak áldomást, Kinizsi pedig "egy törököt fővött a fogával, úgy járta a toborzót" 1480 körül vette feleségül Magyar Balázs lányát, Benignát. 1480-ban megkapta Somló várát is. Mátyás király 1481-ben a déli végek védelmével bízta meg, mert ebben az évben a törökök Iszkender pasa vezetésével rabolta és pusztította Temesvár környékét. Kinizsi azonban nemcsak visszaverte a törököket, hanem Horomnál betörve Szerbiába, teljesen szétverte csapataikat Galambócnál. Ezernyi török holttest borította a csatateret, s maga Iszkender pasa is életét vesztette. A szerbek nagy tömegekben járultak Kinizsi elé, kérve, hogy bocsássa be őket magyar területre. Kinizsi ez alkalommal mintegy 25-30 ezer szerbet telepített be a délvidéki vármegyékbe, számos családot Temesvár, Nagypalánk városrészeibe is.

1483-ban II. Bajazid szultán ötévi fegyverszünetet kötött Mátyás királlyal, amelyet 1488-ban további három évre meghosszabbítottak, ami alkalmat adott Kinizsinek Temesvár és a Temesköz felfogatott állapotának rendbetételére. Azonban a nyugalom csak nagyon rövid ideig tartott. Még le sem járt a fegyverszünet, a törökök máris megkezdtek rablólandjait a Temes vármegyében s egész Temesvár alá hatoltak, ahonnan azonban Kinizsi ébersége visszariasztotta őket.

Mátyás királynak 1490-ben bekövetkezett halála után már nemcsak a törökök veszélyeztették a köz-

nyugalmat, hanem a hatalmaskodó oligarchák is. Kinizsi II. Ulászló pártjára állt a trónkövetelő Corvin Jánossal szemben, akit többször meg is vert. 1491-ben helyreállította a közbékét a Dráva és Száva mellékén, és vezértársával, Báthory Istvánnal együtt sikeresen visszafoglalta az egy évvel korábban Miksa császár által elfoglalt Székesfehérvárt is. 1492-ben megsemmisítette a szétzuillott fekete sereget, Mátyás király egykori híres seregét. 1494-ben szelűtés érte, de II. Ulászló király ezt követően is még megtette országbírónak. Az Erdély felől jövő király 1494. szeptember 25-én Temesvárra jött, ahol 5 napot töltött a várpalotában Kinizsi vendégeként, aki Lugoson őt

ünnepélyesen fogadta, s még ugyanabban az évben megmentette Nándorfehérvárt az árulástól, betört Szerbiába és Bulgáriába. Temesvárt ekkor úgy említi egy oklevél, mint Kinizsi Pál temesi főispán lakóhelyét: "Civitas Themesensis et castrum in eadem habitum, habitatio scilicet M. domini Pauli de Kenys, comitis Themesensis".

Kinizsi a király 1494. november 13-án Szendrő várának elfoglalásával bízta meg, de ezt már a temesi főispán nem tudta megtenni, mert halálos lázba esett, és 1494. november 29-én a Száva bal partján fekvő Szentdemeter mezővárosban - ahova időközben vittek - meghalt. Allítólag Vázsonyban temették el.

KÁROLYI ATTILA

A reneszánsz kori Szeged

Hatásvadásznak tűnhet a cím. Elképzelhetetlen a reneszánsz Szeged képe. Mégis a XV-XVI. század a Tisza-parti település első fénykora. Gazdasági súlya, földrajzi elhelyezkedése, nagy népessége eredményezte, hogy az Alföld egyetlen szabad királyi városa lett. A városfejlődés leglényegesebb kiváltásait ebben az időszakban szerezték meg.

A logika alapján is a Mátyás jubileumi év megünneplését Szegeden kell elkezdeni. 1458 januárjában a városban egyeztek meg a szemben álló ligák, hogy gyermekkirálya lesz az országnak, Mátyás. Erre emlékeztet a szegedi lovasszobor, amely a lendületes kamaszt mutatja. Nem mérhető össze drámai ereje a kolozsvári Mátyás-szoborral. Az uralkodó méltóságát az alsóvárosi Havi Boldogasszony-templom oldalfalára 1931-ben elhelyezett bautzeni Mátyás-emlékmű másolat fejezi ki. A Mátyás téri templom azonban nem Mátyás uralkodása alatt készült el, ám alkalmas a Hunyadiak szegedi mondájának megerősítésére. Tinódi Lantos Sebestyén *A szegedi veszedelmében* megírta a sikertelen visszafoglalási kísérletet.

A melléte lévő ferences kolostor meghatározó missziós szerepet vállalt a 14-18. században az eretnekek ellen, és általuk maradt meg Szeged és térsége római katolikusnak a reformáció korában.

A reneszánsz kultúra emlékeiből a kolostori műveltség őrzött meg legtöbbet, kódexeket, liturgikus tárgyakat. A vártemplomi ásatás reneszánsz sírköveket is felszínre hozott.

Vizek és szigetek

Szeged, azaz Ciged neve először egy 1183-as oklevélben fordul elő, amely a sószállító hajók állomáshelyeként nevezi meg a települést. Szeged fejlődésének szerencsésjére a királyt 1222 tavaszán, Fehérváron az Aranybulla kiadására kényszerítették, amelyben kimondták: „Sót az ország belsejében ne tartsanak, kivéve Szalacson és Szegeden, valamint a végeken.”

A Szeged környéki királyi birtok szolganépeinek jelentős részét speciális munkára szorították. A ma-

rosi sóút végén a bányaszervezethez hasonló munkamegosztás volt. A szegedi hajósok a Szerémségig sőt, onnan visszafelé bort szállítottak. A Maros-torokban az országban való szállításhoz kirakodásra és szekereken való továbbvitelre kell képesnek lennie. Fokozott mértékű munkajáradékot - vízi vagy szárazföldi szállítást, a szállítóeszközök készítését és javítását, a rakodást, a gazdasági épületek, lerakatok, a kikötők, utak karbantartást - teljesítettek. Ajándékkal kedveskedtek uruknak, ám termény- és pénzáradékot minimálisan kellett teljesíteni. Bognárokra, kovácsokra, szíjgyártókra és kötélverőkre volt szükség. A só szállítása jó minőségű, teljesen vízmentesen záró, magas palánkú hajók építését követeli meg. A gyékényszövők készítették a védőponyvát, ami a sót az esőtől megvédte, fazekasok a párolt só edényét. Ahol só van, nagy tömegű halat is könnyen konzerválnak. A helyi vagyonosodó réteg állapotát vásárolt, a közös föld szokása alapján az uralkodó legelőit, a Duna-Tisza között legeltettek.

Az alföldi mezőváros jegyei

A víziút csomópontjában lévő Szeged nemcsak a sószállítás, hanem a marosi faúsztatás, a szerémségi borszállítás központja lett. A Hunyadiak korától hadiúttá is vált a Tisza.

A vízi gyűjtögetés a legelvadultabb életet nyújtó mesterség volt. A pákászok madarakat fogtak, és a tojásaikat, a tollaikat a piacon árulták. A gyékényszövés és nádvágás mesterségét magas szinten, kereskedelmi terméket előállítva művelték a szegedi-

Alsóváros 1686-ban

ek. Piacon, szekéren, hajón, aratás pihenőhelyén a gyékényponyva, a gyékénysátor enyhelyet nyújtott. Használták étkezéskor terítőként, alvásnál derékaljul. Készítettek belőle méhkest, szakajtót, szatyrrot és kötelet. A nádat zsúpként és tüzelőként árulták a téli piacokon. Halbőségéről különösen híres volt a település, a tatárjárás után halászati joggal ruházták fel a királyok.

Szeged környékén virágzott a gabonatermesztés. A gazdagodás lehetőségét azonban az állattenyésztés jelentette. Egy francia lovag a XV. században arról ír, hogy a városban 3-4000 lovat is lehetne venni. Egy csődör ára csak 10 magyar forint volt. Még jelentősebb a marhatenyésztés. A város pusztáin a közös használat elve alapján minden szegedi polgárnak legeltetési joga volt. Szürke marhát a vizek mellett vagy otthon teleltették. Mátyás király kiváltságot adott, hogy a Dunatisza közén, a homokon a kunokkal együtt legeltethettek a szegediek. Szeged volt a középkor végén az Itáliába induló állatkivitel kiindulópontja.

A XIV. század elején Csongrád és Csanád megyék népsűrűsége 2 fő/km². A XV. században a városfejlettség az országban stagnált, addig az alföldi nagyállattartás és a kereskedelem kedvezett a városiasodásnak. A XV. századra a középkori aprófalvas településrendszer az egymástól 25-30 km távolságra lévő – pl. Szeged, Szer, Hódvásárhely, Donáttornya (később Szentes veszi át a szerepét), Makó, Csanád, Gyula, Arad – oppidiumokkal gazdagodott. Temesvár végvári erődtítés lett, így várossá válása megakadt.

E települések legfontosabb utcája a piacutca volt, amelyet Nagy utcának neveztek Csongrádon. Vásárhelyen és Gyulán. Az erre merőleges utcákkal bővült a város. A város belső részén állt a templom, ahol a város gazdagjai laktak, kereskedők, katonák esetleg iparosok. A hódoltság idején ők elköltöztek. A Csák nemzetség Kisfaludy ága lett Hód birtokosa, végrendeletükben említik először írásos források 1231-ben „Hód földjét”, 1266-ban Vásárhelyt, 1456-ban Hunyadi János birtokaként nyer mezővárosi rangot.

Valószínű, hogy vízi molnárok már a középkor folyamán is működtek a térségben. Az állati termékek feldolgozása általában a termelőre maradt, de volt azért tímár, cseres, szappanos, nyerges, szíjgyártó. A XVI. század elején a szegedi kézművesek műhelyei egymás mellett helyezkedtek el, külön utcákat alkottak. Egy-egy szakma csoportban települt, árulta portékáját. Céhe lehetett az ácsoknak, szíjgyártóknak, szűcsöknek, kovácsoknak, fazekasoknak, vargáknak és szabóknak.

A kiváltságos város

Az Alföld egyetlen olyan települése Szeged, amely a XIII. század első kétharmadában királyi város kiváltságot nyert. IV. Béla 1247-es oklevelében olvasható az, hogy „bizonyos Tápé nevezetű lakatlan földet, amely csongrádi várunkhoz tartozott, és az említett azaz a szegedi hospeseink földjével szomszéd-ságban van, nemkülönben azt a bizonyos halastavat, név szerint Vártót, amely a tatárok által kiirtott csupor nemzetség tagjaié volt, a fent nevezett hospeseinknek teljes kegyelmünkkel örök időre adjuk...”. A hospesek magyar betelepültek, mesteremberek és kalmárok lehettek. A városi polgárok a király jobbágyai, csak akkor váltak a nemessel egyenrangú szabad emberré, ha mint kollektív jogi személy a nemes város földbirtokot szerez. Ez történt akkor, amikor a két földesúri birtokba iktatták Szegedet. Földbirtoka van a városnak szőlőtermő vidékeken, a Szerémségben és az Arad megyei Makrahegyen. Zenta város földesura, a budai káptalan Szeged borszállítási jogát többször megsértette, megvámoltatta a hajókat. Mátyás király felhatalmazta Szeged városát, hogy elfoglalja a zentai uradalmat, míg az egyezés meg nem születik. A szegedi borkereskedők áruikat Budára, Kassára, Bártfára és Lengyelországba is vitték.

A mezővárosok lakói évente választhaták meg a város bíráját, amelyet a földesúr megerősített. Az alszegedi bíróválasztás tavasszal következett be. A polgárok gyűlése Szent György napkor 40 elektort választott, akik majd a bírót választották meg. Csak ha a király jóváhagyta személyét, akkor foglalhatta el hivatalát. A 12 tagú tanáccsal együtt a város igazgatását és gazdasági ügyeit intézte.

Mátyás 1458-as oklevele megerősíti a város korábban szerzett plébánosválasztásban gyakorolt kegyúri jogát a Szent Demeter és Szent György plébániákban, a Szent Péter és Szent Erzsébet ispotályokban és templomokban a szabad papválasztás jogát. Vallásos hagyomány, hogy 1475-ben, amikor a király a városban tartózkodott, szentmisén vett részt. Meglátta a pap szegényes öltözetét, levetette díszes köpenyét, hogy abból készítsenek miseruhát.

Evénte egy összegben adóztott a város. A városlakók házaikat eladhatták, örökíthették.

A XV. században hetivásárok voltak hétfőn a Palánkban, csütörtökön a Felsővárosban, szerdán az Alsóvárosban tartották a piacot, önálló vásártartás joga megvolt. 1500 körül a Luca-napkor háromnapos éves állatvásárt tarthattak, amelynek fő árucikke a barom, a szarvasmarha volt. A vásározók egy nappal a vásár előtt érkeztek, és csak másnap indultak tovább. A hetivásár csütörtöktől szombatig tartott. A külkereskedelemben, azaz a távolsági kereskedelemben a fő cikk a bor, a szarvasmarha és talán a ló játszott szerepet. A hazai és a borkereskedésben a külföldi piacra szállításra a vámmentességet fokozatosan szerezték meg Zsigmond és Mátyás király uralkodása alatt. A borkereskedelem célállomása Lengyelország volt. Kassa kiváltsága, hogy a lengyel-magyar kereskedelemben csak a felvidéki bort lehetett eladni. A jobb minőségű szerémségi borok előtt védtek a piacot. 1484-ben kap jogot Pest és Szeged a határon túli borszállításra.

A hagyomány szerint IV. Béla Buda és Fehérvár kiváltságait – a vásártartás jogát, a vámszedés, a rév-szedés, és a vámmentes távolsági kereskedés jogát – 1242-1247 között adományozta Szegednek.

Nem volt fallal körülvéve, nagy kiterjedésű város volt, mocsár és a Tisza határolta. II. Ulászló király 1498. július 4-én emelte Szegedet a szabad királyi városok közé. Nem tartozott a város a megye fennhatósága alá. Polgáraik a bíró előtt folytatták pereiket, érdekeiket kifelé a város képviselte. Mégis II. Ulászló az, aki 9000 forint fejében elzálogosította Corvin János hercegnek, és a család férfiágának kihalása után (1506) került vissza hozzá. A középkor végén közel ezer mezőváros volt Magyarországon. Több csak a földbirtokosok személyében különbözött a szabad királyi városoktól (1514-ben Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes, Sopron, Ó-Buda, Észtergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szokolca, Szeged). Szeged privilégiumait a titkos levéltárban őrizték, sőt az egyetlen alföldi és magyar város, amelyben a városi tanács rendeleteit bemásolták a „(Szeged) város könyvébe”.

A településszerkezet és a lakosság földrajzi elkülönülése

1469-ben a város kör alakú pecsétet készített. Az ártér miatt a város laza szerkezetű volt, ami kedvezett az ősi életformák továbbélésének. A jogi egyesülés gyorsabban haladt, mint a Szegedet alkotó Alsószeged, Szeged, Felsőszeged egybeépülése. Az utcák igazgatási egységként is szerepeltek, kapitányaik voltak, külön legeltették állataikat is, vagy külön vásártartó jogot szereztek. Egy XV. század eleji utazó szerint Szeged „egyetlen, mintegy 1 mérföldnyi (3,5 km) hosszú utcából áll”, a várat az alsóvárosi kapuval kötötte össze, a Szentháromság nevet a Palánkban, a kapu mellett lévő ferencesek kolostorának a

névadójáról nyerte. Mégis a településmag a XV. században többször volt. A plébániatemplomot Szt. Dömötör tiszteletére emelték. A néphit szerint ez a patrónus az oltalma alatt álló várost megvédi az ellenségtől. Plébánosa a XI. század végén kapott főesperesi rangot. Szegednek ekkor már három temploma, két plébániája (Szt. Dömötör és Szent György), és egy királyi kápolnája (a sóraktárhoz tartozó Boldogasszony) volt.

Felszeged is több szigetből állt, vásártartási joga van. A királynő birtokolta a XIV. századig. Itt található a sóraktár. A bencés Szent Miklós-apátság királyi alapításakor a bor- és gabonakereskedők, pénzüemberek, vizenjárók, hajósok, borfuvarozók patrónusát választották, és ő megmarad a XV. században idetelepülő domonkosoknak is. A kereskedelem fejlődésével a jogügyletek, ügyintézés is megnövekedtek. Szt. György, a katonák, lovagok védőszentje tiszteletére szentelték a sziget középpontjában a felsővárosi templomot, e városrész lakói között volt a várkatonaság.

Alszeged nemcsak az Alsóvárost, hanem a vártól délre eső Palánkot is magába foglalta. Nincs településmagja. 1193 előtt a johannitáknak adományozták, akik a Szt. Péter-templomot alapították. A templom előtti téren engedélyezte Mátyás király a vásártartást. A helység szélén állhatott az ispotály, amely mellé az obszerváns ferencesek a rendházukat emelték Havas Boldogasszony tiszteletére.

1514-ben a 2800 forint adót fizető Buda után, 2000 forintot fizet Szeged, Brassó, Pest és Debrecen. Kassa 1500, Kolozsvár 1000 forintot adózik. Az 1522-es tizedjegyzékben 1549 családfő neve szerepelt. Az átlagos család 5 tagú lehetett, így a város Budával azonos nagyságú, 7500-8000 fős. 43 családfő Tápén, 17 Szentmihályon, 40 Bánfalván élt, a többiek Szegeden. 131 lakosnak volt juha, 139 adott terményben tizedet, 77-nek a Szerémségben volt szőleje.

Ekkor Magyarországon 25 ezer település volt, többsége 100-120 lakosú falu, mintegy nyolcszáz mezőváros 500-600 fővel, 50 királyi város 1000-4000 lakossal. A város lakosságának döntő többsége magyar, elenyésző az idegen név. A jegyzékben hat nem szerepel.

Külföldi egyetemeken tanuló szegediek száma (1412-1601)

Egyetem	Létszám	Jelentőség
Bécs	261	földrajzi közelség
Krakkó	262	kereskedőváros
Padova	263	szerzetesrendi
Bologna, Ferrara, Siena, Perugia	264	szerzetesrendi
Párizs	265	szerzetesrendi
Wittenberg	265	reformáció
Basel	266	reformáció
Heidelberg	267	reformáció

A szegedi vár

A XIII. század második felében Szeged lett Csongrád megye központja. Ekkor építtette az uralkodó a marosi sóút védelmére Solymos várát. A tátrjárás alatt elpusztult Csongrád és Csanád földvárja. IV. Béla szabálytalan, nagyjából négyszög alaprajzú, délen lakótornyos váralapított Szegeden. Az Árpád-kori 22x18 m alaprajzú, 2,5 m vastag falú téglalapítmény lehetett a palota része. A kővár alapterülete nagy volt, 1260 és 1280 között emelték. Feladata a sokamara és a tiszai átkelőhely védelme volt. A vártól északra állhattak a sóraktárak. A fal a 2 m vastagságot is meghaladta. A dongaboltozatos, négyszögű kaputornyon keresztül haladtak az utazók, ott fizették ki a vámot. A vártól délre húzódott a Palánk, a külső deszkavárfal. A Palánkban lakhattak a gazdagok, a hospesek. A vár déli fala előtt működött a rév, amelyen a Csanádról érkezők keltek át, és mentek a

Bautzeni Mátyás-emlékmű másolata

budai útra. A révtől nem messze a déli oldalon volt a vásártér. A várnak katonai jelentősége alig volt, inkább közigazgatási központként működött a XVI. század elejéig. Itt szállt meg a király vagy egy ország-nagy, itt tartották a megyei esetleg országgyűléseket. Innen igazgatták a sokamarát és a várbirtokokat. Nem is volt itt várkapitány, csak várnagy a vár élén. 1545-től a törökök megerősítették a szandzsák-székhelyet, ennek emléke a Vizi-torony, amely 20 m átmérőjű, 15 m magas volt.

A kolostorok világa

A XIV. században Szeged polgárai megszerezték a plébániák felett a kegyuraság és a szabad plébániaválasztás jogát. A XVI. századra 3,5-4 ezer ember tartozott egy-egy plébániához. Nem csoda, hogy a városban a koldulórendek részt vettek a lelki gondozásban. Szegeden három koldulórend is volt 1500 táján, annyi, mint Esztergomban, Egerben, Székesfehérvárott. Csak Budán és Pécsen volt 4 rend. A kolduló rendek jelenléte a gazdagság fokmérőjének tekinthető. Hiszen működési területük a külváros, ahol az ipar és kereskedelem által igényelt falusiak és városi plebejusok éltek. A nincstelen rétegeknek hirdetik a szegénység érdemszerző voltát. Szeged a Balkán felé irányuló, a kunokat térítő misszió kiindulópontja lett.

1316-ban említik először a mariánus ferencesek szegedi Szentháromság-kolostorát. Károly Róbert alapította nagybátyja, Lajos, ferences, toulouse-i püspök tiszteletére a lippai kolostort. Nagy Lajos népesíti be ismét Aracsát. Magyar nyelvű liturgikus énekek is elhangoztak miséiken. A várban építették fel az Árpád-házi Szt. Erzsébet-templomukat. A templomkertben az 1444-es országgyűlés idején 3000 ember is elfért. Ulászló király augusztus 1-jén az országgyűlés előtt hallgatta meg a török követiséget. A 10 év fegyverszünetet, török adófizetést és katonai segítséget ígérő szegedi béke megkötésekor a

törökök azt kérték, hogy az uralkodó a mariánusok ereklyéjére, a vérző szent ostyára esküdjön.

A szigorúbb ferencrendiek a bosnyák rendtartománytól váltak el. Nagy Lajos misszióját támogatták, hét kolostoruk a csanádi egyházmegyében található, a Temesközben a Duna vonalánál. 1448-ban engedélyezték az önálló magyar rendtartomány megszervezését, amelyben a délkeleti országrészből származók kerültek túlsúlyba. 1454-ben az obszerváns, a teljes szegénységre törekvő irányzat a Havi Boldogasszony tiszteletére új kolostort épített az Alsóvárosban. A keresztes háborúkban is részt vettek, a védőszent a török veszély ellenében az ortodox és a katolikus uniót szimbolizálja, összefogást a laikus eretnekséggel szemben. A Havi Boldogasszony-templom az Alföld egyik legmonumentálisabb középkori épülete, 63,5 m hosszú, 723 m² alapterületű. Magyarországon egyetlen város Szeged, ahol mindkét ferences irányzat megtelepült.

1542 után csak az obszerváns „cseri” barátok kolostora maradt meg. 1562-ben az új hit híveinek a templom és a kolostor közös használatát a törökök nem engedélyezik. A mariánusok templomából mecset lett. A magyarországi obszervancia legtekintélyesebb központja a szegedi. A hódoltság alatt a cseri barátoknak nem a hit védelme volt a fő céljuk, hanem a keresztény hit megtartása, a magyar kultúra megőrzése.

A domonkosok a gazdagabb Felsőszegeden a Szt. György-plébánia mellett működötték a Szt. Miklós-kolostort (1318-1529). Tudós közösség volt, skolasztikus műveltséget hoztak a városba, legfőbb feladatuknak a prédikációt tekintették. Tagjaikat alaposan, egyetemi fokon kiképezték. A prédikátor barátok kun missziót folytattak Moldvában és a Havasalföldön. Igehirdetésük áhitatos és lelkes, kerültek a mesebeszédet, könnyedséget, modorosságot és színészkedést. Volt szegedi női harmadrendjük, közösségeikben valószínűleg magyar nyelvű lelki írásokat olvastak fel, használták a dominikánus eredetű „olvasót”, a rózsafüzért. Kolostorukban hittudományi főiskola is működött. 1529-ben költözött el az utolsó, egyetlen domonkos.

A premontrai kanonokrend a felsővárosi domonkosok mellett építette fel a Szt. Lélek tiszteletére emelt zárdát. A vagyonosabb polgárok leányai és özvegyeik számára hozhatták létre. 1519-ben hagyták el a várost. A Nyulak szigeti domonkos, az obudai klarissza apáca kolostorok mellett itt működött a legjelentősebb női kódexmásoló műhely. Hozzájuk köthető az Apor-, a Pozsonyi, a Szegedi és a Lányi-kódex. Az 1520-as években szűnt meg a zárdá.

Keresztes háborúk gyülekező helye

Szeged és Nándorfehérvár között a középkorban nem alakult ki jelentősebb település, ezért a végvárságot, Szegedet és Szendrőt védő támadás kiindulópontja Szeged lehetett, amely akár 10.000 ember számára is tudott élelmet és szállást, lovat adni. Így 1396 júliusában a nikápolyi csata előtt, 1439-ben Albert király Szendrő felmentésére 25.000 fős sereget állomásoztat a település mellett. Az 1443-as téli hadjárat szervezésekor Hunyadi János itt tartózkodott. 1444-ben az országgyűlésen itt fogadták a török követtséget, majd döntött I. Ulászló a hadjárat folytatásáról, és szeptember közepén innen indult el a sereg Várna felé. 1448-ban Hunyadi János Szegeden piheni ki magát a rigómezei vereség és a Szendrőn töltött fogság fáradalmait. 1450-ben ismét országgyűlési színhelye a város. A török által délről északra szorított eretnek ellen 1432-39 között Marchiai Jakab ferences atya lépett fel. Hasonló céllal érkezett Magyarországra Kapisztrán János is, aki 1455-ben és 1456-ban fordult meg a városban.

Marchiai Jakab a bogumil és huszita eretnek-

séggel küzdött, inkvizitor, harcos szónok, aki a „mérget és dőghalált terjesztő betegség” az eretnokség ellen lépett fel. Gyalogosan járta a falvakat, későn feködött le, háromkor már felkelt, misézett, elmélkedett. Keményen böjtölt, nem evett húst, tojáást. Szuggesztív személyiség volt, áradt belőle a biztonság és keménység. A huszitizmus jobban hatott e térségben, mint az ország északi határán, keveredett más eretnokséggel is, tért nyert az ortodox kereszténység is.

Kapisztrán János Hunyadi János hívására érkezett a Délvidékre 1455-ben. Hajnal előtt kelt, zsolozsmázott, misézett. Beszédet mondott a néphez olaszul. Tolmács fordította. A szálláson szívesen söpört, dolgozott a konyhán. A sexta és a nona elvégzése után betegeket látogatott. Ebéd után fogadta a látogatóit. A vesperás után visszatért a betegekhez. Alig aludt 2-3 órát. 70 éves volt. Meztőláb utazott, naponta egyszer evett. A nándorfehérvári ütközetben a törökök ostora címet kapta a kereszteseektől, ő tartotta rendben a harciaszatot nem ismert jobbágyokat.

Hunyadi János a nándorfehérvári csatára Szegedről indult csapataival. 1456 végén már a Hunyadi-fiúk felett tart e településen királyi tanácsot V. László király Cillei Ulrik megölése miatt.

1458-ban pedig a Garai-Ujlaki és a Szilágyi-Hunyadi liga egyezett ki Mátyás királlyal válaszfalában e településen. Szilágyi Mihályt is összeesküvés miatt ott fogták el. Mátyás idején 1458-1459 és 1464-1465 téli országgyűléseit tartották Szeged falai között. A Világos várába zárt Szilágyit az előbbi gyűlés alapján engedték szabadon.

A város falai előtt lett szétszórva a fellázadt „fekete sereg”, amely Szegedet akarta kifosztani. Kinizsi Pál vezette a leverő egységeket. Az 1514-es keresztes hadjáratban Dózsa seregei sem nyertek támogatást se a kiváltságos kunoktól, se a gazdag mezővárosoktól, se Szegedtől.

1521-ben elesett Nándorfehérvár. A Dunán át Szegedig nem volt semmilyen komolyabb erősség. A szegedi vár katonai átépítése elkezdődött. 1525-ben török portyázók felgyújtják a Havi Boldogasszony-kolostort. 1526. augusztus 27-étől szeptember 7-ig Szegeden táborozott Szapolyai János erdélyi vajda, majd elvonult Mezőtúr irányába. A mohácsi csata 1526. augusztus 29-én a királyi csapatok vereségével végződött. A törökök Budát kifosztották. Szeptember 25-én kezdték meg visszavonulást két hadoszlopban Pest alól. A Nagy Szulejmán (1520-1566) Pest – Kalocsa – Baja – Zombor útvonalon távozott. Ibrahim pasa nagyvezír az erdélyi vajda támadása elől a véde a fő csapatokat és a Tisza vonalát, Pest – Cegléd – Kecskemét – Szeged – Pétervárad – Ujvidék felé haladt a ruméliai csapatokkal. Szeptember 28-án érték el a várost, amelynek lakói átmenekültek a Tiszán. A környező falvak lakosságában nagy pusztítást végeztek. Kifosztották Kecskemétet, Szert és Zentát is. A várak közül csak Ujlakot és Péterváradot tartották meg a kezükben. Cserni Jován bánáti és bácskai szerb parasztok élén a zavaros helyzetet kihasználva, Szegedet feldúlta. A városban üttötte fel hadiszállását. I.Ferdinánd (1526-1564) támogatta,

Mátyás-kazula

hogy Szapolyai János király (1526-1540) ellenében délvidéki támaszra tegyen szert. A rácok fejedelmévé, despotává nevezte ki, és birtokokat adományozott neki. Szapolyai seregei Aradtól délre és Szeged közelében is vereséget szenvedtek Jován cártól 1527 nyarán. Arad - Lippa között sikerült legyőzni a szerbek fő erőt. Szegedre menekültek, de ott a Fekete Embert egy polgár halálosan meglötte.

A Szapolyait támogató török csapatok azonban nem nézték, hogy a város Szapolyaihoz mindig hűséges volt, 1528-ban török hajóskatonák pusztították a várost. 1528 végén Szapolyai Lengyelországból Makóra érkezett, itt fogadta a török követet, aki az elfoglalt Becse és Becskerek erősségeit valamint katonai segítséget ígért János királynak. Szerémi emlékirata szerint Tápé mellett találkozott vasárnap. Szt. Márton napján 200 huszárával János király és Mehmed bég, és megegyeztek az 1529-es török hadjárat tervében. A főurak Nagyváradra menekültek a török elől. Solymos és Lippa, majd 1529-től Szeged városa is Szapolyai János hűségére tért. 1541-ig a törökök ezt tudomásul véve nem háborgatták, csak adóztaták, mint Szolnokot és Csongrádot. A város jelentős veszteséget szenvedett, megcsappant a lakossága, a kolostorainak száma. A várat és a palotát a városi főbíró, Zákány István építi újjá. Az, aki a városfal építését már elkezdte 1524-ben.

Buda eleste után (1541. augusztus 29.) a Pétervárad - Pest közötti útvonal biztosítására Bács, Zombor, Baja, Kalocsa török helyőrséget kapott. Kecskemét palánkot épített a település köré, befogadta a menekülő falvak népét. Kiváltságos helyzete abból adódott, hogy közvetlen a budai pasának adózott, és ez védelmet nyújtott a fosztogató szpáhi földesuraktól. Szabadka földesura, Török Bálint fogságba került, a település török közigazgatási központ lett. Szeged Izabella királyné országán kívül terült el. 1541-42-ben a törököknek fejadót fizettek. Az 1542-es nagyváradi részországyúléson (Arad, Zaránd, Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Külső-Szolnok és Temes vármegye követei) Szeged városát is Ferdinánd oltalma alá helyezték. Kőművesek érkeztek a várpalota megerősítésére. Martinuzzi György és I. Ferdinánd között megszületett az alku a Magyar Királyság területének egyesítéséről. A városi tanács hiába kért a védekezésre ezer gyalogost, ágyúkat és lőszert. 1542-43 telén mégis királyi csapatok állomásoztak a várban és a városban, akik a török támadás hírére elhagyták a várost. Kitért a háborúban elkezdődött Buda és Pest ostroma. Szeged élelmet és takarmányt, a város összes hajóját és csónakját volt köteles a török számára biztosítani. Zákány István főbíró letette a szultánra a hűségesküt a ruméliai beglerbég előtt. 1543 elején a város vezetőit lefejezik, a várost februárban farsang napján megszállták a törökök.

A város lakossága 1548-ban 6600 fő lehetett, nem volt még lényegesen kevesebb, mint 1522-ben, csak a családok változtak erősen. Az 1560-as évekig a magyarok nagy tömegben laktak még a városban, bár egyre több török polgári lakos érkezett. A Palánk keleties jellegű várossá alakult. Az összeírás szerint a városban 1203 adóköteles család volt, zömében állattenyésztők. Gabonából Szeged behozatalra szorult, bár a városon belül 25 vízimalom működött. A város adói és vámjai 100 ezer akcse (6 ezer forint) fölötti összeget tettek ki. A település ezért hász város, azaz állami tulajdon, szultáni birtok volt. Ilyen Vásárhely, Makó és Csongrád is. De a XVI. század folyamán nem tudta kivívni a jogot, hogy évi egy összegben fizesse ki az adóját. Szeged szabad királyi város is volt, a király Eger várát bízta meg az adó beszedésével. 1565-1596 között évi 900 forint készpénzt fizetett a magyar kamarának. Szigetvár adóztatta Bodrog és Bács vármegyét, Gyula és Eger Szegedet is. A török-magyar együttes birtoklás érvényben volt a hódoltság területén, ami azt jelentette, hogy a

Napbaöltözött asszony

törökkel párhuzamosan adóztatott, jogszolgáltatási és közigazgatási tevékenységet folytatott a magyar állam, az egyház és a földesúr.

A szultáni kincstár pénzén megerősítik és építik a várat, kikötőt és legyerraktárát. A Szent Dömötör- és Szent Erzsébet-templomból dzsámi lett. A vár átépítője, Szinán mester (1498-1588) az eszéki híd elkészítése jutalmaként lett udvari főépítőmester. Közvetlenül a Tisza mellé egy 870x880 méteres négyszög alaprajzú téglavárat épített. Kerülete 4000 lépés, belterülete 50-52 ezer m². A vár négy sarkán négy hengeres torony állt. A délkeleti és a délnyugati két hengertestből állt. A tornyok átmérője 12-16 m, magassága 14-17 m, bejáratuk csak a várfalokról volt. A várfalak 2 m szélességűek, 8 m magasságúak voltak, belső oldalukat földtöltés támasztotta meg, a falak belsejében tölgyfagerendákat raktak keresztbe és hosszába. Az egy méter széles két és fél méter magas mellvédek között 30 cm széles lőrések nyíltak. A falak felezőjében négyszögletes alaprajzú tornyok voltak, melyeken át kapuk nyíltak. A kaputornyok 8-18 m magasak lehettek. A várat északon, nyugaton és délen 15-20 m széles vizesárok vette körül, mélysége átlag 3 m, a Tiszába torkollott. A téglafal és a várakozók között kihelyezett karókból kerítés állt. A Palánkkal felvonóhíd kötötte össze. Palánkot is karókból rótt földsánc és árokrendszer övezte. A vár építkezései 1549-ben fejeződtek be. A Tisza jobb parti részét megszálló török négy Csongrád megyei településen állomásozott: Szegeden 200-400 fő, tömörkényi palánkban jó 80 fő, csongrádi palánkban 140-200 fő, Szeren is volt őrség. Szolnok és a Maros menti várak, illetve a temesközi várak el-estéig Szeged és a Duna-Tisza közti várak a török végvárrendszer első vonalába tartozott.

Szegedi veszedelem

1551-ben Izabella és János Zsigmond lemondott Erdélyről, amelyet Castaldo szállt meg zsoldosaival

Fráter György támogatásával. Szokollu Mehmed ruméliai beglerbég Nándorfehérvárról indult Erdély ellen. Elfoglalták Beccsét, Becskereket, Csanádot. Temesvárt sikertelenül ostromolták. 1551 decemberében Tóth Mihály egykori szegedi főbíró hajdú csapatokkal 5000 gyaloghajdúval támadt Szegedre. A Makót sarcoló nagylaki török helyőrség csapatát legyőzte. A zsoldos királyi hadból csak 234 fő lovas indult el, zsoldfizetési hátralék miatt a többi szétesett. A szegedi török helyőrség 345 fős volt (29 tüzér, 22 műszaki, 3 fegyvertáros, 95 könnyűlovas, 122 zsoldos, 94 szerb zsoldos).

A haditerv szerint Aradról Tóth Mihály és Nagy Ambrus hajdúkkal (kb. 2500 fő) déli irányba indult, azt tervezte, hogy Becskereknek tart. A lovasság Makó-Tápé vonalán haladt előre. A hajdúk hirtelen a Boszorkány-sziget magasságában bukkantak fel, ahol halászkövek várták őket (február 20-21.). Az éjjeli támadásban a Palánkot elfoglalták, az őrségét felkoncolták. A várat sikertelenül ostromolták napokon keresztül, a várost felprédálták, a királyi csapatok lassan érkeztek. A vár futárja kijutott, és a budai pasától kért segítséget. A becskereki török felmentő sereget (800 fő) 400 hajdú legyőzte Martonosnál. A körbezárt vár körül 2510 hajdú és 2340 királyi katoná, 600-700 paraszt állomásozott március 1-jén. Budai török sereg (2500 lovas, 800 jancsár, 5000? szerb gyalogos, 12 ágyú) érkezett. A keresztény csapatok nem tudták a szárnyakat az első rohamokkal áttörni, csak az arcvonalat csökkentették. A törökök ágyúzása és a király zászlajának elragadása és a hajdúk fosztogatása miatt pánik tört ki, a hátsó sor megfutamodott. A keresztények lovassága sikeresen, kis veszteséggel visszavonult, a hajdúk négyesőget alkotva utolsó vérükig védekeztek. A királyi had 132 embert veszített, a hajdúk közül 200 fő menekült el. A törökök vesztesége 700 fő. 3000 elesett hajdú orrát küldték Isztambulba, Szegedet a csapatok kifosztották. (március 1.). A Szegedet környező falvak elnéptelenedtek. Tinódi Lantos Sebestyén Szegedi veszedelem címmel históriás éneket írt a küzdelemről. A város lakossága szűk 20 év alatt felére csökkent, sokan vándoroltak el Debrecenbe, Kassára és Nagyszombatra.

1552 nyarán a másodvezír Temesvárt ostromolta. Losonczy István várkapitány, Vásárhely földesura a családi kincseit eladva fogadott fel 700 hajdút. Elűköt Tóth Mihály állt, aki a várba nem tudott betörni, csapatait szétverték a törökök. Temesvár kapitulált 1552. július 27-én. Az elvonuló helyőrséget felkoncolták. Lippát harc nélkül, a menekülő parasztkok csordái által felvert por látványára feladták a zsoldosok. Augusztusban elesett Lugos, majd Karánsebes, a hónap végén Szolnok őrsége Nyáry Lőrinc parancsnokkal az élen elfutott, 50 hajdút hagyott hátra, a Zagyva menti város elesett. Szeged az első vonal végvári terhéért megszabadult. Becsén alakították ki flottakikötőt, és helyőrségére nagyobb teher hárult. 1553-ban az adószedők Csongrád megyében 17 lakott helységet, 36 portával. Csanád megyében a Maros és Körös közén 20 települést, 291 portával írtak össze. Csongrád nemesi vármegye megszűnt, nemesége Gyulára menekült. A gyulaiak szedték a királyi hadiadót egy összegben. 1553-ban Csongrád megyében 17 lakott helységet írtak össze.

Felhasznált irodalom:

A Körös- Tisza- Maros-köz települései a középkorban. Szerkesztette: Blazovich László. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1996.

BALINT Sándor: A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete 1-3. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1976/77 I-III. Szeged, 1977. és a Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1978/79 2. Szeged, 1980.

BÁLINT Sándor: Szeged reneszánsz kori műveltsége. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 3-109.

BLAZOVICH László: Szeged rövid története. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2005. 7-69.

BLAZOVICH László: Városok az Alföldön a 14-16. században. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2002.

1596 szeptemberében Szegeden keresztül 150 ezres török sereg vonult, amely bevette Eger várát, győzött Mezőkeresztesnél, a Maros völgyét a krími tatárok prédálták fel, (Kiskun)Halas elnéptelenedett. A visszavonuló III. Mehmed szultán Szegeden pihent meg, elpusztult az aprófalvas település szerkezet. A pusztákat óriásfalvak, mezővárosok vették birtokba.

Szeged 1469-es pecsétje

Négy vallás hívei éltek a városban. A törökök mohamedánként, a szerb zsoldos martalócok görögkeltiként, a magyarok római katolikusként és reformátusként. A szerzetesrendek közül csak az obszerváns ferencesek maradtak meg Szegeden. 1562-ben a török hatóságok előtt a Havi Boldogasszony-templomot sikerül megőrizniük hitéletük színhelyeként. A lelkipásztorkodás mellett valószínű a kolostori iskola felvállalta a városi ifjúság tanítását is. Csak a ferenceseket megőrző alföldi mezővárosok maradtak meg katolicizmusban, pl. Gyöngyös, Jászberény. A szegedi kolostor gárdiánját nevezték ki rendszeresen helynökké az egyházmegyéjüktől távol lévő csanádi püspökök. 1552-1699 között egyetlen világi katolikus pap Csanád egyházmegyei működésére sincs bizonyíték. A török hatalom tért engedett a reformáció elterjedésének. Szegedi Kis István Csepel-szigettől Békésig sok településen hirdette igéjét a helvét tanoknak. A szegedi lelkészek a helybeliek közül kerültek ki, iskolát, imahelyet, talán nyomdát is működtettek. Az unitáriusok Gyulán, Békésen, Makón, Hódmezővásárhelyen, Temesváron megjelentek, előfordulhattak Szegeden is. Az 1560-as összeírás idejére kitelepítik a törökök a magyar lakosságot a Palánkból.

Kereskedő városból Szeged lassan mezővárossá vált. 1578-79-ben összeírták a hódoltság területét. A 800 településből csak 26-on élt mohamedán lakosság. Csongrád megye mai területén 5 – szegedi, budai, csanádi, gyulai, szolnoki – szandzsák volt 1580 körül. Szegeden ekkor 266 mohamedán család élt a Palánkban, ahol a vár katonasága is lakott, családtagjaikkal. A magyar lakosság 803 családnny. A tíz éve a településen lakó, 6 magyar forint vagyonú családfelek, a nagykorú, azaz 15 év feletti férfiak lettek az adófizetők, 50 akcse fejadót, dzsijjét és házanként 74 akcse védelmi pénzt is kötelesek voltak adóként befizetni. A háztartásoknak kapu volt a neve. Az adózó mohamedán és keresztény porták 40 akcsét fizettek. Evlia Cselebi szerint a belső vár megrongálódott az idők folyamán. Szegednek 1665 körül „háromezer deszkazsindelyes, alacsonyabb-magasabb háza van. Egy fürdője, egy fogadója, tizenegy kisebb-nagyobb temploma van, de sok romba dől helye is van. Kétszáz bolt, egy hittudományi főiskolája, két mohamedán kolostora és két elemi iskolája van még benne.”

NAGY Zoltán- PAPP Imre: Szeged. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1960. SZEGED TÖRTÉNETE. Sorozatszerkesztő: KRISTÓ Gyula. Szeged megyei jogú Város önkormányzat megbízásából kiadta a Somogyi-Könyvtár. Szeged 1991. I-IV. SZEGED TÖRTÉNETE. KRONOLÓGIA a kezdetektől 1944-ig. Szerkesztette: KRISTÓ Gyula. Szeged megyei jogú Város önkormányzat megbízásából kiadta a Somogyi-Könyvtár. Szeged 1992.

JANUS PANNONIUS:

Hunyadi Jánosnak, Mátyás király atyjának sírfelirata

*Pannonföld bástyája, török had mennyköve, János
álmodik itt, ha ugyan fedheti sír röge őt.
Mert ahogyan Belgrádnál győzött volt a pogányon:
lett a halálon is úr, s látta meg élve a mennyt.
Ős Capitóliumot koszorús diadalmenet élén
sok hős járta be - ám égbe csak ez maga szállt.*

(Csorba Győző fordítása)

Hunyadi János sírfelirata

*Itt nyugszik János, harcokban réme töröknek.
Dicsfényben ragyogott őrhelye Pannonián.
Szülte Hunyad, majd, mint ispánt, Beszterce uralta.
Nándori Albán halt - nyughelye Alba-Julae.*

(Jánosy István fordítása)

Könyörgés az istenekhez a török ellen hadba induló Mátyás királyért

*Bontja a szent lobogót, viszi Mátyás a török ellen;
Rajta, segítsétek mind, egek istenei;
Add neki kardod, Mars; paripád, Castor; Phoebus, íjad;
Pallas, a vértedet; add, Herkules a buzogányt!
Vulcanus, kalapálgj páncélt, mit a dárda se tör be,
Achilles aminőt hord vala és Aeneas;
A csatavész közepette, fölébe borítva a pajzsod,
- Meg ne sebezhessek - védj te magad, Jupiter!
Ámde ha jobban esik lustán heverésznetek ott fenn,
Szóljatok atyjának, küldje le őt körötök,
S nem kell más, maga is megvédi fiát a csatában,
Szórja az égből is gyorstüzű mennyköveit.*

(Illyés Gyula fordítása)

Mátyás királyhoz

*Bölcs a király, ha a harc mezején se felejt el ölelni,
Vénusz a csóknak örül s megnyeri Mars kegyeit.*

(Berczeli Anzelm Károly fordítása)

A firenzeiek által Mátyás királynak küldött oroszlánokról

*Nem véletlenül adja tenéked Tuscia népe,
Győzhetlen Mátyás, Afrika állatait.
Van többféle dolog, miben ők s te bizony megegyeztek,
s méltán küldték így tiszteletük jeleül.
Első ember vagy, s vadként első az oroszlán,
ékít téged a haj, díszíti őt a sörény.
Meggőnyörülsz a legyőzöttön, s ezt megteszi ő is;
Karddal vívsz te csatát, ő meg a karmaival.
Mít! Hogy most cseh királyok címere díszé ez állat?
Új birodalmat nyersz, annak a jósjele ez.*

(Végh György fordítása)

Mátyás királyhoz

*Azt tudakoltad előbb, kegyes királyom, ó,
Uralkodók legjobbika,
Abból, amit magadénak tudsz, mit adj nekem?
Akármit, csak ne titkaid!*

(Tellér Gyula fordítása)

Ugyanarról ugyanahhoz a királyhoz

*Rajtad a sor, Mátyás, az oroszánt fogd fogatodba,
Ékességként ezt adta neked Kübelé.
Hajtsad bár e nemes vadakat nagy iramban a szántón,
Lábuk alatt sohasem roskad a drága vetés.
Vagy ha netán Neptunként vágatsz tengerek árján,
Nem lesz nedves a mancs futva a víz tükörén.
Ámde te inkább hajts - de minél később - az egekbe,
Mert új táltosaid ismerik ott az utat.*

(Palojtay Béla fordítása)

Vendégségbe hívja magához Mátyás királyt

*Úgy várjon rád egykor a menny aranyos palotája,
Ó, Mátyás, kit övez Juppiter égi kegye,
Mint ahogyan házam vendégül várja királyom.
Felség, el ne kerülj, bárha szerény a lakom!
Azt mondják, hogy a föld nagy Békehozója Molorchust
Nem fitymálta le szűk kis kalyibája miatt.*

(Kálnoky László fordítása)

ARANY JÁNOS

Stanzák "Mátyás dalünnepe" eposzi kísérletből

1

A király ünnepét fogom énekelni,
Mikor összegyűltek a dal fejedelmi
Fényes Visegrádra, Mátyás udvarában,
Díjért, dicsőségért nagy versenyre kelni.
Oh lantom! ha értél valamit korábban
Ha egy szikra lélek volt az asszu fában:
Most, igazán most kell magadér' kitenned
Mert nem szabad nevét hiába fölvenned.

2

Nem mondom, hogy zengjed győzelmes csatáit -
Ki merné feszíteni énekét odáig!
Ő békében is nagy... vajha békenapján
Érjenek nyomába egyszerű nótáid! -
Andalog, andalog a történet lapján
S felszökken a lantos, hangszeréhez kapván:
De meg' alácsügged szíve, szeme, karja;
Míntha mondaná, hogy: "Ki meri? ki hallja?..."

3

Ki meri? ki hallja? és talán: ki bírja...?
De engem eléget szégyen rozsdapírja,
Hogy időmhöz képest oly keveset tettem
És hogy az én könyvem még nincsen megírva.
Állj meg, élet napja, oh állj meg fölöttem,
Csak míg ezt az egy dalt szépen elzöngöttem!
Azután nem bánom, hadd jöjjen az este:
Édes lesz a harmat, mely sirom megeste. -

4

Ama fényes időt hozom említésbe,
Mikor a nagy király bevonúla Bécsbe.
Lobogók lobogtak száz diadal-íven,
Száz harang némult el az ágyudörgésbe'.
Csillogó követség, hódolatra híven,
Üdvözölte Mátyást, győzdelmes néven,
S a bámuló népek, bár látott elégszer,
Csaknem elvakítá szemeit az ékszer.

5

Legelül vivék a győzelem tanúit,
Fegyveren, zászlókon a harc koszorúit;
Azután a síp, dob, tárogató zenge,
S diadal dagasztá a kürtök szarúit.
Azután egy őrhad; azután a gyenge
Bécsi szűzek hosszú, ünnepélyes rendje;
Aztán a királyné, vert arany hintóban;
Országot ér, ami rajta ragyogó van.

6

Nem messze a király egyszerű köntösben
Lovagol. De előbb ott menének közben
Aranyos apródok, mind ifju növedék,
Hercegek és grófok fiai legtöbben.
Majd a holló címert hordozó leventék
Mátyás közeledtét kürtszóval jelenték;
S valamennyi ország címere, zászlója
Hirdeté, hogy ímhol nagy uralkodója.

7

Ott a négy ezüst csík szép vörös mezőben,
Látszik, hogy piros vér megáztatta bőven,
De a hét oroszlány nincsen immár közte
(Hét magyar vezérünk) mint egykor-időben.
Hanem ott az András érseki keresztje,
Jeruzsálemnél azt ő maga szerezte.
Mindez ábrázolva mesterül egy képen,
S Hunyadi hollója gyűrűvel közében.

8

Ott lebeg Csehország büszke oroszlánja,
Jóllehet mérgében a nyelvét is hányja;
Koronás fő három, mellyel bír a dalmát;
S a szomszéd horvátok egyszerű kockája.
Kardos kar jelenti Ráma birodalmát,
Vadkan feje s négy hold a szerbek uralmát;
Hármas koronával Gácsország dicsekszik,
A szerémi szarvas zöld fa tövén fekszik.

9

Hát ama nap és hold, a hét sziklavárral
S aranyos mezőben a turul madárral?
Te vagy az, te vagy az, gyöngy kis ország, Erdély!
Az tán a bolgár föld a három agárral.
Azután Etelköz, melyet ősi kard-él
Szerze a Bog mellett, a szőke Szerednél;
Jó Kunország ebe, s a moldvai marha,
S Havas-el hollója, kis keresztjét tartva.

10

De ki győzze mindazt sorra énekelni:
Elmondani is sok, hát még véren venni! -
A király azonban egymaga kiválik,
Mert csupán őrajta nincs ragyogó semmi.
Fegyver-öltözetje, felburkolva állig,
• Annyi drágaság közt egyszerűn barnállik:
De a fényes lélek, mint egy fényes felhő,
Homlokán sugároz, mint a nap, ha feljő.

11

Homlokán sugárzik, ül az eszes képen,
Mosolyog az ajkán, lángol a szemében.
Alatta enyeleg harci méne, Kánya,
S mivel oly lassan kell, nem tudja, hogy' lépjen.
Maga az aranypénzt jobbra-balra hányja:
Arany pénz helyett van szeme ragyogánya,
A szelíd kegyesség, a nyájas tekintet,
Melyet a nép közé jobbra-balra hintett.

12

Oldalán egy ifjú lépdelteti ménjét,
Tőle, mint szerény hold, kölcsönözve fényét.
János az, Korvinusz, kinek születése
Nem ismert egvéb, mint szerelem törvényét.
Szeretet! ez bűne, ez lesz bűnhődése
Ha feltámad egykor a nagyok özönzése;
Oh! ha mint szeretni, úgy tudna gyűlölni:
Nem látna idegent atyja székin ülni... (1855)

ADY ENDRE

Ismeretlen Korvin-kódex margójára

(részletek)

Panaszkodás és hit

Magyar Nap-király, renaissance lovagja, különös írást ró most ide egy késői, szegény és szomjas íródeákod. Ne fedd őt meg érte felséges Korvin Mátyás, mert balgának látszik, s maga előtt Attavante mester köntösében valamit lát, ami nincs, és ír valamiről, ami nincs. Ilyenek voltak mindig ők, az íródeákok. Ime, én is híres Korvinádnak olyan darabjába vetem most betűimet, melyet meg sem írt egy talán meg sem született magyar ember, s akit igen jeles mestered, Vitéz János méltán lenézett, mert verseit s lázas álmódzásait paraszti magyar nyelven kiabálta. Sőt most is kiabálja, ez ismeretlen kódex írodik azóta egyre, vajon el lehet-e valaha olvasni? Avagy csak egy különös, nagy lelki-pör ez, melyet íme félmerészséggel tribunál elé cipel valaki, aki sokok éjszakán vívódott már azon, hogy jó: nem érdemes, helyes: golgota, de lehetséges-e egyáltalában? Nem olya keresünk-e, ami nincs, s mi olyan, mint ez a kódex, melynek margóit betűkkel és kétségekkel besűríttem? Nem kódexi nyelven mondom, s talán a te finom, de századokkal ezelőtt megállított s bekríptázott lelked fel sem fogja mindjárt: fogunk-e itt mi valamikor afélet csinálni, amit mostanában különösen nagy erővel csinál-

nak a népek? Azért vagyunk-e itt, hogy teremtsünk lelkünkkel valamit a lelkünkéből, ami olyan, mint a lelkünk? Valamit, ami a miénk, ami nemcsak más, mint más, de méltó ékessége lehet felemelt fejünknek. Vagy sorsunk csak azért kavart el itt bennünket Európa közepén, hogy durva anyagot szállítsunk a nagy világvegyfolyamathoz. Kifelejtődött idegszálaink közül néhány, meg kell maradnunk gyermekeknek, örökös, vén gyermekeknek, míg nem utasítatik a Történelem, hogy játszassa el velünk az utolsó játékot? Tömegében nézem és érzem ideáktól fázó népedet felséges Hollós Mátyás, és rettegek. Es keresem ijedten a jeleket - magamnak: hiszen akkor magam is egy nyughatatlan, de meddő gnóm vagyok, mert nem is lehetek más. S mindenki az, ki kiválasztva és kiváltva magát, szállni szeretne itt. Oh, hogy kerülgetem: vércse-e a magyar géniusz, vagy ügyetlen szájkömadár, vagy Pallas Athéne szent mardára, keresem a jeleket.

(...)
Nemes és csodálatosan nagy királyom, Hollós Mátyás, úgy-e zsémbes, úgy-e nagyon keserű, úgy-e nagyon hitetlen késői íródeákod? Nem tudja: ír-e valami-be, nem tudja: ír-e valamiért, nem tudja: van-e itt valami. Néha vannak következő gondolatai: idejött régen

egy vad, lehetetlen, bizonytalan, de erős vérű fajta. El-
eddig ereje volt roskadva is élni s nemes idegeneket
vérebe befolytatni. Miért nem lett belőle mégis semmi?
Csakugyan kifelejtődött idegrendszeréből az a néhány
szükséges idegszál? Miért iszik kancatejet ma is még,
holott nektárt ihatna a magyar? Miért nem képes reagálni
és megnyergelni önmagát, mikor már úgy sem lehet
lovass nemzet? Miért? Miért? De szép volna hinni, hogy
ideküldtünk kibőjtölni - az árját. Mikor az árja belefűl
önmaga piszkába, mi helyébe ülünk, s intünk Azzsiá-
nak: küldj új csapatokat, megtanítunk benneteket arra,
hogy kell egy külön kultúrát csinálni. De óh, rovom,
rovom, a fekete betűket és a fekete keserűségeket Kor-
vinád nem létező exemplárjának margójára és - nem hi-
szek. En meddő vagyok, s aligha azonképpen nem ha-

lok meg. De akiknek gyermekei vannak. És gondolko-
zunk. És Apácai Csere Jánosok vagyunk. Német lesz-e,
szláv-e, mi lesz a messze unoka? Rossz gondolat, bűnbe
vivő, de becsületes. Oh, Napkirály, nincs igazam, de fe-
léd fordulok. En, aki szilágyi vagyok, mint ahogy Szi-
lágyi és szilágyi volt nagy asszonyanyád. És taposom,
áthágom a Királyhágót, s míg ebben az országban alig
teszi, cselekszi valaki azt, amit cselekednie kellenék, s
ami eltemetné azt, hogy a nagy Fal mellől jöttünk, én, a
te késői írődeákod s mi mind keservesen, szerencsére,
még csak ott tartunk, hogy: talán. Talán - higgyünk. És
keressünk. Valahol. Akárhhol. Erdélyben? Erdélyben.
Akárhhol.

(Figyelő, 1905)

ANAVI ÁDÁM

Második Matyi

Történelmi komédia három képben
(részletek)

ELSŐ KÉP

Szín: Mátyás király szülőházának e-
gyik terme Kolozsváron. Berendezés:
korabeli bútorkok, de nem a budavári
palota gazdagsága, fényessége. Közép-
pen faragott, trónszerű szék. Oldalt
asztal, néhány egyszerűbb szék. Hát-
térben, a fal mellett alig észrevehető
keskeny heverő. A színen Galeotto és
Bonfini sétálgatva beszélgetnek.

Első jelenet

GALEOTTO, BONFINI, majd
VIDUSKA, DISZLETMUNKÁS

GALEOTTO (saját elképzelése szerint ír-
ja le a terem berendezését) ...Itáliából
hozott díszes, faragott márványoszlopok
tartják a mennyezetet. Az oszlopfőkhöz
erősített selyemfüggönyök fényesked-
nek, és mint láncszemek kapcsolódnak
egymáshoz.

VIDUSKA meg egy DÍSZLETMUNKÁS
(képeket hoznak be. Ezeket felaggatják
vagy elhelyezik. Azután kimennek.)

GALEOTTO (rámutat az egyik képre)
Nagy Sándor! India meghódítója.

BONFINI Indiát nem hódította meg,
csak a Perzsa Birodalmat.

GALEOTTO Ime, Iulius Caesar! Ez meg
itt Hannibál!

BONFINI Hannibálról nem maradt fenn
egyetlen arckép sem.

GALEOTTO (folytatja, mintha nem hal-
lotta volna) Ez itt Attila képmása. A tró-
nusa mellett, a gyöngyházzal díszített
asztalon arany serleg. Amelyet Attila u-
gyanolyan lendületes mozdulattal raga-
dott meg, mint Mátyás király.

BONFINI Attila asztalán nem volt soha
aranyserleg. Az emlékezet úgy tartja róla,
hogy Attila fiatalból evett és fakupából ivott.

GALEOTTO A népi emlékezet nem szá-
mít. Az utókor számára az lesz a valóság,
amit én írok le nagy királyunkról. Aki-
nek személyes társalkodója és mulatta-
tója vagyok. Amikor serlegében megcsil-
lan a gyöngyöző falernumi bor...

BONFINI (közbevág) A király ilyenkor,
összel mindig csak az újbort kedveli.

GALEOTTO Evszázadok múlva úgy fog-
ja tudni a világ, hogy Mátyás király fa-
lernumi borral koccintott velem és Bon-
fini történéssel, itt, Kolozsvárott, a kin-
cses városban.

VIDUSKA meg a DÍSZLETMUNKÁS

(vászonnal letakart képet hoznak be. Fel-
akasztják. A Diszletmunkás egy mozdul-
lattal eltávolítja róla a vászonleplet. Na-
poleon arcát láthatjuk.)

BONFINI Hát ez kicsoda?
DISZLETMUNKÁS A színház raktárá-
ban találtam.

BONFINI Ez történelmi tévedés! Ezért
fizetni fogsz! Vidd ki azonnal!

Diszletmunkás és Viduska gyorsan kivi-
szik. Egy pillanat múlva behoznak egy
kis vedret, meg egy furcsa tákolmányt.

DÍSZLETMUNKÁS Tessék, most itt van
ez, és behoztam a levest is.

VIDUSKA Azt helyezzük el erre az ol-
dalra.

GALEOTTO Mit sietsz úgy, Viduska? A
király a levest mindig jó melegen kívánja.

VIDUSKA Elegem, telegen, belegen...
úgy eszi majd, melegen. Ez az én dol-
gom. Erről én gondoskodom.

GALEOTTO Viduska, te! Csepürágó
szemtelenje!

VIDUSKA A mustot! Vigyázz, a levestől
kissé távolabb...Ugy...ide!

BONFINI A király nem iszik mustot.
Ilyenkor mindig csak újbort.

VIDUSKA Annyi baj legyen...

BONFINI Te...te, Viduska, ez már tiszta
arcátlanság a királlyal szemben!

DISZLETMUNKÁS A leves alatt kevés a
parázs. Hozhatok egy kis lapáttal.

VIDUSKA Nem kell. Maradj! Így is jó
lesz. A mustot kavard meg egy kicsit.

BONFINI Királyunk nem iszik mustot.
Csak újbort.

VIDUSKA Lesz ebben a vederben újbort.
GALEOTTO Mikor, Viduska?! Te bekép-
zelt mitugrázs!

BONFINI Hat hét múlva. Amikor kiforr a
must. Addig a király várni fog neked, po-
hárral a kezében.

HAZNAGY (a terem bal oldalán, fent a
kis ablaknál figyelt) A Fellegvár tetjéről
jelezték...A király és kísérete pihenőt tart.

GALEOTTO Mi lesz, ha a király újbort
akar inni? Viduska, keríts valahonnan.

Mozgás, mozgás!
VIDUSKA Lassan, lassan, lente, len-
te...Addig én majd megteremttem...

BONFINI Hogyan? Mi a fenéből? Mivel?
VIDUSKA Ezzel! Ezzel! Ezzel a gyorsító-
val. (a veder mögül előkeríti, felmutatja.)

A gyorsító valamilyen ovális tákolmány,
amiből három színes, szarv alakú nyúl-
vány ágazik szét.)

Idenézz, ha vagy oly bátor!
A csudás LizaKatátor!

Meggyorsítja az Időt!
Bekapcsolom...s egy perc alatt

Az Idő hét napot szalad.
A király újbort-ivó.

Rajta, kezd rá, gyorsító!
Amire a király megérkezik...

GALEOTTO Elnáspángol, ha nem lesz
addig újbort.

VIDUSKA De lesz.
GALEOTTO Hogyan?

VIDUSKA (a gyorsítót a cseber fölé emeli;
táncoló, varázsló mozdulatokkal mondja)

Így!
Ide süss! Ide süss! Ide süss!

Hadd a régi színed otthon!
Ized, arcod kunkorodjon.

A világ gyorsan szalad,
Bor legyél egy perc alatt!

A magasra tartott gyorsítóból színes,
fényes por hull a vederbe.

Hallod, hallod, egy perc alatt! (játék)

Hallod, hallod, egy perc alatt!

Hókusz-pókusz-mozdulatokat tesz. Egyre
nyugtalanabb. Varázsigéket mormol, de
nem történik semmi.

GALEOTTO meg BONFINI (gyermekek
hanghordozásával gúnyolódnak) Gyorsí-
tó... gyorsító...sító...gyorsító! Sító, síto,
gyorsító! Gyere már... Hol vagy már?...
Sító, síto, működj már!

BONFINI Kétfelé állhat fűled,
Bor ebből sosem szület,

Se veled, se nélküled,
Mindketten a veder fölé hajolnak.

GALEOTTO Siess, újbort, ne légy lusta
Nagyon vár reád Viduska!

A vederben a must hirtelen forni kezd. A
hab ellepi arcukat, ruhájukat. Obégtatva
törülköznek.

BONFINI Ezért megkapod a magadét!
Meglátod! Meglátóod!

GALEOTTO Ezt megemlegeted! Hol a
botom?

BONFINI Itt a pálcám! (Galeotto elkapja)

GALEOTTO Pusstulj innen, te balfácán!
(obégtatás, játék)

VIDUSKA (kiszalad, majd rövid idő múl-
va váratlan helyen felbukkan, mintha a

földből pattant volna ki) Hozzám senki se nyúlhat! Engem a király kegye jutalmaz vagy büntet. En a király személyes tulajdona vagyok. A perzsa uralkodó ajándéka. Ezt mindenki tudja.

BONFINI *(rázza, törli magáról a habot)* Jó...jó-jó...Ne félj!

GALEOTTO *(szintén)* Bújj ki onnan! De azért mondd meg, hogy csináltad.

BONFINI En azt is szeretném tudni, hogy mi van benne.

GALEOTTO Viduska, mi van benne?

Halljam én is.

VIDUSKA Indiai borsfa-kéreg, Szűzlány könnye, kigyóméreg, Zsirosra érett zöld fagyal.

Porrá tört orrszaru-agyar.

Darázsméz, banánfa-szika,

Négyszögletes cápaikra.

...És amit még én keverek hozzá itthon.

BONFINI Jegyzem...Tovább!

VIDUSKA Azt már nem! Az az én titkom.

BONFINI Es én még le is írtam! Honnan a csudából szedted ezeket a marhaságokat?

VIDUSKA Hazulról. Indiából.

BONFINI *(felkapja a pálcát)* Eriggy velük a...zindiódába!

VIDUSKA *(felszalad)*

Harmadik jelenet

Előbbiek, BEATRIX

BEATRIX *(belép, lomposan, fésületlenül, féljé kijestett arccal. Kapkodva fogja lecsúsó ruháját. Bonfini és Galeotto egy pillanatilag jédten merednek rá, majd, hogy elkerüljék a kínos találkozást, szorosra a felső ablak alá húzódnak, és elbújnak a fal kiszögellése mögé)* Mi az? Mi történik itt? Miért ez a nagy kiabálás?

KOMORNA Érkezik...Hamarosan itt lesz a király öfelsége az országnagyokkal. Itt akarnak tárgyalni.

BEATRIX Az országnagyokkal? Hogy megint engemet vegyének a nyelvükre? Szent Isten! Melyik arcom nincs kifestve? Hogy ebben a házbán sehol nincs egy rendes tükör! Szentséges ég! Szalad a szoknyám... nehogy még így találjon engem a király.

KOMORNA Micsoda pletyka lehet ebből, ha odahaza megtudják.

BEATRIX Bemegyek. Rendbehozom magam. Te maradj itt!

KOMORNA De így?!

BEATRIX Igen, így! És bújj el valahova. *(mutatja)* Ide...vagy inkább oda! Es figyelj! Fülel, fülel! mindenre és mindenkire! *(lecsúsó szoknyáját felfogva kimegy, a Komorna megbújik)*

Negyedik jelenet

GALEOTTO, BONFINI,

majd HAZNAGY, KOMORNA

GALEOTTO Biztosan erről, az utód kérdéséről akarnak itt tárgyalni az országnagyok. Előttünk mindig nyíltan beszéltek erről.

BONFINI Azt hiszed, ha ezek a nagyfejtű urak megtanácskozzák ezt az ügyet, attól a királynét megszállja a szentlélek?...

GALEOTTO Ugy látszik, a magyar levegő, meg az erdélyországi széljárás meg-lazítja a szép nápolyi hercegnő termótalaját. A király hiába hullatja abba felséges magvait — ezen a tájon nem fognak meg.

BONFINI Utazzanak Itáliába. A Vezűz lábánál, a puha pázsiton kényelmes fekvést találnak.

GALEOTTO De Mátyásnak mostanság mindinkább Bécs felé járogat az esze. Allandóan az forog a fejében, hogyan szerezze vissza Frigyes császártól az elrablott magyar koronát.

BONFINI Ezt tudja egész Dél-Európa! GALEOTTO Mind tudhatják. De attól még lehet, hogy nem a termótalajban van a hiba, hanem a királyi magvak

sántikálnak. Minálunk a parasztok közt az a mondás járja: "Föld ha termést nem adott, vessél belé más magot!"

BONFINI Ez az! Ez az! Valódi itáliai magvakat kellene importálni Beatrix számára. *(felkacagnak)* Ismerek egy belevaló fiatal, csinos herceget a lombárdi udvarban.

Beszéltem is a királlyal ebben az ügyben. GALEOTTO *(szinte ijedten)* Az istenért!... Megmondad neki?

BONFINI Csak egy krónikás gondolhat ilyen kihímezett marhaságot. En csupán ráirányítottam Mátyás figyelmét, hogy nagytávlátul külpolitikát kellene folytatni. Igen előnyös lenne, ha szorosabba fűzné kapcsolatait Lombardiával. Ugyanis az egész világ tudja: az osztrák császár a Mátyástól elrabolt magyar koronával egyre gyakrabban nyújtogatja karjait Lombardia felé. Így hát Mátyás természetes szövetségese a lombardiai uralkodónak... Történezs vagyok, és tudom, hogyan csinálják a nagypolitikát. Sugalmaztam a királynak, hogy hívja meg azt a fiatal lombardiai herceget, Vincenziót **medvevadászatra**.

GALEOTTO Szenzációs! Ennek elterjedne a híre mindenfelé! Vincenzio a magyar királynál medvevadászaton! De olasz herceg sohasem lőtt medvére.

BONFINI Majd mi megtaníttjuk, hogyan lőjön. Es találunk neki más "célpontot" is. Meg aztán lehet: a királyné is besegít egy fél tenyérrel. *(felkacagnak)*

GALEOTTO Es mindezékhez mit szolt Mátyás?

BONFINI Rábólintott.

GALEOTTO A rábólintás semmire sem kötelezi.

BONFINI Bölcs uralkodó ez a Mátyás.

GALEOTTO Ritkán akadt ilyen király a magyaroknak. Ez tudja, mikor mit kell, és mit lehet tenni.

A Komorna közben többször is helyet változtatott, hogy jobban hallhasson mindent.

BONFINI Hát most képzeljük el. Megérkezik Vincenzio, és együtt fog "vadászni" a királynéval. Aztán majd, a jövő nyár vége felé Beatrix világra hozza a várva várt fiúgyermeket, a királyi utódot.

GALEOTTO Ugy lesz! Ugy lesz!

BONFINI Azután telik az idő, múlik az esztendő. Nagyra nő a magyar trónus várományosa.

GALEOTTO De mi történik akkor, ha a trónörökös arcán felismerik Vincenzio lombardiai herceg arcvonásait? Kitér az országos botrány.

BONFINI Kik ismerhetik fel?

GALEOTTO Hát az egész ország! Tudjuk: Mátyás király főurakkal tanácskozik, tudósokkal beszélget. A köznép között is gyakran megfordul. Ezren meg ezren láthatták, és megfigyelhették dús hajzatát, villámló tekintetét, római sasorrát. Epp ezért a nemesség, a nép Mátyás vonásait keresi majd a király utódjának arcán.

BONFINI Meg fogják találni rajta.

GALEOTTO Ezt kívánják. Ezt akarják látni mind.

BONFINI Látni fogják.

GALEOTTO Ugyan már...Hogyan? BONFINI A hit segítségével.

GALEOTTO Ne beszélj bolondot! Ez a nép nem hallgat a szerzetesek prédikációjára, ennyit...nem ad rájuk.

BONFINI Nem is kell! Másféle hit, a tudományos hit **látatja meg velük a kívánt arcvonásokat**. Ha ismernéd új tudósaink könyveit, tudnád: a fiúgyermek mindig a **hivatalos** apához hasonlít. Ugyanis: az asszonyban megmarad és ég, fűzel az első szeretkezés minden gyönyörűsége. Akarva, nem akarva erre az első élyezetre emlékszik vissza. A hivatalos férj arca éled fel bennük akkor is, a-

mikor szeretőjüket ölelik...Ebből következik az a tapasztalat, hogy ez a heves képzelődés a hivatalos férj arcvonásait örökíti át a magzatba. A koncentrált képzelőerő teremti meg a hasonlóságot. A leghíresebb elméjű bölcsek állítják ezt.

GALEOTTO Itt-ott olvastam valamit erről.

BONFINI Ezt állítja a mágia tudománya is. A nagy Avicenna is megírta híres könyvében. Amikor az asszony, a feleség a szertőtőt öleli, az első ölelésre való visszagondolás örömeiben kering egy adag aggodalom is, nehogy kitudódjék a dolog. Es ez még jobban erősíti a hasonlatosságot.

GALEOTTO Avicenna is megírta... Akkor, ha Mátyás király meghívja Vincenziót... "eredményes" lehet az a medvevadászati. *(felkacagnak)*

HAZNAGY *(váratlanul a játéktér közepén terem)* A király és kísérte megálltak az első kanyarban. Ugy láttam, újabb pihenőre készülődnek. Elétek mennek, hogy aztán egyenesen ide vezessem őket. *(kimegy)*

BONFINI Jó gondolat. Menjünk mi is. *(indulnak, Galeotto kissé hátramarad)*

GALEOTTO Vincenzio! ...Vincenzio!... Eljen Vincenzio! Az első itáliai medvevadász Erdélyben! *(éljenezve hagyja el a színt)*

KOMORNA *(elbukkan)* Vincenzio!... Bár itt lenne már! *(benyit a királyné ajtaján)* Tessék... tessék, kérem jönni... Vincenzio...Vincenzio...

Nyolcadik jelenet

MÁTYÁS, FÖNEMESÉK, HAZNAGY,

majd VIDUSKA

A Háznagy a király előtt állva várja parancsait.

MÁTYÁS Főnemes urak! Elismeréssel mondhatom: örülök annak, hogy végig kitartottak ezen az ünnepélyes felvonuláson. Az egész sokaság láthatta irántam való hajlandóságuk megnyilvánulását. *(a Háznagyhoz)* Az ebédelés után rövid tanácsulést tartunk. Addig is, a feldíszített ebédlőben gondoskodj a királynéhoz illő tálalásról. Es a szükséges tennivalókat a meghívottak számára minél gyorsabban rendezd el.

HAZNAGY Igenis! Mint ahogy máskor. Felsőleg parancsa szerint. *(meghajol, távozik)*

IFONEMES Felső, ha megengedi...Azt a fontos ügyet az utódlás kérdéséről lehetetlen egy rövid tanácsulésben megbeszélni. (...)

VIDUSKA *(táncoló léptekkel körülugrálja Mátyást, utánozza Beatrix mozdulatait, sőhajait, vőgázokó hanghordozását)* Vincenzio...Vincenzio...Mintha itt lennél...Vincenzio...

MÁTYÁS Viduska!...Mit ugrálsz itt? Mit akarsz? Miket hablatyolsz itt összevissza? VIDUSKA *(mint előbb)* Vincenzio... Vincenzio... Ha itt lennél...

MÁTYÁS *(elgondolkodva)* Ha itt lennél... *(rövid gondolkodás után hangváltás: élénken)* Vincenzio? Vincenzio! VIDUSKA *(mint eddig)* Ohhh...ohhh... Vincenzio...

MÁTYÁS Te, Viduska, te! Most már elég ebből! Hallod?! Elhallgass! Ezt a nevet ki ne ejtsd a szádon! Senki előtt, érted?! Meg ne hallják, mert akkor jej neked! Es most tünj el innen! El innen!

Viduska fura mozdulatokkal kiperdül a színpadról.

MÁTYÁS *(látszik arcán: erősen gondolkodik; előbb komoran, töprengőn, aztán felderül az arca, és fényesen kirobban belőle a végszó)* Vincenzio! Vincenzio! *(gyors léptekkel kimegy, ismételtgetvén)* Vincenzio...Vincenzio...

(A rovatot szerkesztette

Sütő Egeressy Zsuzsa)

SZEKERNYÉS JÁNOS

Magasztosság és monumentalitás

150 éve született Fadrusz János,
a kolozsvári Mátyás-szobor alkotója

Ácsolt faállványzat övezi Mátyás király kolozsvári emlékművét, amelyet a 125 esztendeje Temesvárott született Kós Károly 1934-ben lelkesülten minősített a „legművészbibb szobornak, melyet valaha magyar művész alkotott”, s amely - úgy mond - „úgy van elhelyezve a maga templom háttérével, hogy párja a világon alig akad”. Több éves mérlegelés, egyeztetés után hozzákezdtek az 1902. október 12-én leleplezett szoborcsoport restaurálásához. Magyarország és Románia együttes kormányülésen határozta el, hogy összefogással, az anyagi terhek megosztásával szakszerűen felújítatják, konzolidáltatják Fadrusz János (1858-1903) remekművét, amely egy évszázad leforgása alatt összeszervesült Kolozsvár főterével, a Szamos-parti várossal, s a Romániában szórványosuló magyarság, egész Erdély jelképévé, kegyhelyévé nemesült. A magyarsághoz, a történelemhez, a nemzettesthez kötődő, az önazonosságát konokul őrző kisebbség védőbástyája és emblema a csodálatos műalkotás. A sokakban felmerült kételyek és kérdőjelek megalapozottak és jogosak. Türelemesen ki kell várunk az időigényes munkálatok végét, lezárultát. Erősen bizunk abban, hogy a két szomszédos ország kormányai az aláírt szerződésekből az elégedhetetlen garanciákat is belefoglalták, s a bronzalakok 2008 őszén ténylegesen vissza fognak kerülni a Pákey Lajos kolozsvári műépítész tervezte bástyaszerű talapzatra, hogy a szobor ismét eredeti szépségében pompázzék.

Köztudott ugyanis, hogy Mátyás király kolozsvári szobra felavatásától napjainkig az erdélyi románok és magyarok közötti etnikai-nemzeti gyűlölet és harc keresztüztüében áll. A nemzeti elfogultság gőzétől megmetéleződött román értelmiség a trianoni békediktátumot követően ismételtlen megkísérelte az emlékmű eltávolítását Kolozsvár, az „ősi”, római kori Napoca főteréről. Erősen sérelmezték, hogy a Mátyás előtt meghódoló országok, fejedelemségek és tartományok zászlói közé felismerhetően a moldovait is odahelyezte a szobrászművész. A két világháború közötti évtizedekben a Hunyadiak román származása mentette meg Fadrusz János szobrát a leszereléstől, az elköltöztetéstől vagy a megsemmisítéstől. Az 1918-as impériumváltást követően az emlékmű talapzatát díszítő magyar címet távolították el előbb, majd szimbolikus üzenetét ellensúlyozandó 1921-ban Fadrusz monumentális alkotásával szemben fölállították a capitoliumi farkas szobrának másolatát. A szoborcsoport sorsáról kialakult s éveken át elhúzódó vitának 1932-ben a talapzatán elhelyezett táblával vetettek véget, mely által új kontextust próbáltak teremteni az emlékműnek. A tábla a történész-politikus Nicolae Iorga által fogalmazott szövege a következő: „A csatában győzedelmes volt, csak saját nemzetétől szenvedett vereséget Baiánál, mikor a győzhetetlen Moldva ellen indult.” A szöveg Mátyás etnikai eredetét és Ștefan cel Mare ellen vezetett sikertelen hadjáratát foglalta közös ideologikus értelmezésbe. Mivel azonban

a legyőzött Moldvát jelképező zászló a helyén maradt, a felirat ellentmondásba keveredett a szoborcsoporttal. A bécsi döntést követően, 1940-ben, a magyar csapatok bevonulása után visszaállították a szobor 1902-es állapotát, és eltávolították Kolozsvár főteréről a capitoliumi farkast. 1945-ben a szovjet hatóságok a magyar Mátyás király feliratot az etnikailag semleges, latin nyelvű megfelelőjére (Mathias rex) cserélték. Kolozsvár, szélsőségesen magyargyűlölő polgármestere, Gheorghe Funar szimbolikus gesztusként 1992. december 1-jén, Erdély és Románia egyesülésének napján ünnepség keretében helyezte el ismét talapzatára, a Mathias rex felirat alá az 1932-es táblát, a saját nemzetére támadó, de legyőzött királyról. Nacionalista beállítottságú román régészek közreműködésével és támogatásával nagyarányú ásásokat indított Kolozsvár főterén, amelynek elsődleges célja az volt, hogy „tudományos” okot és alapot nyújtson Fadrusz művének eltávolítására. Sikertelenül legalábbis időlegesen megállítani, zátonyra futtatni az ördögi tervet. Korábban is felmerültek már olyan elképzelések, hogy a szobor alatt vezessék át a városi vízhálózat egyik főnyomócsövét. Urbanisztikai tervváltozatokat dolgoztak ki Kolozsvár főterének gyökeres átrendezésére is. Időközben a szobor állapotá, állaga folyamatosan romlott, 2006 nyarán és 2007 áprilisában levált egy-egy darab az emlékmű talapzatáról. Restaurálását immár nem lehetett tovább halogatni, elodázní.

Kolozsvár ékessége, Mátyás király emlékműve Fadrusz János leghíresebb alkotása, rövidre szabott művészi pályájának csúcspontja és megkoronázása. Sümegi György művészettörténész az író Kolozsvári Grandpierre Emil szuggesztív, lényegre tapintó, példaeértékű leírását idézve Kolozsvár csodálatos főteréről, emelte ki az urbanisztikai együttes jellegzetességeit, egyedülálló értékeit: „Mindenekfelett magának a térnek összhangzó, megnyugtató, fölemelő, biztató

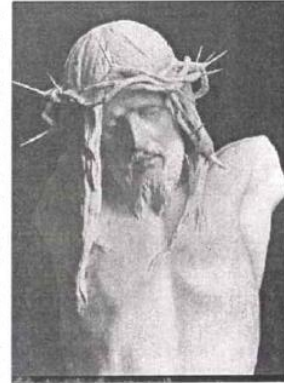
Fadrusz - Mátyás-szobor (Kolozsvár)

arányossága. Ez mindent kiemel, és egybeolvaszt mindent, s befejezett művészi egész önmagában és az egész városhoz való viszonyában. Kezdeté és vége a városnak. Hogy belenőtt ebbe a nagyszerű arányosságba a reneszánsz legnagyobb fejedelmének, Mátyás királynak a szobra, ez a nyugodt, mérsékletes és éppen ezért tökéletes szobor. Teljesen összhangzó a térrel, a várossal, egész Erdéllyel. Mintha ő lett volna a mag, s hozzáépült volna minden: a tér, a város, egész Erdély». A szobornak efféle centrumba állítása, középpontként, origóként való tételezése azon műalkotásokban érhető leginkább tetten, amelyeknek témája maga a fadruszi plasztika. A 150 évvel ezelőtt, 1858. szeptember 2-án Pozsonyban született, a magyar szobrászművészet páratlan tehetségű klasszikusa, Fadrusz János, első országos sikerét 1892-ben aratta, amikor Krisztus a feszületen című művével a Műcsarnok budapesti téli kiállításán elnyerte a Magyar Képzőművészek Társulata ezerforintos nagydíját. Szülővárosában, Pozsonyban állította ki először a bécsi Szépművészeti Akadémia végzős hallgatójaként mintázott és kivitelezett vizsgamunkáját, amely nem mindennapi sikert aratott.

Fekete lepellel bevont háttér elé a Drodltleff-féle könyvkereskedés Mihály utcai udvari helyiségében helyezte a fiatal szobrász kifejező, hatásos feszülete gipszváltozatát. Sokaknak tetszett az alkotás, de a pozsonyi műértők körében nagyobb feltűnést és érdeklődést nem keltett a szobor. Történt aztán, hogy véletlenül bevetődött a a feszület elé néhány a reggeli órákban a piacra tartó egyszerű néni, akik: mintegy ösztönösen térdreborultak, és imádkozni kezdtek Fadrusz Megváltója előtt. A piacról visszatérőben ismerőseik társaságában ismét betértek egy kis könyörgésre, példájukat követve többen jöttek, egyre többen, dél felé immár egész búcsújárás vonult a kiállított feszület elé. A betérők áhitatosan sutogtak a könyvkereskedés hátsó traktusában, s mint húsvétkor a templomban, a feszület mellett mindenki hagyott egy-egy krajcárt ott, ahol térdelt. Akadtak olyanok is, akik egy-egy suszterallért se sajnáltak... Az egyszerű emberek természetes érzése, megrendülése szentképet látott Fadrusz művében, s kápolnává, templommá avatta a kiállítási termet. A feszületet Frigyes főherceg és felesége, Izabella főhercegnő is megtekintette, és elismeréssel nyilatkoztak róla. Romantikus, nem mindennapi a korpusz megformálásának története is. A fiatal szobrász egy piaci mutatóványost szerződtetett, akit keresztire kötözött, hogy a megfeszített emberi test anatómiáját közvetlenül megfigyelhesse, tanulmányozhassa. Az akrobata azonban iszákos ember volt, egy alkalommal a fiatal művész előtt, a keresztben kapta el deliriumos roham. Fadrusz János rémülten látta, hogy egyszer csak elkezdett reszketni, vonaglni s feltartóztatlanul kacagni, miközben a szeme, a tekintete iszonyúan meredt maradt... A szobrász nem vehette többé hasznát az akrobatának, s mivel más modellt nem tudott szerezni, beteken át koplalt, hogy lefogjon, majd saját magát kötöztette a keresztre, s az így készült fényképfelvételek nyomán mintázta tovább a megfeszített Krisztus sovány testét. A fotográfia elkészítéséhez szükséges néhány perc erősen megviselte szervezetét, napokon át betegeskedett.

Az Országos Képzőművészeti Kiállításon Fadrusz feszülete a budapesti Műcsarnok fő helyén, a bejáratnál szemben kapott helyet, és a látogatók csodájára jártak. A sok gondnal, lelkiismeretességgel s kiváló művészi érzéssel megmintázott, valóságos művet már a 19. század vége műkritikusai Fadrusz legsikerültebb alkotásának minősítették. Elismerő szavakkal méltatták a szobor kivételes esztétikai erőit, értékét. A műértőként számotartott gróf Csáky Albint, a Wekerle-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterét annyira fellelkesítette a Pozsonyban élő és alkotó szobrász műve, hogy hivatalosan felszólította a fővárost, hogy faragtassá márványba a feszületet a lipótvárosi Bazilika számára. Végül is Budapest nem teljesítette a miniszter óhaját és rendeletét, mivel az egyház előljárói túlságosan reálisnak, erősen „emberinek” minősítették a Megváltó szoboralakját. Hiába hangsúlyozták a Fadrusz művéért lelkesedő kritikusok, hogy az arc szelídségében, a formák megejtő nyugalomában, a kompozíció egészét uraló ritmus nemes-

ségében tökéletesen kifejezésre jutott az is, ami az istenemberben igazán isteni. A fiatal szobrásznak sikerült új hangsúlyt és értelmi töltetet adnia a hagyományos plasztikai formáknak. Fadrusz - szögezte le a Művészet hasábjain között tanulmányában Lázár Béla - a „szenvedést fejezte ki. De nem a szenvedés közvetlen, érzéki képeivel, - a vér és kín, a tetemszerűség és feloszlás leniázó borzalmaival fejezte ki a szenvedést, csak hatásában mutatta be, mint azt az antik felfogás hirdette, ahol a halál a művészetben megnevesülve ábrázolják és a tetem, ha már el is vesztette erejét, de megőrizte teljességét, rugalmasságát és harmóniáját. De kifejezett még egyet, az elviselt fájdalmak és kínok emlékét, egy fájdalmasan kínos vonásban, mely remegni látszik az ajkak körül...”

Fadrusz János - Krisztus-fej

Fadrusz János a Krisztus a keresztfán eredeti gipszmásolatát a pozsonyi virágvolgyi római katolikus templomnak adományozta, amelynek tornya gyermekkorá színtereinek szomszédságában emelkedett az ég felé. A sikeres szobor egy másodpéldánya a pozsonyi evangélikus liceum kápolnájába került. A művész 1900-ban, amikor alkotásáért Grand Prix-díjat kapott a párizsi világkiállításán, adományozott egy példányt a szoborból Szeged városának, a majdan főlhúzandó monumentális római katolikus templom számára, amelynek felépítésére 1880. november 28-án, a Tisza-parti település újászületése alkalmából tettek fogadalmat a városatyák. Fadrusz feszülete csak 1979-ben, a nagyvíz százéves évfordulóján került a múzeumból a Bánság fővárosában született műépítész, Föcker Ernő (1868-1934) tervezte püspöki székesegyházba, amelyet ötnapos ünnepségsorozat keretében 1930. október 24-én szentelt fel a Temesvárról hatalmi szóval kiutasított csanádi püspök, dr. Glattfelder Gyula. Szeged különben Fadrusz Jánostól rendelte meg a város újáépítőjének, Tisza Lajos királyi biztosnak 1904-ben a Széchenyi téren felállított és leleplezett szobrát. Viszonylag sok másolat készült az évek során - a művész életében s azt követően is - Fadrusz Krisztus a keresztfán című nagyhatalmú művéről. A szobrász adományozta Kolozsvár városának 1900-ban - amikor „diadalmos emlékműven”, Mátyás király lovasszobrán dolgozott - azt az ihletett feszületet, amelyet a Szent Mihály-templom magas tornyának földszintjén, a korábbi elhanyagolt, nyílt átjárójából a Hirschler József plebános által átalakított, fűthető kápolnában helyeztek el.

A székesfehérvári Szent Imre ferences templom Városház tér felőli oldalát ugyancsak Fadrusz János Krisztus a keresztfán című alkotásának alumíniumöntvény másolata ékesíti. Temesváron az 1908. január 1-jétől a gyárvárosi Millenniumi templom plebánosává kinevezett Pacha István (1859-1924) lelkipásztori szolgálata idején, 1911 őszén állították fel a Belvárost a Gyárvárossal összekötő Liget út rendezése során eltávolított ódon fakereszt helyére a Béga-parti város mindmáig egyik legművészebb köztéri szobrát, a Városliget téglakerítésének beszőgelésébe helyezett Feszületet. A Gyárváros katolikus polgárai áldozatkészségéből bronzból és márványból készült díszes új kereszt, amely - miként azt a Délmagyarországi Közöny 1911. október 8-i számában írta „művészi kivitelben hirdeti Isten dicsőségét” - felszentelésére a következő esztendő, 1912 nyarán került sor. Több éves kitartó búvárkodásunk eredményeként sikerült teljes bizonyossággal kiderítenünk, azonosítanunk a remek műalkotás szerzőjét: A míves korpusz kétséget kizáróan Fadrusz János díjnyertes remekművének, az 1892-ben alkotott Krisztus a keresztfán című kompozíciójának sikerült posztumusz másolata. A Szilárd Emil városi főépítész kezdeményezésére 3.800 koronás költséggel emelt keresztet a temesvári Tunner Kornél gyárában faragták, csiszolták és állították össze "svéd

gránitból". Nem tudjuk még, hol és ki másolta le s öntötte bronzba a korpuszt. A kereszt felavatása napján, 1912. június 16-án dr. Glattfelder Gyula megyés püspök celebrált ünnepi szentmisét a Millenniumi templomban, amely után a hívek menetben, proceszióban vonultak a bronzkorpuszos kőkereszthez, amelyet Pacha István gyárvárosi plébános szentelt fel.

A temesvár-gyárvárosi parkban álló feszületet, az Üdvözítő nagy gránitkeresztre rögzített érc-korpuszát vette mintául Csepregi Imre eleki plébános, amikor már 1914. novemberében komolyan kezdte foglalkoztatni az I. világháború hősi halottai emléke megőrzésének nemes gondolata. Érdeklődött a gyárvárosi plébánián. Tunner Kornél temesvári kőfaragó szerint azonban svéd gránitot már nem lehetett beszerezni a világháború idején. Alkalmos megoldásnak a vaskezeszt mutatkozott, s a Pacha István plébános útján, Glattfelder Gyula csanádi püspök hozzájárulásával meg is rendelte a vasfeszületet két nagy kandeláberrel együtt. A Krisztus-korpuszt a württenbergi Geishingen-Steigéből rendelte meg. A kialakított ár felét, ezer márkát meghaladó összeget előre ki is fizették az öntőműhelynek. Az emlékmű alapjait Bánszky Mihály budapesti építész tervezte és vitelezte ki műköből. Az alap 1915 őszére elkészült, de a korpuszt csak a világháború befejeződése után, 1920-ban kaphatták meg, mert a németek minden vörösréz-öntvényt zárolták. A korpuszon kívül az emlékműhöz egy dombormű is tartozott. Az öntvények elhelyezésre, felszerelésére csak 1924-ben került sor, amikor Elek község fennállásának 200 éves jubileumát ünnepelték.

Az ősi magyar bányászvárosban, a ma Szlovákiához tartozó Dobsinán a Szent Ferencről elnevezett római katolikus templomban értékes műtárgyként őriznek egy Fadrusz János által faragott feszületet. A Békés megyei Doboz római katolikus templomában Fadrusz János feszületének carrarai márványból kifaragott másolata, amely a Pozsonyban található eredeti nyomán készült, szolgál „főoltárképül”.

Pestszentlőrincen, Szent Imre Kertvárosban a Hargita téren 1935-ben avatták fel először Fadrusz János feszületének másolatát, az ún. Trianoni keresztet, amelyet Haász István tábori püspök szentelt meg. A kültéri szobrot, amelynek alapzatába a történelmi Magyarország egykori 64 vármegyéjének mindegyikéből hozott földet keverték, a 21. század elején felújította, restaurálta a kerület önkormányzata és a Budapest Galéria, s 2003. december 18-án újra a helyére került Fadrusz János remekművének másolata, amelyet Paskai László bíboros áldott meg. Ugyancsak 1935-ben került a bronzba öntött másolatok egyike a premonstreiek 1927-ben létesített gödöllői kis temetőjébe. A szobrot az intézetet alapító Takács Menyhért (1861-1933) prépost prelátus sírján helyezték el. Takács Menyhért hamvait 1943-ban, halálának tizedik évfordulóján hazaszállították a jászóvári monostorba. A feszület azonban eredeti helyén maradt, jelenleg is megtekinthető a fácánosi temetőben, amely az egyetemi strand mellett vezető gyalogúton közelíthető meg.

Vásárlás útján még az angliai Exeterbe is elkerült a Krisztus a keresztifán egyik másolata. 1901-ben a londoni British Museum is megszerezte Fadrusz feszületének egy példányát. Egy angol műgyűjtő vásárolta meg a szobor az 1900-as párizsi kiállításon bemutatott kópiáját. A műalkotás bronzba öntött változata megtekinthető a Magyar Nemzeti Galériában is, amelynek a budapesti egykori királyi palota nyújt otthont. Sok évvel a szobrászművész halála után, személyes óhaját és kívánságát megkésve teljesítve a Krisztus a keresztifán bronzmásolatával jelölték meg végső nyughelyét is a budapesti Kerepesi úti temetőben.

Nagy sikerű vizsgaműve, a Krisztus a keresztifán megalkotásáig Fadrusz Jánosnak nehéz, küzdelmekben, akadályokban és megpróbáltatásokban bővelkedő utat kellett bejárnia. Szegény, szűkös viszonyok között élő család gyermekeként jött a világra. Apja szőlőműnkás, napszamos volt, anyja pedig szatócsboltot nyitott és vezetett Pozsony külvárosában, Virágvölgyben. Az ötgyerekes család a másodszülött fiút az elemi osztályok elvégzése után lakatosinasnak szegődttette el Leinwänder Kovácsmester műhelyébe. Rajztehetségére az ismétlődő tanonciskola tanára, Engel Károly szobafestő figyelt fel elsőként. Mestere hamar felszabadította, miután remekbe készült munkáival elnyerte a

kézmű-iparegylet aranyérmét. Engel Károlytól értesült arról, hogy Zayugrócon faszobrásziskola nyílt, amelybe Jágócsi Péterffy József miniszteri iparfelügyelő, juttatta be, s ahol szorgalmasan tanult és dolgozott. Sokat rajzolt, s alaposan elsajátította a fametszés valamint mives fafaragás mesterségét. Besorozott katonaként három évet Prágában szolgált, ahol szakaszvezetői rangban úszómestere volt századának. Pozsonyba visszatérve fafaragásból tartotta fenn magát: szakmáiban, „a kenyérért” tükör-

Fadrusz-kereszt Temesváron
Dudás Zsolt fotója

és esernyőveleket készített. A szorgalmas lakatoslegény a helyi lapokból szerzett tudomást 1883-ban arról, hogy a híres pozsonyi zeneszerző, Hummel Nep. János emlékszobra - a Pozsonyból Bécsbe származott Viktor Tilgner szobrászművész alkotása - javára a katolikus népiskola földszinti helyiségeiben magányosok tulajdonában levő műtárgyakból kiállítást rendez Batka János városi levéltáros. A nagy műveltségű, világot jart, művészszerető, jómódú helytörténész Fadrusz János mentorává, pártfogójává és támogatójává vált. Segítette, hogy gipszbe öntesse Ahaszverus megmintaózt fejét, amelyet aztán befogadott a kiállításra. Batka Jánosnak sikerült megnyernie Wiegand Károly nyomdatulajdonost s a műbarát Pásztor Bódogot, a fiatal Fadrusz ügyének, közbenjárásukra határozta el a Pozsonyi Első Takarékpénztár, hogy két évig 600-600 forint stipendiumot adnak a tehetséges ifjú lakatoslegénynek.

Bécsbe ment, ahol előbb a pozsonyi származású Viktor Tilgner műtermében dolgozott. Tilgner aprólékoskását azonban nem szerette, ezért ellenlábasaához, Edmund Hellmerhez ment át, aki 1888-ban fölvette bécsi akadémiai osztályára. Tanárként Edmund Hellmer a szigorú stilszerűség elkötelezett híve volt, a monumentális vonal mindenhatóságát hirdette, akár rideg egyszerű formákban is. Az anyagban való gondolkodásra oktatta tanítványait, a plasztikai érzést akarta fejleszteni bennük, amely az anyagban gyökeredzik, s melyet abból kell kifejteni. Összintén örült annak, hogy Fadruszban ügyes fafaragóra talált és kitartóan arra buzdította, hogy az új anyagokat - a márványt és a bronzot - is kímélje, tanulmányozza, hogy újabb kompozícióit azok természetére szerint formálhassa meg. Hellmer ébresztette fel Fadruszban a monumentális érzést valamint azt az erős, olykor már-már túlzott, bravúroskodó s aprólékos valóságúságra törekvő test izomzatának kidolgozásában, ami a fiatal magyar szobrász első műveit még annyira szembeötlően jellemezte. Fadrusz akadémiai pályafutása a biztos és határozott cél felé haladást jelentette. Edmund Hellmer személyében nagyszerű mesterre, művészpédagógusra lelt.

Felsőfokú tanulmányainak végéhez közeledve egyik önálló kompozíciójával részt kívánt venni egy olyan nyilvános megmérettetésen, amelyen anatómiai ismeretét, jártasságát, plasztikai tehetségét és érzésinek hatásos kifejezését meggyőzően demonstrálhassa. A keresztre feszített Megváltót akarta ábrázolni. Mestere ellenben nem helyeselte témaválasztását, félt, hogy tanítványa nem tud majd a sokszor feldolgozott tárgyba új művészi felfogást és eredeti érzést belevinni, kifejezni. Fadrusz titokban, zárt ajtó mögött dolgozott tovább, gyorsan, lázasan, hogy művével elkészülhessen a kítűzőt határnapig. Maga ácsolta össze a keresztet, hogy modelljét a feszületen függő állásban tanulmányozhassa. Mivel az alkalmilag szerződött modell, nem bírta a kínzó tortúrát, magát kötöztette fel a feszületre. Különböző oldalról felvett fényképek alapján mintázta meg Krisztusát. Már-már készen volt a munkával, amikor az agyag összeomlott, de nem esett kétségbe. Megcsinálta újra, és a kítűzőt időpontra elkészült véle. Mesterét, Edmund Hellmert alapo-

san meglepte, valósággal ámulatba ejtette Fadrusz János vizsgamunkája, első önálló műve. Nem hitt a szemének. Fadrusz Krisztus a keresztfán című vizsgamunkájával elnyerte a bécsi Művészeti Akadémia első díját, aranyérmét, amelyet a következő esztendőben a budapesti Múcsarnok téli kiállításán a Képzőművészeti Társulat nagydíja követett.

Fadrusz Pozsonyba sietett, hogy szülővárosának is bemutassa műremekét. Pozsonyban elkészítette, többek között, a Bánság neves történetirója, Ortvy Tivadar - aki különben Fadrusz pártfogói közé tartozott - édesanyjának az arcmását is. 1892-ben Tilgnerrel szemben Pozsony városa a pályakezdő Fadrusz Jánost bízta meg Mária Terézia a koronázó dombon felállítandó emléksobrának elkészítésével. A feszület visszhangos sikere után Fadrusz Pozsonyból, a „koronázó városból”, Budapestre telepedett át, ahol a várbazárban műtermet kapott. A Habsburg uralkodónő lovaszobrán Bécsben, Pozsonyban és Budapesten dolgozott. A szobor modelljét 1893 júniusában vitte le Pozsonyba, és állította ki a városházán. Művével egyszerre a várost és a vármegyét is meghódította. A carrai márványból kifaragott háromalakos emlékművet 1897. május 17-én leplezték le a király, I. Ferenc József jelenlétében. Fadrusz művét 1928-ban a szlovák nacionalisták eltávolították, szétzúzták. A pozsonyi takerékpénztár segítségével, anyagi támogatásával Budán, a Naphegyen, Mátyás király palotája szomszédságában, nagy műtermes házat építtetett, amelynek terveit a kolozsvári műépítész, Pákey Lajos készítette. Az épület lebontásáig, 1945-ig Budapest egyik legreprezentatívabb, a későhistorizmus jegyében épült műtermes villája volt. 1895. február 25-én Fadrusz házasságot kötött kedves növendékével, Deréky Anna (1872-1950) festő-, szobrász- és iparművésznővel. Tágas műtermében dolgozott életműve kimagasló alkotásain: a pozsonyi Mária Terézia-emlékművön, a zilahi Wesselényi-szobron és Töhötöm-oszlopon, Wenckheim Gyula kisbéri lovaszobrán, Tisza Lajos szegedi bronzalakján valamint a kolozsvári Mátyás-szobron...

Miközben Fadrusz még javában dolgozott Mária Terézia emlékművén, Kolozsvár városa 1893-ban pályázatot írt ki legnagyobb szülőtte, Mátyás király szobrának elkészítésére. A szoborpályázatra hét pályamunka érkezett be, amelyeket 1894. május 1-jén tekinthetett meg Kolozsvár közönsége. A legnagyobb közönségsikert az erdélyiek számára teljesen ismeretlen pozsonyi származású művész, Fadrusz János munkája aratta. A szakmai zsűri Fadrusz János, Bezerédi Gyula és Róna József munkáit méltatta figyelemre, minősítette a legjobbaknak, az első díjat azonban - a kivitelezési megbízással együtt - Fadrusz Jánosnak ítélte. A városatyákkal megkötött szerződés szerint a szobor költségeit 200 000 koronában határozták meg. A művész azonban figyelembe véve a szobor elhelyezését arányszámításai alapján kevésnek találta a másfélszeres életnagyságú szobrokat és a kétszeres életnagyságra tett javaslatot. Az új javaslat a költségeket további 60 000 koronával megemelte. Bár a város szerette volna az emlékművet a millenniumi ünnepségekre elkészíttetni, Fadrusz akkor még a pozsonyi Mária Terézia emlékművön dolgozott, és 1896-ban még csak a Mátyás-szobor alapkövet tudták elhelyezni. Hosszabb időt vett igénybe az emlékmű elhelyezésére legalkalmasabb hely kiválasztása. Fadrusz János óhajára és szorgalmazására a Szent Mihály templom melletti térről a ferencrendiek temploma elé költöztették át a Katalina-emlékoszlopot.

„A kolozsvári Mátyás-szoborban Magyarország fénykorát ábrázolom, amikor a magyar rettegve tisztelt és csodált nemzet volt Európa népei között. Ha a magyar ember szíve elborul és vigasztalást keres régmúlt idők fényében és nagyságában, akkor e dicsőségteljes, pazar és világraszóló korszakba bolyong vissza és ott találja azt a csodás alakot, a magyar nép legendás királyát, Hunyadi Mátyást, aki egyszerű ember tudott lenni az egyszerű emberekkel, de az akkori kor fejedelmei között olyan volt, mint a sas a verebek közt.” - írta a kolozsváriaknak készülő szobráról Fadrusz János. Felállítását megelőzően a grandiózus emlékmű gipszmin-táját bemutatták az 1900-as párizsi világkiállításán, ahol a bírálóbizottság több száz szobor közül Grand Prix-díjjal, a kiállítás aranyérmével jutalmazta. Kolozsvár főterén nagy ünnepségek közepette 1902 októ-

berében avatták fel a Mátyás emlékművet. A „diadalmas mestermű” leleplezését országos lelkesedés fogadta és kísérte. Az ünnepségeken az uralkodóházat képviselő József főherceg mellett a magyarországi politikai, tudományos és művészeti élet jeles képviselői is részt vettek. Erdély fővárosában a szoborral egy időben avatták fel az egyetem központi épületét, a néprajzi múzeumot valamint az igazságügyi palotát is. A város az alkalomra több száz oldalas díszes Mátyás-albumot adott ki, a színházban Mátyás emlékére ünnepi műsort adtak, melyet díszvacsora követett. Fadruszt elismerésekkel halmozták el, József főherceg vaskorona-renddel tüntette ki, a várostól díszpolgári címet, az egyetemtól doktori címet kapott.

„Az a szobor, amelyen nagy művészeti, egyben akkora nagy nemzeti alkotás is - szögezte le Fadrusz János főművét méltatva a tekintélyes művészeti író, Malonyai Dezső. - Oriási földadat megoldására vállalkozott akkor Fadrusz. Egy egész nemzet bízta rá, hogy fejeznie ki plasztikai eszközökkel annak a nemzetnek a karakterét, az érzéseit, de sőt a vágyait is; mert nem csupán a múlt dicsőségének, nem csupán az imádott emlékü, igazságos, hű magyar királynak akarunk mi szobrot állítani az ő szülővárosában, Kolozsvárt, - a magyar királyság eszményének kívántunk hódolni azzal a szoborral s a múlt dicsőségét ünnepelve, jövőbe vetett reményeinket hajnalpirkadása derengett előttünk. Ez volt az oriási földadat, ezt oldotta meg Fadrusz úgy, hogy tapsolt neki, megértette és azóta ünnepelte az egész nemzet. A magyar erőt mintázta monumentális arányokban, s azt öntötte bronzba a Mátyás-szobron.”

A lovát megülő, győztes király az emlékmű főalakja. A szobrász abban a helyzetben és testtartásban ábrázolta a legendás uralkodót, amikor egy vár bástyájáról végigtekintett győztes seregén. Páncélos alakja büszkén ül meg a lovát, mely dőlcegen szegi le a fejét, Mátyás arcán erő és büszkeség sugárzik. Kardját maga előtt keresztben fektetve tartja, mint aki most jött meg a dicsőséges csatából. Nem ül, hanem szinte áll a kengyelben, a ló kantárszárát szabadon engedve. Az emlékmű mellékalakjai a fekete sereg vezetői, balról Magyar Balázs és Kinizsi Pál, jobbról Báthory István és Szapolyai János. A mellékalakok megdöntött zászlórúdjai mintegy a háromszög szárait képezik és összekapcsolják őket a főalakokkal, de együttül ki is emelik azt. Az emlékmű mellékalakjaiban az uralkodó előtti hódolat és győzelmi patosz ölt testet, melyet Kinizsi Pálnak a tér közönsége felé átváltó, zászlót tartó alakja fejez ki legjobban.

Mátyás gyermek- és ifjúkora egy részét Temesvárott töltötte. Királyként is felkereste a családja által birtokolt várkastélyt, amelynek kápolnájában V. László alnok esküje elhangzott. Temesi ispán és temesvári várkapitányként szolgálta a királyt Kinizsi Pál, majd később Báthory István is. Magyar Balázs lánya, a könyveket írató Magyar Benigna Kinizsi Pál felesége volt. Mátyás halála után Szapolyai János Temesvár falai alatt győzte le Dózsa György föllázadt parasztseregét.

Fadrusz János nemcsak főműve, a kolozsvári Mátyás-szobor, a történész Ortvy Tivadar édesanyjának mellszobra valamint a Krisztus a keresztfán című feszülete a gyárvárosi Városligetben felállított másolta révén kötődött a Temesközhez. Személyes kapcsolatban és levelezésben állott az omori juhással, Tar Mihállyal, aki az ősi magyar rovásírás ismerőjeként híressé el. Fadrusz János több cikket írt a rovásírásról, amely kifejezést elsőként használta és honosította meg, s amelynek jelrendszere behatóan érdekelte és foglalkoztatta. A zilahi Tuhutum-emlékoszlopra is vésetett hun-magyar rovásjeleket... Fadrusz János, Király Pál, Tar Mihály és társaik ellen összehangolt támadó hadjáratot viseltek a Magyar Tudományos Akadémia nyelvész-munkatársai. A csatádi svábok Fadrusszal kívánták elkészíttetni a község nagy szülőiténak, az osztrák-német költőnek, Nikolaus Lenaunak az emlékművét. Az 1905-ben leleplezett köztéri szoborkompozíciót végül is Radnai Béla szobrászművész vitélezte ki, formálta meg. Karánsebes városa pedig Fadrusz Jánostól rendelte meg I. Ferenc József szobrát, amelyet aztán kedves tanítványa, Rollinger Gaál Rezső fejezett be, s állította talapzatára 1906-ban, s amelyre aztán a trianoni békediktátum után eltávolított központi alakot 1943-ban Ion G. Dragalina román tábornok bronzfigurájával helyettesítették.

Épp I. Ferenc József király karánsebesi szobrán dolgozott Fadrusz János, amikor szervezetén elhatalmasodott a hűléssel, tüdő- és mellhártyagyulladás tetéződött TBC-je... 45 éves korában, 1903. október

26-án Budapesten hunyta le örökre a szemét, alig pár nappal élve túl főműve, a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezésének első évfordulóját.

MIKLÓSIK ILONA

Egy XIX. századi művészetkedvelő találkozásai az olasz művészettel

Az Országos Levéltár Temesvári Igazgatóságán őrzött Ormós-dokumentumok forgatása közben embernek olyan érzése támad, mintha visszafelé forgatná a történelem kerekét. Az a hatalmas egyéniség, aki a XIX. század végén néhányadmagával létrehívta a Délvidéki Múzeum Társulatot, majd végrendeletében saját – rendezett, felleltározott – gyűjteményeit is arra testálta, általában úgy vált ismertté a késői utódok előtt, mint tehetséges, művelt, nagy tudású, kultúremler, aki egyben jó szervező, meggondolt, erős kezű, kemény közember is. Ez, a már élete delén túl járó emberre ráillő kép gyakran eltakarja annak korábbi alakját, a pályáját néha tétova léptekkel kezdő, még el nem ismert, tudását csak most gyűjtőgöte ifjú embert. És a régi, fekete tintával írott apróbetűs, sokat javított, évtizedek múltán betoldott sorok miatt olykor kibetűzhetetlen szövegben egyszerre felbukkan ez a fiatal ember. Tele van tervekkel, határozottan követi kitűzött célját, reggeltől estig fáradhatatlanul dolgozik, kutat, olvas, megfigyel és feljegyez minden érdekes antikvitást és élő népszokást. Vitába száll az általa nagyrabecsült tanítókkal, elismeri felkészültségüket, de felemlíti tévedéseiket, saját véleménye van, néha elismeri tévedéseit, megkeresi a megoldásokat napi kellemetlenségeinek felszámolására, és családias, közvetlen, humoros.

A politikai pályát is befutott Ormós Zsigmond (1813-1894) a XIX. század második felének, nemcsak Temesváron és a Délvidéken hanem Budapesten is, elismert műgyűjtője és művészettörténésze volt. Ifjú kora óta rengeteget olvasott, könnyedén tanult és beszélt több nyelvet, kortársai elismerték alapos történelmi és irodalmi felkészültségét, iráskészsége irodalmi próbálkozásokra is ösztökélte, megfontoltsága rendkívüli munkabírással párosult. 1857-ben politikai zaklatások következtében elhagyta szülőföldjét, európai utazásra indult, célul tűzte ki a művészetek tanulmányozását és élvezetét. Húsz évvel később, 1876 decemberében – aprólékos megfigyeléseinek és a bejárt helyeken készített napi jegyzeteinek alapján – „leltárt” állított itáliai kirándulásairól, templom- és palotalátogatásairól. A század derekán készült jegyzetek tanúbizonysága alapján nyomon követhetjük a későbbi művészettörténész szakmai felkészülését.

Ormós a kéziratokban közvetlen hangon számolt be a látottakról – nyíltan mondott dicséretet vagy bírálatot az olasz művészetről. Szerinte „a művészet leteleményese Itália” és innen „kiragogyva szerte Európába”, ahol szerinte az alkotóművészet a hanyatlás korában van, reményt nyújt az eljövendő megújulásra. A feljegyzések intímabb hangvétele azt is jelzi,

hogy ezeket csak saját okulására és emlékezés céljából vetette papírra. Ugyanezen írásai alapján azonban közölt cikksorozatot a *Pesti Napló*-ban, 1866-ban, majd később a *Temesi Lapok*-ban is. Az első tapasztalait felhasználva, de néhány későbbi itáliai kirándulás benyomásait is értékesítve, jelentette meg később *Velence* címmel egyik útikönyvét. A historizmus korában Itália reneszánsz műveit kereste, az emberi szellem kivételes értékű alkotásait, meg akarta szemlélni azok hatását a környezetre, szemtől szemben értékelni őket saját mércéje alapján.

Érdekes követni őt az észak-itáliai városállamokban tett utazásain és megfigyelni gondolatmenetét, hogyan szemlélte a XIII-XVII. századi művészek alkotásait, hogyan alakult ki lassan, ellentmondásoktól nem mentesen, művészettörténelme, hogyan vont párhuzamot a századokkal korábbi olasz és a maga korabeli művészek alkotásai között.

Mikor 1857 júliusában először került Velencébe, megijesztette a város rengeteg látnivalója, a saját felkészületlensége és bizonytalansága. Ekkor ébredt tudatára annak, hogy a pusztá elhatározás még nem biztosít senkinek hozzáértést, szakmai jártasságot. Augusztus végén már menekült „haza”, azaz Tirolba, felkészülni: tanulta az olasz nyelvet, ismerkedett az olasz történelemmel és aprólékosan tanulmányozta Itália művészetét. Figyelmét az olasz reneszánsz kötötte le, annak lett csodálójává és ahhoz viszonyította a későbbi korok alkotásait is.

Mai napig sem tisztázott a kérdés: miért vásárolt mégis, életének ebben a bizonytalan korszakában annyi olasz festményt? Hiszen saját bevallása szerint ekkor még csak Szamosy Elek (1826-1888) kevésbé képzett akadémiai festő véleményére támaszkodhatott. Mégis, első képvásárlásai erre az időszakra estek: 1857. július utolsó és augusztus első napjaira. Nagyobb számban csak a következő év novemberében kerültek újabb olasz alkotások a gyűjteményébe. Ekkorra azonban már maga is választott, keresett bizonyos munkákat, nyomon követet művészeket. Hiszen alkalom kínálkozott: az olasz arisztokrácia egy része áruba bocsájtotta hírneves palotáiban felhalmozott pár évszázados kincseit: festményeit (nemritkán saját családi vonatkozású képeit is), karcolatait, szobraikat, éremgyűjteményeit. 1857-ben, a Manfrin képtár látogatásakor még megdöbbenően írta: „a palotákban a régi gyűjtemények mind eladók”. 1876-ban már újabb információkkal egészítette ki a sorokat: „... (a Manfrin-képtár) darabjai Angliába, Ferenc József osztrák császár, Berry hercegnő, Wimpfen báró birtokába jutottak.” Ormós vásárlásai során azonban ritkán érdeklő-

dött a szobrok iránt. Talán magyarázattal szolgálhat, hogy ekkorban figyelmét leginkább még kizárólag a trecentótól a seicentóig terjedő időszak festői alkotásai kötötték le. Másrészt, véleménye szerint „az olasz renaissance festők túlszárnyalták az antik művészeket. Szobrászatban ez fordítva van”.

1858 tavaszán Ernst Förster, Jakob Burckhardt és Johann Wolfgang Goethe útikönyveivel felszerelve vágott neki a műemlékek látogatásának. Mindezek mellett vitte magával hazaszeretett és nemzete történelmének beható ismeretét is. Bárhol fordult meg, felkereste magyar honfitársait, bármilyen útjába kerülő, a magyar művelődéshez kötődő emlékhelyet meglátogatott, arról papírra vetett egy-egy rövid beszámolót. Ezekről a magyar vonatkozású emlékekről gyakran küldött cikkeket a fővárosi vagy az aradi lapoknak is. Fărădhatatlanul járta a történelmi nevezetességű helyeket, szüntelenül jegyzetelt, tanult, kereste az ókori allegóriák megoldásait, elemezte a látott bibliai témákat, csodálta a freskók rajzait, a festmények kompozícióit és színeit. Néha, kevésbé sikerült újkori egyházi festményeket is megtekintve, szomorúan sóhajtott fel: „*mert napjainkban nemcsak Tiziano, de Fiesole, Giotto s hasonló szerzetes festők is hiányzanak...*” A szakrális témáknak kontárok általi világias feldolgozását nyíltan ellenezte: „*mivel ily ábrázolások a vallási érzület ébresztésére sehogy sem szolgálnak...* A régi velenceiekéről mondják, hogy a szenteket emberekké, Correggio azokat az *Olymp lakosai*val tették, de a Suman féle festők [amatőr páduai papfestő] a legendákat novellákká teszik”.

A képekben a magasztosságot, a kisugárzó belső erőt kereste, ugyanakkor figyelte a téma megközelítését, a rajzot, a fő- és mellékszereplők egymáshoz való viszonyát, a perspektívát, a természeti háttérrel és a színezést.

Páduai látogatásakor elragadtatással szemlélte Andrea Mantegna (1431-1506) merészen, rövidülésben ábrázolt alakjait és Giotto di Bondone (1267-1337) *Szent Jakab evangéliumának* freskóit. Lenyűgözték a szép csoportozatok, a tér ábrázolása (a perspektíva), a természet megjelenítése, az alakok méltóságos tartása, a szereplők szinte elevennek tűnő szenvedése és fájdalom, a drapériák elrendezése. Véleménye szerint Mantegna teljesen egyéni stílust alakított ki, Giotto munkássága pedig hatalmasat lendített előre a művészetben, e két alkotó munkái „*felszabadították a festészetet a bizánci hatás alól*”.

Nem kedvelte a barokk műveket, és nem is kereste azokat. Míg vonzotta a későreneszánsz, a manierista alkotások egynémelyike is elnyerte tetszését, addig nem rejtette véka alá lesújtó véleményét „*a múlt század alásüllyedt állapotáról*”. Ezt vallotta 1888-ban is a *Visszaemlékezések III., Gyűjteményeim* címmel kiadott könyvében. Következtesen hangzottatta meggyőződését a barokk kor (XVIII. századi művészet) „*kétes értékeiről*”, mégis számos alkalommal szemlélte ennek korai szakaszában alkotó néhány kimagasló művész munkáit.

A bolognai új képtár sem nyerte el tetszését: „*részünkről a rajznál nem tudunk egyebet dicsérni rajtuk... a történelmi mű jelentőségére föl nem vergődő életképszerű kisebb dolgozatok*”. Ellenben a régi képtár anyagát egyenként elemezte. Itt is váltakoztak a dicsőítő és a bíráló észrevételek. „*A Carracciak valamint az egész bolognai iskola művei inkább a helyes rajz és az alakok magatartása, meg merész csoportozatokban tűnnek ki, mint színezésben*” jegyezte meg. Velencei útját követően jutott Bolognába. A velencei „*tűzes*” színeket nem tudta feledni, és bárhol járt azokhoz mérte a többi művész színvilágát. Egyedül Ferrarában volt elégedett a festészetrel, ahol „*fő érdeme ezen irányzatnak a mély és kövér színezés, a kifejtett világos homály és az erőfesz mintázás*”. Kedvelte a világos témaválasztást, a kiegyensúlyozott kompozíciót, a helyes arányokat, az idealizált alakokat, igényelte a felesleges részletek mellőzését, és állandóan a korábban megismert velencei ragyogó színeket kereste. Megmólyogatóak itt-ott előforduló bosszankodásai. Annibale Carracci (1560-1609) Keresztelő Szent János születése című képénél felröptette a festőnek, hogy „*az újdonszületett Kis Jánoska mintha nyomorék volna*”. Másik művére, *Szent János prédikálása a sokaság előtt*, több rosszalló megjegyzést is tett: „*a melletté turbán-*

ban álló férfiú inkább látszik szónokolni mint ő, s e mellett egy csolnak meg rajta egy evező férfiú, minek ez a kicsiny patak mellett?”. Később a *Szent Jeromos halála* előtt ismét kifakadt: „*A Szent Asceta ágyban hal meg mint ember kit sok pap könnyez s utolsó szolgálata tot tesz körülte. Hol itt a szentség?*”

Másutt a felszínre tör belőle a mérsékelt polgári szemlélet, a vallástisztelet és szigorú neveltetése, valószínűleg felháborodik a bibliai témájú képek mezítlenségű „*szégyentelenkedő*” mellékszereplőin. Felfogásához sokkal közelebb áll Francia Francesca Raibolini (1450-1517) ragyogó színezése, megkapó kompozíciója, az ő műveinek csodálattal adózott. „*Nagyon hasonlít Peruginora... a képek nagy kincsei a képtárnak... méltóság és szent áhitatosság sugárik le azokról, miket a világiasított Carracci képeken hiába keresünk, ... hátul tájkép, csodálatosan szép rendezés.*”

A bolognai festők legnagyobbikának Guido Reni (1575-1642) tartotta. Elragadtatással írt a *Győzedelmes Sámson* című képről: „*nagy hatást tett rám. Rajza gyönyörű s a színezése is legjobb művei közt*”. Több festményéről is elragadtatással szólt, az alakok elhelyezése, a színek összhangja, a bibliai témák és a finom portrék elegáns kivitelezése mély benyomást tett a kezdő művészettörténészre. Guido Reninek még azt is elnézte, hogy már nem „*a klasszikus nagy kor*” művésze, hiszen a festő már a barokk stílust képviselte. Néhány hónap elteltével – miközben a látott és lejegyzett anyag mennyisége már megingatta véleményét a XVI-XVII. század addig elítélt művészetét illetően – Ormós értetlenül írta a jegyzetlapokra: „*Es a palazzo Pittiben levő Pietro da Cortone, meg a palazzo Riccardi Luca Giordano féle barokk művészek freskói nekem tetszettek, valamint szintegy Velencében a palazzo Labiában is Tiepolo freskói szintén tetszettek. Hogyan van ez? midőn az érintett művészek olajfestményeivel szemben ily tetszést nem érzek?*”

Ezzel ellentétben Ormós már 1857 augusztusában vásárolt, nem csekély összegeket, két nagy méretű Luca Giordano képet („*Nagy Sándor szétmetszi a gordiuszi csomót*” és „*Nagy Sándor visszautasítja a sisakban feléje nyújtott vizet*”). Talán a birtokait pénzze tevéő üzletember biztos befektetésével állunk szemben? Az 1872-es olaszországi szerzeménye megcáfolja ezt a feltételezést: ekkor vette, esetleg előzetes rendelésre, az általa már ismert velencei műkereskedőtől, a sokat bíralt Carracciak (ez esetben Agostino) egy szép festményét *A főnök Herkules*.

Ormós Zsigmond művészettörténeti értékelései saját megítélése alapján születtek. Felkészülésében nagy szerepet játszottak a XIX. század nagy műbírálói, a német iskola kritikusai is. Utmutatói között ott találjuk számos barátját, műgyűjtő ismerősét, akiket kultúrájuk, ízlésük szívesen vezetett ugyanabba a reneszánsz világba, mint őt. Ezeket néhány év leforgása alatt Ormós többnyire magasan túlszárnyalta ismeretek és műértés tekintetében. Saját korlátait azonban nem léphette át.

Ormós, a meleg és ragyogó színek kedvelője, a festészeti újítások csodálója, a szabad ecsetkezelésért, előrajzolás nélkül dolgozó, a természetet a benne rejlő szépségeiért, önmagáért festő Giorgionét (Giorgio Barbarelli da Castelfranco, 1477-1510) már az első alkalommal szívébe fogadta, munkáit állandóan kereste, életútjáról dokumentációt gyűjtött, megírta és 1872-ben ki is nyomtatta művészi életrajzát. A titokzatos Giorgione iránti rajongása indította arra, hogy néhány neki tulajdonított festményt, őt ábrázoló metszetét megszerezzen gyűjteménye számára. A XIX. századi festészet nagy újításai, a szabadban festett képek azonban nem vonzották. Vegyes érzelmekkel figyelte Munkácsy Mihály sikereit is.

Korának művészeti felfogása azonban nem engedte átlépni azt a vonalat, amely a századvégi új tendenciáktól választotta el, nem merészkedett az impresionisták körébe. Míg elfogadta és csodálta a reneszánsz forradalmi újításait, a ragyogó színeket, a fény és árnyék átmenetet, a megszíneződő árnyékokat, az arányos alakok határozott rajzát, a festményekben a természet megjelenését és egyre nagyobb szerepét, a perspektíva alkalmazását, addig saját kora művészetében nem vette észre az alapvető változásokat. Nagyra becsülte az akadémikus művészetet, tőle remélte az újabb felvirágzás kibontakozását.

MÉSZÁROS ILDIKÓ

Itt járt Mátyás király, 2008. Temesvár

Színházi találkozások 1.

Egy vígjáték születése és nyilvános bemutatása

Anavi Ádámot 98. születésnapja előtt faggattam. Mint minden születésnapjához szokásunk előtt, most is arra figyelmeztetett a költő, hogy műközpontúak legyének a kérdéseim.

Készül-e mostanában valami, ami az életműbe illeszthető?

Hála istennek három napja már nem, mert befejeztem valamit.

Ez külön születésnapjára ajándék?

Nem az, magam fejeztem be magamnak. Elkészült a történelmi komédiám, a *Második Matyi*. Mátyás királynak nem született utóda, ebből lesz a nagy-nagy bonyodalom. Már megírtam egyszer ennek az első, rövidített részét, de nem voltam vele megelégedve. Átírtam, nagyon lassan ment az átírás, de ennek során különösen meggazdagodott a darab főalakja, Beatrix, a darab maga pedig líraiságában, drámaiságában de cselekményében is. Szerintem ez maradandó alkotás.

Egy évvel ezelőtt Anavi Ádám 97. születésnapján a Keplér című történelmi dráma jelent meg nyomtatásban. A Második Matyi is eljut-e az olvasókhöz?

Nem is gondolok arra, hogy nyomdába kerüljön. Goethe, aki gyakran plagizál engem, hiszen sokszor megtörtént már, hogy megírta egy-egy gondolatot, azt mondja, a színdarab arra való, hogy játsszák.

Honnan a tanár úrban a történelmi érdeklődés, mi az oka annak, hogy most is a történelem felé fordul?

Nem a történelem, hanem a problémák felé fordulok. Amikor a Keplert írtam, akkor is a máról írtam, arról, hogy a tudós mennyire van kiszolgáltatva a hatalomnak.

A történelem ezek szerint csak ürügy, pedig igen gyakran ismétli önmagát, mégis képtelen a problémák megoldására?

Erre nehéz lenne igennel vagy nemmel válaszolnom, de az biztos, hogy a hatalom mindig arra törekszik, hogy hatalmát megerősítse.

Mi az, ami az új komédiájában mai probléma?

A *Második Matyi* alapproblémája ma már nem olyan fontos, mint a 15. században volt. Beatrixnak nincs gyermeke, el kell érni, hogy legyen. Mátyás re-

neszánsz udvarában él Galeotto Marzio, a krónikás és Bonfini, a történész, nemcsak munkáikat használtam fel, szerepeltem is őket. A két itáliai, az ott-honi népi bölcsesség – „A föld, ha termést nem adott, vessél bele más magot!” – alapján eldönti, hogy megoldja a trónörökös gondját.

Hány szereplős ez a darab?

Attól függ, hogy akarunk-e nagy pompát, a reneszánsz szellemiséget látványban is meg akarjuk-e teremteni vagy sem. A helyszín Mátyás kolozsvári szülőháza, amely előtt ezerszer is elmentem diákkoromban. A rövidített változatban alig hat ember szerepel, ennél kevesebbre nem redukálható.

Ősbemutató a stúdióteremben

Anavi Ádám legutóbbi drámai alkotását, a *Mátyás király törvényes utód utáni vágyának megghiúsulását* bemutató vidám színpadi játékot, a *II. Matyit* 2008. áprilisában láthatta a közönség. Az olvasószínházi kereteket egy valódi premier izgalomára váltó előadás kellemes meglepetést okozott mindenkinek. Sokszor hangzott fel (a temesvári közegben oly ritka) nyíltszíni taps és az önfelédnt nevetés. A Mátyás humanista krónikását, Galeottót alakító Dukász Péter állította színpadra kitűnő érzékkel, alaposan átgondolt megoldásokkal a darabot. Szép jelmezekben a humor minden árnyalatára figyelve dolgozták ki alakításukat a művészek. Másfél órát Mátyás udvarába képzelhettük magunkat, s egyetlen pillanatra sem jutott eszünkbe, hogy igen rövid idő alatt, sok más produkció között készült az előadás. Kitűnően játszott Aszalos Géza Viduska, a perzsa uralkodó ajándéka szerepében, igazi szellemes, csúfondáros és ettől igencsak rokonszenves szolgát alkított. Beatrix királyné méltóságát, asszonyiságát, ravaszságát és szerelmét maradéktalanul jelentette meg kiváló humorérzékkel Borbély Emília. Izgalmas karaktert teremtett Higyed Imre a háznagy korántsem főszerepéből, s élvezettel csodáltuk hol a valódi, hol pedig az álruhás Mátyás szerepében Kiss Attilát, s párját, a Vincenzio szerepéből remek, élő, humoros figurát teremtő László Pecka Pétert. Az előadás igazolta a temesvári társulat tagjai a színházművészet mesterei, a kisebb szerepekben is hiteles figurákat keltettek életre: Bonfini Mátray László, a komornát Lőrincz Rita, a főurakat Bandi András Zsolt, Mátyás Zsolt Imre, Kocsárdi Levente, Vincenzio feleségét pedig Tankó Erika játszotta.

Az ősbemutató kivételes perceit meghatottan köszönte meg a szerző Balázs Attila igazgatónak, Szász Enikő színművésznek és a játék örömet magasfokon művelő társulatnak.

Színházi találkozások 2.

Küzdelmes korok határvidékén: igazságkeresőben

Rendezőfaggató beszélgetés Török Violával

A Csiky Gergely Állami Magyar Színház 55 éves múltjának évfordulós rendezvénysorozatát, az Euro régiós Színházi Találkozót Odön von Horváth A férfiak nélküli falu című darabjának temesvári premierje nyitotta meg. Török Viola nem most rendezett először a temesvári magyar színházban, az elmúlt évadban Csiky Gergely Ingvenélók c. komédiáját vitte színre. A rendezővel, aki Temesvár után a nagyváradi színházban Racine Phaedra c. darabját állítja színpadra, a bemutató előtt beszélgettünk.

A reneszánsz évhez és Mátyás királyhoz egyaránt kapcsolódó művet rendezett, miért esett választása éppen Odön von Horváth darabjára?

Elég régóta foglalkozom a reneszánsz témakörével, hosszú ideje keresek egy olyan darabot, amely felölelné a reneszánsz teljes szépségét, de sajnos a Szép magyar komédia-n kívül megrendezésre érdemeset nem találtam. Odön von Horváth műve modern dráma, a két világháború között született, tematikailag viszont kapcsolódik Mátyás királyhoz és a reneszánszhoz. Azért esett erre a választásom, mert megtaláltam benne a mi, a 21. század emberének ehhez a csodálatos művelődéstörténeti korszakhoz való viszonyulását/viszonyulását is.

A darab a magyarok tudatában a Férfiakat Szelis-tyének címen él, miért játsszák most A férfiak nélküli falu-ként?

Az első címváltozat, Gáli László fordításában jelent meg, az eredeti viszont így szól Ein Dorf ohne Männer. Mi az eredeti drámát fordítottuk le újra magyarra. A szöveget nem adaptáltuk, csupán meghúztuk, vagyis kihagytunk belőle. A cirkalmas, kicsit túlbeszélő stílust próbáltuk ezzel korszerűsíteni, így fesszebb lett, erősebb képeket tudtunk megformálni.

Miért áll közel a szívéhez a reneszánsz?

Ez az a kor, amely maig a legellentmondásosabb, egyrészt az emberiség hajnalaként fogalmazzák meg a humanista írók, költők, másrészt az ember nem igazán találja meg magát a reneszánszban, mert akkora felelősség hárul rá az új világ megteremtésével, amelyvel nem tud megbirkózni. Enyém a világ, a hatalom, de nem tudom, mit kezdhetnék vele. Ezért furcsa útkeresésre kényszerül. Megjelennek a groteszk jelene-tek, amelyben az ember megpróbálja felmérni képeségeinek határait. Ráébred arra, hogy egyedül nem juthat messzire. Számomra azért izgalmas mindez, mert egyszerre az ember diadalának és bukásának, kínlódásának kora is.

Mi tükrözi ebben a darabban a reneszánsz életér- zést? Lesz-e különös jelentősége a táncnak?

Lesz táncban való megfogalmazás, hiszen a tánc kifejezi azokat az érzelmeket, amelyek szóban elmondhatatlanok. A tánc, a zene az ember szépre, jóra való vágyakozását közvetíti, és ezzel a szöveg korlátait is jelezzük. Rávilágítunk a középkor és a reneszánsz határán élő, önkifejezési lehetőségeit kereső ember vívódására: a harsány életérzéseket megszólaltató meg-nyilvánulások és a teljes kétségbeesés közt vergődő ember érzelmeinek viharát fogalmazzuk meg, tánc- ban, mozgásban, zenében is.

A színpadi megjelenítés tükrözi a reneszánsz pom- pázatos mégis harmonikus gazdagságát?

A darab a korareneszánszban, Mátyás uralkodásá- nak kezdetén játszódik, a pompázatos budai palota megépítése és Beatrixszal kötött házassága előtt, ami- kor még nincsenek udvarában flamand és olasz zené- szek, építésszek, költők sem. Mátyás útkeresését ábrá-

zoljuk, azt, hogy milyennek képzei uralkodása jövő- jét. Nem célunk az elkápráztatás, hanem az igazságos Mátyás néphez való viszonyát tartjuk fontosnak. Mindez nem az anekdoták, a népmesei hős szintjén jelenik meg. Az igazságosság az értékek rendjébe kerül, hiszen a mában is érvényes törekvést tükröz. Ma is kérdés, hogy meglovagoljuk egy kor káprázatos és haladó, de embertelen eszmevilágát, vagy ragaszko- dunk egy szerényebb ám igazságosabb világképhez. Sokszor elhangzik, hogy Mátyás az igazságos, Mátyás a nép nevében ítélkezik, s ezzel ezt a szerényebb vál- tozatot hangsúlyozzuk. Azt a Mátyást jelenítjük meg, akinek nem az elkápráztató üzenetek a fontosak, ha- nem az a mélyebb igazság, amelyre mindig mindenki- nek szüksége lenne.

Milyen csapattal dolgozik, ki a díszlet-, jelmezter- vező, koreográfus?

A díszletet és jelmezeket magam álmodtam meg. Amikor foglalkozni kezdtem a darabban, annyira éltek bennem ezek a képek, volt is időm megélelni őket, ezért úgy éreztem, nem adhatom ki a kezemből őket. Állandó munkatársam Könczei Árpád zeneszerző, ko- reográfus, akivel bármelyik darab érzelmi világát meg tudom beszélni, ami nem föltétlenül csak a zenére, hanem az érzelmi kisugárzásokra, hatásokra vonatko- zik, a zenei és a koreográfusi szempontok így egysé- gesek. Kádár Dombi Katalin dramaturggal dolgoztam együtt, közösen rágtuk át a darabot, s arra töreked- tünk, hogy a legerősebb, a legkevésbé szövírágos kife- jezőmódot alakítsuk ki.

Milyennek ítéli meg a próbafolyamatot, milyen a temesvári magyar társulattal dolgozni?

Nagy örömmel jöttem újra Temesvárra, nagyon szeretem ezt a társulatot, nyitottak, fogékonyak min- denre újra, nagy bennük a lelkesedés. Mindig nagy haj- tásban vannak, nagyon dinamikusak, rengeteg előadá- suk van. Ez nagyon jó, de a mi produkciónk próbáit elég nehéz volt összehozni emiatt is, másrészt pedig a német színházzal is meg kell osztanunk a termet. De minden sarokban, minden szabad pillanatban próbá- lunk, s bízunk a sikerben. A társulat két máshol játszó művészén kívül, mindenki szerepel a darabban, 22-en talán, egy-egy színész több szerepet is alakít. Ez na- gyon jó, mert így Mátyás király megünnepelésének öröme a teljes társulatra kiterjeszthetők. A szelistei aszsonyoknak nagyon fontos szerepe lesz a darabban.

Milyen hangulatú előadásra számíthatunk?

Furcsa életérzést fejez ki, mert már a török háborúk után vagyunk, Mátyás még nem győzött nagyon nagy csatákban, kipusztult a fél ország, a törökök végigsöpör- tek Magyarországon, elestek a férfiak, ezért nyomasztó hangulata is van a darabnak. Ebből kell föltápaszkod- nunk, kiutat találunk, és nyilván a remény, a szerelem, a pozitív életérzés mutatja majd meg, hogy merre to- vább. Úgy érzem, nem véletlenül választotta ezt a kor- szakot a drámaíró Odön von Horváth sem, az első világ- háborút követően méginkább láthatta a nagy életörö- mököt sugárzó kor ellentmondásait, amelyeket el kellett helyeznie magában, tisztáznia kellett. Ez alkalmas adhat mindenkinek arra, hogy újragondolja a saját reneszánsz- értelmezését, hogy lássa, nemcsak a lenyűgöző festmé- nyek, Corvinák kora ez, hanem a gyökereket, az ember létét vitató, az igazságot kereső kor is. Most is szükség van egy ilyen reneszánszra, amikor újragondoljuk az el- múlt korok értékeit, s kiválasztjuk, mit menthetünk meg a régi korból az újnak. Ezért vannak népzenei utalások a darabban, ami a legkifejezőbb módja annak, hogy rá- világítson a múltbeli értékek közti válogatás felelős- ségére, a felhasználhatóság kérdésére is.

DR. IOAN HAȚEGAN

Kinizsi Pál

Míg Kinizsi Pál katonai tevékenységét a közép- és délkelet-európai történelemtudomány sokoldalúan és valóságosan vizsgálta és értékelte, életét és történelmi személyiségének jelentőségét annál kevésbé. Nagyrészt az 1479-es kenyérmezei csata győztes hadvezéréként tartják számon a temesi grófit, nem pontosan ismerik tetteit, s azt sem hogy vezetője vagy csupán résztvevője Mátyás keresztények vagy törökök elleni hadjáratainak. Két-három elemet felhasználó leegyszerűsített, nemcsak a történelmet de gyakran a józslést is figyelmen kívül hagyó történetek keringtek/keringnek róla.

Az európai történelemírás sohasem vizsgálta a maga teljességében Kinizsi Pál jelentőségét. A német nyelvű történetírók csupán a Habsburgok és a Hunyadiak viszonyát vizsgáló tanulmányok egy-egy bekezdéseként tárgyalták, mint Mátyás 1477-es ausztriai illetve néhány évvel később a cseh husziták elleni hadjáratainak részvevőjeként. Alig néhány rövid fejezet tárgyalja törökellenes hadjáratait, főleg hangsúlyosan és kizárólagosan a kenyérmezei csatát. Az adatok többsége az Erdélyben német nyelven megjelentetett munkákból származik, más részük a magyar történelmi jellegű irodalmi alkotásokból, anélkül, hogy a szükségszerű megkülönböztetésekre utaltak volna. A legbeszédesebb példa erre, hogy a német történetírásban saját neve sincs, hanem a magyar névváltozatot, vagyis a Kinizsi esetleg a Kinisch vagy Kinischi formát használják.

A cseh, a szlovák vagy az olasz történetírása számára Kinizsi Pál szinte teljesen ismeretlen, legfeljebb a magyar történetírásra való egy-két rövid utalás erejéig jelenik meg a neve. A délkelet-európai történelemírás Kinizsi Pál személyiségével kicsit többet foglalkozott, valódi irodalomról azonban itt sem beszélhetünk. A szerb, a horvát és a jugoszláv történelem említi a hadjáratok során kialakult, a délszláv népekhez fűződő kapcsolatát. A régebbi román történelemtudomány Kinizsi Pál korhű értékelése érdekében jelentős kísérleteket tett, tetteit elemezte leginkább, származását vizsgálta. A románok leginkább a 19. században foglalkoztak tevékenységével. Ennek elsősorban az az oka, hogy a Habsburg Birodalomban majd az osztrák-magyar monarchiában kiéleződött a nemzeti kérdés. A kérdés megoldódott 1918-ban, amikor is a kétfejtű királyság romjain kialakultak a mai nemzetállamok, s ettől kezdődően a román történelemtudomány nem foglalkozik többé ezzel a témával. (sic!)

Paradox helyzet a mai: a kizárólag Kinizsi Pállal foglalkozó de az őt csak éppen megemlítő tanulmány is egyre kevesebb. Míg az Egyesülés-korabeli nemzedék elég sokat tudhatott Kinizsiről, a későbbi nemzedékek szinte semmit. A régi tanulmányokra hivatkozva csak töredékes adatokkal rendelkezünk, míg tetteinek nagyrésze a mondák és a képzelet világába tartozik. Az utóbbi évtizedben nagyobb érdeklődés mutatkozik, így néhány új dolgozat és tanulmány is megjelenhetett.

Kizárólag a magyar történetírás foglalkozik érdemben Kinizsi életével és tetteivel. Több tíz kisebb-nagyobb jelentőségű munka jelent meg, amit a dolgozatomban jelzett magyar művek bibliográfiája is igazol.

Sajnos, elsősorban a régi, nagyrészt nacionalista történészek munkái téves előfeltételezésekre vagy nacionalista ideológiára épülnek, így következtetéseik sem objektívek. Az új magyar kutatások a régi megfogalmazások közül sokat újratárgyaltak, s ezzel pontos, megbízható, kronológiai és történelmi szempontból egyaránt helyes megállapításokhoz jutottak.

A Duna középső és alsó folyása táján tevékenykedő, középkori történelmi személyiség történelmi vizsgálatát nem indíthatjuk nacionalista, sovíniszta elvek mentén, mert ezzel eredményeket is téves feltételezések és vélemények itathatják majd át.

Ez a kutatás elhatárolódik minden hasonló megközelítéstől, és céljának tekinti, hogy a lehetőségekhez mérten a vizsgált korszakról és történelmi személyiségről objektív szintézist fogalmazzon meg. Mivel eddig a román illetve a délkelet-európai történetírásban egyetlen valódi történelmi kutatásra épülő Kinizsi-monográfia sem jelent meg, ez a dolgozat is első kísérletnek tekinthető. Mint ilyen, vannak erős és gyenge pontjai, s mindenképpen szükségeltetik, hogy a későbbi nemzedékek kiegészítsék, továbbbírják, hiszen csupán a kutatási eredmények összegzése nyomán juthatunk egy ember és tetteinek valós, igazság-hű értékeléséhez.

Az első tisztázásra szoruló kérdés Kinizsi Pál származása és tevékenységének kezdetei. Bár nagy irodalma van, mégsem sikerült megnyugtatóan tisztázni a kérdést, egységesen elfogadott világos nézőpontot kialakítani róla.

A viták életképes elemeiből és saját megállapításainkból kétségtelenül következik, hogy Kinizsi Pál származásának gyökerei román közegben keresendők, elsősorban a bánáti Cnez (Kenéz) település környékén. A vita azért vált szükségessé, mert Közép- és Délkelet-Európában sokan maguknak követelték a származás helyét. Kinizsi Pál nemzetiségét, szülőhelyét és ifjúkori lakóhelyének kérdését a következőkkel egészítettem ki: a középkori krónikáirók állításait újraértékeltem, Francesco Fontana XV. századi, kortárs szerző Kinizsire vonatkozó megállapításait visszahelyeztem a történelemkutatás folyamatába, hiteles történelmi forrásként kezeltem a történelmi mondákat, a Kenéz helységnév elterjedését is vizsgáltam az egykori magyar királyság területén, tanulmányoztam a török pusztító hadjáratainak kiterjedését az adott térben és korban, azaz a XV. sz. első harmadában.

Az adatok elemzése és összegzése nyomán kiderült, hogy Kinizsi Pál román, 1432 táján született egy bánági kenézfaluban. Tisztázandó, hogy melyikben a három közül, amit egyrészt az események hasonlósága, másrészt a források pontatlansága miatt nem sikerült megállapítani. A származással szorosan összefügg Kinizsi Pál ifjúságának és hadviselési pályája kezdeteinek korszakolása. Ismervén születése időpontját, s azt is, hogy az eddigi kutatások csak felületes adatokkal szolgáltattak fiatalságáról, nagy pontosságra törekedtünk. Kinizsi Pál ifjúkorát Hunyadi János tevékenységének utolsó és Mátyás uralkodásának első évtizedé határolja. 1467-től már pontos történelmi adatok állnak a rendelkezésünkre, ezért a katonai karrier kezdeteit megkíséreltük pontosan elhelyezni a korabeli hadviselés kontextusába. Azzal a ritka példával állunk szemben, amikor egy egyszerű katona a királyi hadak főkapitánya lesz. Ezt a hadi jelenséget nevezték Kinizsi Pálnak, aki két évtized alatt (1458-1478) végigjárta a középkori magyar katonai hierarchiát, 1478-ban a magyar hadak vezére lett, mint nagy elődje Hunyadi János. Bár ezt az adatot közel egy évszázada közzétették, a történelemtudomány nem foglalkozott vele, mert megelégedett azzal a ténnyel, hogy a törökellenes hadjáratokban résztvevő déli sereg felének parancsnokának nevezze.

A királyság politikai-katonai helyzete tette szükségessé a sereg kettéosztását, hiszen két jelentős hadszíntéren zajlottak az események, az észak-nyugati had Ausztriában és Bohémiában, a délkeleti pedig a török ellen küzdött. Kinizsi Pál nem vállalta, hogy keresztények ellen harcoljon, ezért lemondott a főkapitányságról, és a török ellen csaknem egy éven át küzdő seregek vezére lett, így vívta ki legnagyobb hadi sikereit, s lett egyike azon keveseknek, akik a töröktől nem szenvedtek sohasem vereséget.

Hadviselésének legfontosabb mozzanatai: 1468-1479-es bohémiai hadjárat, az 1475-1476-os boszniai hadjárat, 1476-ban a nándorfehérvári várkapitányság, az 1477-es osztrák hadjárat, kenyérmezei csata 1479-ben, az 1480-as és 1481-es törökellenes ikerhadjárat, és a két téli hadviselés 1493 és 1494-ben. A következőzéseimet egy-egy fejezetben foglaltam össze, ezek jelezték a katonai parancs végrehajtásától az önálló hadvezetési stratégiák kidolgozásáig vezető út állomásait. Fontos itt megemlítenünk a Délvidék védelmi rendszerének kiépítését, amely látványosan teljesítette feladatát 1478-tól a XVI. sz. elejéig. Kinizsi Pál tulajdonképpen nem tett mást, mint összefogta a térség szétszórt katonai erejét, hozzáértő vezetőket nevezett ki, megfelelően felfegyverezte a seregeket, pontos utasításokat és feladatokat fogalmazott meg, s ezzel biztosította a rendszer működőképességét. Ebben fontos szerep jutott a Bánát védelmét biztosító rendszernek. Kinizsi Pál szervezőkészsége felhasználta a betolakodókkal szembeni ellenállásra épülő ősi román stratégiát, ami az itt lakók teljes egyetértésével egyetemben a keresztények irigységét és a muzulmánok átkait kiváltó rendszer működőképességét biztosította, mint azt a korabeli krónikák igazolják.

A török krónikások szerint vele ijesztgették gyermekeiket a muzulmán asszonyok, ez azt a mondást juttatja eszünkbe, amely Vitéz Mihályhoz kapcsolódik, miszerint a török anyák ekképp csendesítették gyermekeiket: Csitt, csitt, mert jön Mihály bég, s elvisz! Bármennyire furcsa is, a mondás mindkettőjükre igaz. Gondoljunk csak Kinizsi dél-dunai hadjáratára, amely hatalmas veszteségeket okozott az oszmánoknak, s a környékbeli muzulmán lakosságnak. Különösképpen az utolsó 1494-es hadjárat, amely során Szófiáig jutott el.

Hunyadi János és Vlad Tepes után Kinizsi Pál volt az egyetlen európai hadvezér, aki valóban sikeres hadjáratokat vezetett az oszmán seregek ellen. 1480 és 1494 közt sok ilyen hadjáratot indított, de az utolsó kétségtelenül a neveltségesség minden veszélye

nélkül állíthatom, hogy Hunyadi János 1443-44-es hadjáratához mérhető. 50 évvel Hunyadi után és 100-zal Vitéz Mihály előtt olyan szokatlanul nagyméretű és nagy kiterjedésű támadást indított, s ezt sikerre is vitte, pedig a szélütéstől némán és bénultan szekéren szállították a sereg után, kézjeleit és nehezen érthető parancsszavait egy hozzá közelálló családtag tolmácsolta a seregnek. Így új harci lehetőségeket teremtett a kor keresztény Európájának. A sereg erkölcsi ereje épp a legfontosabb pillanatokban tört meg, és a vaskezü hadvezérnek a visszavonulást kellett választania, akkor, amikor éppen megnyíltak előtte a Balkán kapui. A hatalmas sikerhez és a hatalmas zsákmányhoz nem szokott sereg visszavonulást követelt, s a főkapitány engedett seregei követeléseinek, pedig a közelben ellenség sem volt. Egy hónappal később a neves hadvezér elhunyt, halála miatt nem indulhatott újabb balkáni hadjárat.

Rendkívüli katonai pályafutása, utolsó hadjárata Kinizsi Pált a legnagyobb európai hadvezérek egyikevé avatja. (...)

Kinizsi Pál pályájának gazdasági, társadalmi, kulturális vetületeit elhomályosítja katonai pályájának fénye. A korabeli dokumentumok és a korszak általános összefüggései jegyében megpróbáltuk ezt is kideríteni.

1478-1494 közt a Bánág volt tevékenységének központja. Temesi főispánként minden bánati vármegye vezetője lett, s zavaros gazdasági és társadalmi viszonyokat talált itt. Egy-két év alatt szigorú fegyvelmel és igazságérzettel megteremtí a térség biztonságát. Mindig a korabeli törvények jegyében cselekedett, mégis megszerezte az itt lakók bizalmát és támogatását, mert törekvései a lakosság többségének érdekeit szolgálták, s egy évszázaddal halála után is a térség élvezte tevékenységének jótékony hatását.

Bár furcsának tűnhet, az írástudatlan Kinizsi Pál életének mégis vannak kulturális vonatkozásai is. Kinizsi Pál kora igazi embere volt, a társadalmi ranglétrán haladva a korabeli nemesség erkölcsi normáit a magáévá tette. Részes volt a „corvini reneszánsznak”, ismerte a királyi udvarban élő és alkotó olasz művészeket, sőt saját katonai, egyházi vagy éppen magán létesítményeinek díszítésére, építésére alkalmazta őket. Kastélyokat építtetett, felújította a temesközi erődítményeket, templomokat. Nagyvásonyi birtokának okleveleiből kiderül, hogy a kor legaktívabb mágnásainak egyike. A feleségének, Benignának, másolatott kódex az első magyar nyelvemlék. (sic!) Ő a magyar irodalom első hősi énekének hőse. (sic!)

A fent vázoltak miatt Kinizsi Pál jelentőségét újra kell értékelnünk, a román középkor legfontosabb történelmi személyiségeinek sorába kell iktatnunk. Ugyanakkor egy szélesebb összefüggésben a szomszéd népek történelmét meghatározó személyiségek egyike is. Ha az ilyen mértékű történelmi személyiségek megítélése helyes, akkor mindegyikük a délkelet-európai népek történelmének fényes alakja lehet.

(Ioan Hațegan Paul Chinezu című doktori disszertációjának zárófejezete.)

A szerkesztőség az írásban foglaltakkal nem ért egyet. Sic!-kel jelöltük a megkérdőjelezhető megállapításokat. Csupán jelezni kívántuk, milyen eltérések lehetnek a román és a magyar történelemszemléletben ma is.

(ford. Mészáros Ildikó)

ILLÉS MIHÁLY

Temesközi útvonalak (V.)

"Jobb egyszer látni valamit, mint arról tízszer olvasni."

Eötvös Loránd

Eddigi útvonalaink közös jellemzője volt, hogy kifelé haladva Temesvárról, minden irányba a terjeszkedés jeleivel találkoztunk. Vagy új ipari létesítmények, vagy alakuló lakótelepeken át vezetett utunk. Hol a nagyváros nyomult a szomszédos települések felé, hol maguk a metropolisz vonzáskörébe került helységek készültek behódolni a „Burg”-nak.

Ezúttal olyan irányba kalandozunk, amerre a szocialista iparosítás már véghezvitte a kíméletlen bekebelezést. Közvetlenül az egykori - mára már bevásárlóközponttá átpofozott - villamosgyár szomszédságából indulunk: idelátszanak a petrokémiai vállalat fényét veszített, gubancos acéltornyai meg egy gabonasiló betontömbje. Elváltasz tőlük a Bega-csatorna vizesárka. Valamikor, nem messze innen indultak és ide érkeztek a kis folyami hajók: a temesvári "kikötő"-be!

Az első "falu" ahová érkezünk, már jó ideje Temesvár külkerülete. Igaz, nevében még megőrizte egykoriságát: Szabadfalu (románul és németül egyaránt Freidorf) a neve. Az egykori község - főleg németajkú - lakói, nagy lelkesedéssel emlékművet avattak itt - először 1899-ben - melyet aztán egy sokkal díszesebbel helyettesítettek 1913-ban. Tették ezt az erre a célra létesített park közepén, annak megjelölésére, hogy a Temesvár ostromában résztvevő Bem József honvéd tábornagy ezen helyen felállított főhadiszállásán léptette elő őrnaggyá szárnysegédjét: Petőfi Sándort.

Manapság ez a helyszíne a március 15-ikei, a temesvári magyarok számára "központi" megemlékezéseknek. Minden évben, az alkalomra rendbehozzák, tatarozzák, ha kell újrameszelik. A tekintélyes falfelülettel rendelkező emlékmű komoly kihívás a graffitis firkálgatóknak ...

A kötelező fényképfelvételek után, már mehetnénk is tovább, ha az 1777-ben fedél alá hozott római katolikus templom előtt eszünkbe nem jut, hogy 1904. június 2-án itt anyakönyvezték Jánosként azt a Johannt, aki Johnnyként 1922-ben elsőként a világon úszta egy perc alatt a 100 métert, és ötszörös olimpiai bajnok lett amerikai állampolgárként, hogy végül sportolói pályafutása befejeztével Weissmüllerből Tarzanná legyen. Az emberben óhatatlanul felmerül a gyanú, hogy ha az alig hat hónapos kis Johann szülei nem a kivándorlás mellett döntenek és a fiú kortársaihoz hasonlóan a Bega vízében tanul meg úszni, akkor a világ ma szegényebb lenne egy dzsungelrengető ordítással ...

A települést szorosan körülölelő ipari létesítmények között kanyarogva és a vasúti rendező-pályaudvar idáig elnyúló csápjai fölött átívelő hídon keresztül jutunk ki végre Temesvárról. Es kanyarodunk be azonnal Ötvényre (Utvin, Utwin) a soronkövetkező, életmódokat ötvöző kisteleplésre. Mert városi életvitelre kényszerít, hogy szinte nem lakik

család erre felé, melynek legalább egy tagja ne Temesvárra járna dolgozni. Am falusi jellegzetesség az, hogy szemmel láthatóan a helység szellemi központja a gondozott (1714 körül épített) román ortodox templom. Városiasodás, hogy a falu halastava immár sporthorgászok pénzért megváltható menedéke, miközben legelőt már nem látni sehol. Ellenben a Bega-csatorna gátján és az országutat követő árok partján tehenek majszolják a poros fűvet: fülükben nagy, sárga, eurokonform azonosítóval ...

Innen Bégaszentmihály (Sänmihaiu Român, Rumänisch-Sankt-Michael) felé visz az utunk, akár a sűrűn-kátyús országutat választjuk, akár a földgátra rugaszkodunk fel kerékpárjainkkal. Ez utóbbi művelet úgy 15 évvel ezelőtt még igen merész és megfontolatlan vállalkozásnak minősült volna, hiszen a Bega vize olajos-feketén erre hordozta Temesvár minden mocskát, orrfacsaró bűz kíséretében. Csak találgatni lehetett, hogy a szennyvíztisztító telep, a már említett petrokémiai vállalat, a cukorgyár vagy a vágóhíd viszi-e a pálmát környezetpusztítás tekintetében.

Mondhatnak bármit bármely "illetékesek", nekem meggyőződésem, hogy ez a könyörtelen nemtoródomság mellyel a nagyváros "melléktermékeitől" igyekeztek megszabadulni évtizedeken át, ez okozta az egykor oly nagy erőfeszítéssel kiépített és sokáig hálásan kamatozó begai hajózás végétét is. Tanúrá a bégaszentmihályi zsiliprendszer, mely a csézés oly sok szép napját megélte, de most szinte feledésre ítélve zúgatja meg a csatorna vizét.

Ide érkezve tudomásul vesszük, hogy fényképezni és behatolni tilos, de senki fia a láthatáron, aki ennek a tilalomnak érvényt is szerezhetne. Kissé odébb, a hídról még egyszer visszafordulhatunk és elkattinthatjuk fotómasinánkat a zsiliprendszert egybefogó mesterséges sziget irányába. Ma már a Bega vize itt nem áraszt báméskodót elűző bűzös szagokat, de a zsilip által keltett habfoszlányok konokul megmaradnak a vízfelszínen figyelmeztetve, hogy még nem minden környezetszennyező ipari vállalat ment tönkre Temesváron... Fürdeni továbbra is tilos!

Bégaszentmihály község címerében templom áll, ezért behajt bennünket a kíváncsiság a faluba, meg-

Begaszentmihály - zsilip

Németszentmihály - Római katolikus templom

keresni a tornyot. Valóban, takaros - egyértelműen megbecsült - román ortodox templomra lelünk (épült 1774-ben). Előtte tiszteletreméltó első-világháborús emlékmű áll, mellette zászlórúdon nemzeti lobogó. A sasmadaras obeliszkről román feliratát böngészve, a történetírás furlangjait nem ismerő bábész számára fejtörést okozhat, hogy miként lehetnek a monarchia hadseregébe besorozott, az olasz vagy a keleti fronton elesett katonák a nemzetegyesítés hősi halottjai? Mi azonban fejet hajthatunk az életük végéig csukaszürke egyenruhát hordó áldozatok emléke előtt.

A már megjárt Bega-hídhoz visszatérve folytatjuk utunkat. A Németszentmihály felé vezető aszfaltcsíkot választjuk. Csupán öt kilométer. A gátal párhuzamosan haladunk, ezért azonnal feltűnik az oldalába süllyesztett betonbunker. Vastag födémekkel, földbe ágyazva, lövésekkel: úgy ahogyan dukál. Létesítésének oka valószínűleg mély hadititok volt, hiányos katonai ismereteim pedig nem teszik számomra lehetővé, hogy meghatározzam: kit kitől, vagy mit és miért volt hivatott megvédeni. A kizárólag kályhacső viszont arra enged következtetni, hogy manapság inkább errefelé kószáló hajléktaloknak nyújt oltalmat.

Németszentmihály (Sänmihaiu German, Deutschsanktmichael) úgy kezdődik, hogy mindjárt a jólismert termálstrandja és az ifjúsági tábor épületei között halad el a látogató. Ezután némi meglepetés, hogy néhány - a korszellem elvárásai szerint - átépítés alatt álló háztól eltekintve, úgy tűnik: ebben a faluban megrekedt az idő valamikor a hatvanas évek derekán. Ezt igyekszik alátámasztani a központjában kevélyen-komorán álló, elhagyatottságában is impozáns római katolikus templom (épült 1895-ben). Mint egy erőd központi bástyája, miután a külső falak leomlottak ...

Mi megyünk tovább. A két Berekszó felé igyekszünk, útba esik Papd (Bobda, Poppta). Aki még soha nem járt errefelé, nem vár látványos fordulatot. Mégis, ahogyan közeledünk, egyre feltűnőbb a magasan a falu fölé magasodó kupola. Lehetne egy ortodox templom díszje, de nem az: ennyire kopottan, nem lehet az. Valóban, nem mindennapi találkozás vár ránk a falu központjában. Egy mauzóleum, az esztergomi Bazilika kicsinyített mása. Építtette az 1905-ben bárói címet szerző Csávossy Gyula, a vidék akkori ura, saját temetkezési helyéül. És még építtetett szemben vele egy 42 szobás kastélyt is, de ennek mára már nyoma sincsen - későbbi tulajdonosai adósságaik törlesztése érdekében, téglánként kőtyavetyélték el ... A mauzóleumnak is meg vannak számolva napjai. Egyik tornya már omladófélben,

kupoláján félszobányi lyuk. Dicsőségének éveiben tartottak ugyan itt templomi szertartásokat is, de sohasem volt a római katolikus egyház tulajdona. Valószínűleg ebben kell keresni romlásának okát. A számban és gazdasági erejében megcsappant faluközösség pedig maga is inkább segítségre szorulna ... A megért sírghalásokról és rablásokról pedig, rémregényt lehetne írni.

Hamar átérünk Berekszónémetibe (Beregsaul Mic, Nemet), mindössze 3 kilométer. Zárójelben ezúttal a román mellett a falu szerb elnevezése szerepel, melyet már a helységnévtáblán is elolvashatunk, igaz cirill betűkkel, így: HEMET. Megtévesztő az elnevezés, hiszen a német lakosság mindig is kisebbségben élt itt, mára pedig hírmondó sem maradt belőlük. Valószínű, hogy még a török hódoltság előtti időkből fennmaradt elnevezéssel van dolgunk. Apolt szerb ortodox temploma is van a falunak, sok - szintén cirill betűs - emléktáblával. Csak a bánási svábsággal való furcsa sorsközösség az elgondolkodtató. Alig 70 év alatt a falu arculatát kialakító szerb lakosság 1/6-ára csökkent, míg a románok száma hat-szorosára nőtt, és ma már ők vannak többségben...

Innen már hazafelé visz utunk, második - Zsombolya felé vezető - útvonalunk egy szakaszát követve. Megjegyezzük, hogy Berekszón még mindig nem akadt ember, akinek szívügye lenne Vukovics Sebő sírjának rendbetétele, és hogy Szakálházan közben hozzákezdtek egy vadonatúj román ortodox templom építéséhez - közvetlenül a kis kápolna előtt, mely nyilván már kicsinek bizonyult. Mielőtt Temesvárra érnének, egyet szusszanhatunk az útépitők obeliszkjénél: ... "utasnak áldás és békeség", böngészhetjük újra a szavakat - talán felderít.

Pabd - Mauzóleum

BÓRA FERENC

Életörömöt nyújtó étel- és borfogyasztás Mátyás uralkodása idején

“Rágták, illatoztatták, fehér kendőre csöppentették a borokat.”

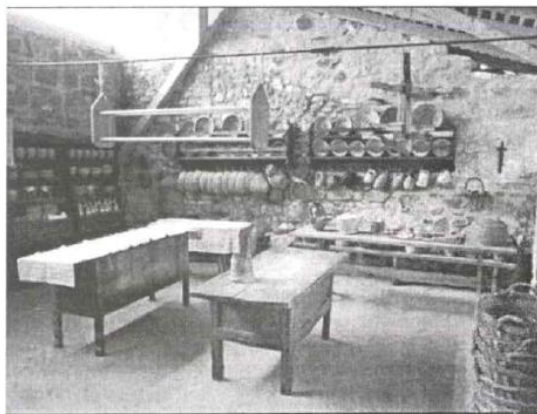
A nagyevés és a mértéktelen borfogyasztás az évszázadok folyamán magyar virtusnak számított. Kibőffenő nevetéssel honorálták a feneketlen gyomrúak, a minden hulladék - undort keltő, evésre alkalmatlan anyagok - elfogyasztását produkálók különleges “teljesítményeit”. A kótyagos fejű hecckedvelők elismerték és ünnepelték az egy egész libát, bárányt, egy nagy sonkát, számlált vagy számlálatlanul sok tojást társai előtt elfogyasztó nagyevőt. Híre-neve volt a középkorban a cirkuszi mutatványként óriási mennyiségű ételt bekebelező egyéneknek. Voltak közöttük európai “hírnévre” szert tett személyek is. Egy szerzetes a kora középkorban - az udvari lakomákon “mindenevő” produkciójával tűnt ki, megette a madzagot, a finom mártásban feláztatott nadragrszijat, a pástétomba kevert - kockára vágott - ruhadarabokat. A sok bűzös emberi váladék, a piszok, a megbotránkoztatás, az emésztőszervek túlterhelése hozzátartozott a középkori lakomákhoz.

Virtus volt a nagyevés a XV. század nemeseinek lakomáin. A részegségről - túlzott borfogyasztásról - sok írott forrásból tájékozódhat az utókor. Ezekből néhányat érdemes a ma olvasói számára is bemutatni (a példákat Zolnay László - neves művelődéstörténész - gyűjtötte össze). Tudvalevő, hogy a középkori könyvmásolók unalmas, aprólékos és fárasztó munkát végeztek, melyet a kevés étkezés és ivás mellett nehéz volt elviselni. Nagy Gál budaszentlőrinci pálos szerzetes kódexmásolás közben 1474-ben a latin szöveget erősen unván, zsíros ételre és zamatos borra gondolt. Óhaját a latin főliáns szélére magyarul odafirkantotta: *“Hogh ihatnám! (. . .) Az másolónak kövér liba adassék!”*

A “nagy teljesítményt” a XV. században is elismerték. Az egész ország dicsérete Kinizsi Pál erejét, harci tudását, melyekről feljegyzések készültek, mondák keletkeztek. Arról is beszélt a nép, hogy a híres hadvezér bármennyit ivott is, *“a bor nem fogott ki rajta”*. *“Egy kisebb hordót a szájához emelt, s egy csöppig kiitta”* - állították elhűlve a virtus nagyságától a korabeli katonák. Családi nevek - Rézszeges, Boros, Borissza, Boromissza, Iszabor, Borbonthó, Borégethő - is bizonyítékai annak, hogy Mátyás udvarában és Buda városában (s szerte az országban) sok ember kedvelte a jó magyar bort. A Borégető családi név pedig korabeli foglalkozásról ad a mának információkat. A pálinkát a középkor-

ban még “égettbornak” nevezték. Előállítását Budán engedélyhez kötötték.

Magyarországon Mátyás idejében nagy mennyiségű bor termelt, Buda környéke is szőlőtermelő borvidéknek számított. A XV. században az országnkba érkezett főrangú vendégek elsősorban a budai fehér borokat dicsérték. A várost hatalmas szőlőskertek fogták zöld koszorúba. A XV. században még túlnyomórészt fehér borokat termeltek, melyeket többre becsülték a vörösboroknál. Mátyás nagy pincével, óriási borválasztékkal rendelkezett, a főurak sem nélkülözhatték a kiváló fajborokat. Az utóbbiak egyik legelterjedtebb szórakozása az egymásba folyó tivornyák voltak. “Módjával Mátyás is kedvelte a bort” - írja Zolnay László művelődéstörténész. A budaszentlőrinci pálosok évkönyve jegyezte fel, hogy a nyéki vadászkastélyából Budaszentlőrincre sűrűn átruccanó Mátyás jó emberével és vitapartnerével, Gergely mesterrel, a főkolostor perjelével olykor „lelkét üdíteni a kolostor pincéjét is felkereste.” A reneszánsz uralkodó tudott érzelmeket és hangulatot teremtő és élvezeteket kereső magánember lenni. A baráti borozgatásnak bensőséges és természetes helyzetei az életszeretettől, emberszeretettől táplálkoztak. A tiszta fényű aranysárga és rubinvörös bor, a pincehús lehelete és finom penész szaga, a pinceház csendessége, az ital ízlelgetése és a baráti - “lelket üdítő” szó hitelessége és kedvessége, a fűszeres ízek és az illatok, a “módjával” elfogyasztott tüzes ital vonzotta a királyt a budaszentlőrinci kolostor borospincéjébe.

Reneszánsz konyha a sárospataki várban

A magyar borokról Antonio Bonfini-től kaphat tényszerű leírást a kései utókor. Mátyás életrajzírója sokra értékelte a budai és a szerémi borokat. Évekig élt az ország fővárosában, így alkalma volt az itt termelt italok gyakori ízlelgetésére. Feljegyzésekből tudható, hogy néha az uralkodóval is poharazgatott, de a környéket járva - az Itáliából érkezett tudós - a budai borházak borait is megkóstolta. A jó bort értékelő Bonfini az egri és a Pozseg környéki (zenggi) borokat dicsérte.

A humanizmus szellemétől áthatott Mátyás uralkodása idején nagy átalakuláson ment keresztül Magyarország. Lejárt a műveletlen, részeges és durva főurak ideje. Mátyás nem volt tudós, hanem sokat olvasó (még a korabeli építészeti szakkönyveket is forgató), nagy műveltségű, a művészeteket és a tudományt támogató, abszolút hatalommal rendelkező uralkodó. Az ország vezető rétegét a humanizmus és reneszánsz értékrendszere alapján alakította ki. Apja - Hunyadi János - egykori fegyvertársai sem tudták követni a gyökeres metamorfózist. A "nobiles maiores" soraiba az uralkodó az új követelményeknek megfelelő magyar - és második feleségével Itáliából érkezett - művelt embereket helyezett. *"Ismeretlen családok tagjait emelte fel magas egyházi hivatalokba - írta Hóman Bálint történész -, vagy pedig idegeneket, kikben igazi renaissance-felfogás szerint inkább megbízott. A Nápoly renaissance légkörében felnőtt királynénak nagy része volt a renaissance-életforma további kialakításában. Beatrix szép asszony volt, akinek kedvében szívesen járt férje, anélkül azonban, hogy politikai irányait az ő kedvéért megváltoztatta volna. A szerelmes férj Beatrixnak minden asszonyi kívánságát kielégítette, ünnepeket rendezett tiszteletére."*

A reneszánsz életformához hozzátartozott az étel és a borital kulturált fogyasztása. Beatrix királyasszonynak nagy érdemei voltak az új étkezési és borfogyasztási szokások kialakításában - a nagyevés és a nagyívás - felszámolásában. A király felesége saját konyhát tartott fenn a királyi konyha mellett, Pál nevű szakácsának évente jelentős sumrát, 83 aranyat fizetett kiváló munkájáért. Bonfini pedig arról tudósít, hogy Mátyás egy-egy nagyobb vendégfogadáskor be-benézett a konyhába, véleményt mondott a fűszerezésről, s kedvenc ételeit megkóstolta. Az uralkodó a "magyar" konyha fenntartására - a sokféle étel készítésére - havonta több mint ezerhatszáz forintot fordított. A királyné konyhájából pedig nápolyi receptek alapján készített ételek és cukrászsütemények kerültek ki.

Lakomákon a magyarok a közös tából kenyerekrre szedték ki a hússzeleteket, s gyakran ruhájukra cseppent a zsíros lé és a mentén sárga foltot hagyó sáfrányos szósz. A többi fűszer is szennyezte a díszruhákat, gyakran egy-egy előkelő úr "szagosodott" a gyömbértől, a bazsalikomtól, a fahéjtól, vagy más ételfűszertől. Mindez azonban Beatrix királyné és az uralkodó reneszánsz nézetei hatására megszűnt, az étkezés modernizálódott. *"De hogy a tárgyra visszakanyarodjunk - írta Bonfini »Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről« című munkájában -, saját szemmel álmétködvá láttam, hogy a király - bár közben társalgott vagy az éneket hallgatta, illetve nagy érdeklődéssel valami beszélgetésre figyelt - mártást evett, és mégsem piszkolta be magát."* A királyi udvarban

felszámolták a túlszűfolt "bőfögő" zsíros étkezéseket, a dőzsölést, a bujálkodást. Mátyás korában szertették a válogatott finom ételeket. A királyi palota hatalmas pincéjében felhalmozott sokféle bor értékeit is összemérték. Ezek voltak talán a mai "borversenyek" előzményei. Kis ivőedényekből kóstolgatták, "rágták, illatoztatták, fehér kendőre csöp-pentették" a borokat, melyekről véleményt mondtak. Mátyás esetenként felkereste a hangulatos palotai borospincét. A régész - Gerő László - szavaival élve "a pince előtt talált kút kávját Mátyás és Beatrix címere díszíti", s a király a pincében esetenként szemlét tartott. Borásaival szó szerint "megszemlélté" gyertya felé tartva az italt, nézte a színét, s a különféle ízű nedűvel "öblögette, fűrésztötte" nyelvét és ínyét. A bor maga a megtestesült tökély és szépség volt a reneszánsz uralkodó értékvilágában. Az egyszemélyes "borbírálat" lehetett a mérvadó a lakomákon, körmenetek előtt, lovagi tornákon, lófuttatásokon, kocsiversenyeken, táncszüneteiben, vadászatokon. Pompa és bor összetartozott. Az udvarban fontossá vált az ünnepélyesség, a fényűző külsőségek. A gazdagság, igény, ízlés, kultúra azonban sok pénzbe került.

"Barátaihoz Mátyás igen kegyes vala, gyakorta ivott az lakásban vélek - írta Heltai Gáspár a »Chronica az magyaroknak dolgairól« című művében. - Igen megneveti vala a kérkedőket." A reneszánsz ember életvezetéséhez hozzátartozott a szép környezet, a borozgatás közbeni tréfálkozás. Nem véletlen, hogy a XV. század második felében uralkodott nagy királyunk cselekedeteit, a valóságban megtörtént eseményeket, csattanós, tréfás, nevetést kiváltó anekdotákban örökítették meg. Az emberközpontú, vidám életörömeiket élvező Mátyás-kori életmódba beletartozott a jó bor is. A budai szőlősgazdák - németek, rácok, magyarok - szívesen szomszédoltak egymásnál, "összemérték boraiukat", melyből nem hiányzott a kedélyes ugratás és az éneklés sem. Mátyás királyságában - a háborúk, a nagy adók ellenére - az udvarban és a vidéken is jó hangulat uralkodott, a borokban megindult a minőség versengése, a bortermelők és borfogyasztók keresték, hogy "mindennapi boritalokban" milyen értékek találhatók. "Vidámság és jókedv országa" volt Magyarország - melyben meghonosodott a reneszánsz kultúra, és gyakorivá váltak a vigasságok. Beatrix királynét az idegen földről jött feleséget - az uralkodóval szemben álló főúri ligák pazarlással, az értékes magyar hagyományok szétrombolásával vádolták. Bak János történész a Rubicon című történelmi folyóiratban tendenciaszerűnek minősítette ezt a támadást. Kifejtette, hogy a középkori magyar királynék szinte mindegyikét bűnbakká tették - Beatrix királynét fényűzéséért. A király felesége valóban fényt, pompát és ünnepet, a reneszánsz és a humanizmus életörömét (formális királyi szertartásokat, a latin konyhát, a pompás fogadásokat és lakomákat, a művészet jelenlétét, az ékszeres és gyönyörű ruhák költségeit) honosította meg és tette modellértékűvé az udvarban.

Aláhúzandó fontos tény tevékenységének hatásáról: a borfogyasztásban a minőség, a kulturált körülmények, az ital mérsékelt - örömet és hangulatot nyújtó örömei - erősödtek fel.

(A Borbarát nyomán)

MAGYARI SÁRA

Nyelvi előítéletek. Hiedelmek a magyar nyelv taníthatósága (tanulhatósága) és hasznossága körül (I.)

Elöljáróban

Amikor nyelvészetről van szó, az emberek nagy része valami elvont, unalmas tudományágra gondol, esetleg az iskolai órák egyhangúságára. Pedig a nyelv tana varázslatos világot tár elénk. Elmondja, hogy pontosan mitől és hogyan vagyunk emberek, mi az, ami összeköt és távolságot teremt két közösség között. Választ adhat azokra a kérdésekre is, hogyan vagyunk magyarok, különbözünk-e más nemzetektől, tükröződik-e mindez a nyelvünkben? Minden laikus egyszerűnek véli a választ. De vajon így van-e? Talán a következő tanulmányosorozat másképpen fogja megválaszolni a fenti kérdéseket.

A mindennapiságról

A mindennapi ember gondolkodásmódjában igen-csak furcsa elképzelések élnek a magyar nyelvről – legyen az magyar nemzetiségű vagy sem. Pozitív és negatív előítéletekkel találkozunk ennek kapcsán nap mint nap. Nincs olyan ember, akinek ne lennének előítéletei. Mert az ember olyan, hogy bizonyos **bináris oppozíciók** (Cl. Lévi-Strauss) mentén észleli a világot. Ez azt jelenti, hogy mentálisan megteremtünk egy olyan valóságot, mely egymást kiegészítő ellentétpárokon alapszik: azaz sarkítva a környezetünk jó-rossz, szép-csúnya, mienk-idegen stb. A pozitív értékek mindig a *mi* csoportjába tartoznak, így tehát az, ami a *miénk*, az jó, szép, értékes, ami pedig az *ők* csoportjába tartozik, az negatív értékek mentén szerveződik. Ami az ember számára idegen, ismeretlen, érthetetlen az elsősorban a *rossz* fogalmkörébe tartozik.

Igy van ez a nyelvek esetében is: a *másik nyelv*, amely érthetetlen, a kiszolgáltatottság, a félelem, az idegenkedés érzetét kelti. Ezért mondjuk azt a saját nyelvünkről, hogy az szép, jó, gazdag, azaz általában pozitív értékekkel látjuk el. A mindennapi ember gondolkodásmódjának velejárója ez. A közember megragad az *érzekeles szintjén*: az létezik csak, amit lát, érez. *Ragaszkodik* a hagyományokhoz, szokásokhoz, mert ezek bizonyos tapasztalatokon alapszanak, így biztonságot nyújtanak az egyén számára.

A mindennapi ember *cselekedetei spontánok*, nem az a jellemző, hogy előre megtervezett módon cselekszik. Fontos számára a *tapasztalás* – ami már bevált, kipróbált cselekvési modell. Gyorsan *általánosít* – főleg a negatív tapasztalatok alapján. Az általánosítások kapcsán születnek az *előítéletek*. De ezek természetesen és hasznosak: az előítéletek segítségével védjük meg azt, ami a sajátunk. A mindennapi gondolkodásmód *én-központú*: mindent a saját szempontjából értelmez az ember, az egyéni világlátása, tapasztalatai alapján értékel. Továbbá a közember *praktikus*. Azaz fontos, hasznos az, amire neki szüksége van, ami jó valamire. Mire jó tehát a magyar nyelv ismerete? Mi ennek a haszna?

Nem ideológiákat kell keresni, amikor a kisebbségi magyar nyelvhasználatról, oktatásról van szó, mert csak az értelmiségi számára fontosak ezek az elméletek. A mai átlag polgár számára a *funkcionalitás* kerül előtérbe: a dolgok gyakorlatban való alkalmazása lesz elsődleges, illetve az ebből adódó haszon. A *hasznos-érv* a nyelvtanulás alapja is. Azért tanulunk meg általában egy második nyelvet, mert azt valamilyen személyes érdekünk megkívánja. De az is igaz, hogy akkor tartunk meg egy nyelvet – legyen az az anyanyelvünk –, ha arra szükségünk van, ha a mindennapi kommunikációs helyzetekben hasznát vehetjük.

Az etnocentricitás fogalma

Mit is jelent ez pontosan? Az a szemlélet, amely szerint a saját etnikum mindennek a középpontja és minden más csoport szokásait, értékeit ehhez viszonyítjuk. Illetve a nemzeti közösségek spontán beállítódása, hogy a sajátját magasabb rendűnek tartja. Szintén a *mi* és *ők* viszonylatában válik érthetővé, ahol a *mi* fogalmához a pozitív értékek, míg az *ők* csoportjába a negatív értékek tartoznak. Mert a közember szemléletében „minden gyanús, ami/aki nem olyan, mint mi.” Ennek kapcsán felmerül, hogy létezik-e *nemzeti karakterológia*.

Mivel hajlamosak vagyunk az általánosításra, előítéleteink vannak, valamint én-központúak vagyunk, így hajlamosak vagyunk arra is, hogy egy-egy nemzethez hozzárendeljünk tulajdonságokat. Eleve szükséges az ember számára a kategorizálás. De ezek a nemzeti jegyek nem abszolútak. Mindig vannak olyan személyek, akikre egyáltalán nem illenek rá ezek a tulajdonságok. De valamiért mégis jó magyarnak lenni, azok számára, akik magyarok. Akik pedig nem azok, illetve nem tekintik sajátjuknak ezt a nyelvet, izgalmas magyarázatokkal szolgálnak a magyar nyelv ellen. Sőt, annyira hitelessé válnak ezek némelykor, hogy még a magyar anyanyelvűek is gyakran hajtják őket.

Hiedelmek a magyar nyelvről

A „közöttiség” hiedelme – a magyarság Európa közepén található, Kelet és Nyugat között. Ebből fakadón bizonyos magatartásformákat vélünk magunkon felfedezni, gyakran emlegetjük a rokonalanság érzetét, az egybekeveredettséget, a befogadást („sok nép fiait és nyelveit fogadta be a magyar”). Jellemző továbbá a valamikori *aranykor bukásának siratása* (1526-ig, a török megszállásig Magyarország Európa virágzó hatalma volt), de a *múltsirítás* mindig is jellemezte népünket. A *hungaropessimizmus*: az elvesztett függetlenség, az „Európa szélére” sodródás, a nemzethalál-gondolat (mely összekapcsolódik a nyelvhalál és a fogyó nemzet rémképével) sokat említett jellemzőnk. De mindezek mellett kevesen tudják,

hogy a magyar az egyetlen keletről érkezett népvándorlási nép és nyelv, amely képes volt fennmaradni. Magyarországon olvadtak be a hun, az avar, a bese-nyó, az úz, a kun, a jász nyelvek.

Gyakran mondjuk és halljuk, hogy a magyar nyelv *egyedülálló, rokontalan, nehéz, ősi és kis nyelv*. Hogy ezek a kijelentések mennyire igazak vagy sem, a következőkben tárgyalom, de tudni kell, hogy főleg a saját pesszimizmusunk élteti ezeket.

A *rokontalanság* elve: nyelvrokonaink a finnek, észtek, lappok, valamint több volgai nép tartozik a finnugor nyelvcsaládba. Finnország az egyik legfejlettebb ország Európában. Hol van itt a rokontalanság?

A *kis nyelv elmélete*: a magyar nyelvet kb. 15 millióan beszélik, ezt a számot tekintve Európában a 11. még a világban a 42. helyen áll. Körülbelül 6000 nyelvet tartanak számon jelenleg. A nyelvek nagy részének nincs írásbelisége, nincsenek intézményei, a legtöbb még csak nem is államnyelv. Biztos, hogy kis nyelv a magyar?

*Nehéz nyelv?! – Miért mondjuk, mondják ezt? Mert szerkezete jelentősen eltér az indoeurópai nyelvek szerkezetétől. De ez nem nehézség problémája, inkább a különlegessége. Ezen kívül nagyon logikus szerkezetű: gyakoriak az egymásra utaló és egymást kiegészítő rendszerek. Pl. a többes szám kifejezése alany- és tárgyesetben -k jellel történik főnévragozás, de igeragozás esetében is (pl. *A lányok játszanak*).*

Vagy a ragozási paradigmák esetében is láthatjuk, hogy a végződések szinte megegyeznek:

Kijelentő mód, jelen idő, határozott ragozás: Birtokjelek

-om/-em/öm	írom	-m	hazám
-od/-ed/-öd	írod	-d	hazád
-ja/-i	írja	-a/-e/-ja/-je	hazája
-juk/-jük	írjunk	-nk	hazánk
-játok/-itek	írjátok	-t(,)k	hazátok
-ják/-ik	írják	-(,)k	hazájuk

Ősi nyelv? – nem érzem egyáltalán negatív tulajdonságnak, mert tökéletesen megfelel a társadalmi változások megjelenítésének, alkalmas a kommunikációra, a kultúra minden területén megállja a helyét. Nyelvünk legalább 3000 éves, önálló története van, s ez csak adaptációs fokát jelzi, szívósságát, tehát pozitív fogalom.

Egyedülálló, idegen ezen a részen? Minden kultúrának megvannak a maga eszményei, így van ez a nyelv területén is: vannak nyelvi eszmények, amihez történet vagy történet az adott nyelv viszonyítása. Ez koronként változik. A magyart a Kárpát-medence nyelveihez és egy közös európai nyelvi eszményhez közelítették: ez általában a latin, a német nyelv volt.

Igaz, hogy a magyar nyelv jellegében más, mert ragozó, agglutináló, főmőr, és szintetikus valamint nagyon szemléletes. De sok közös vonása van más nyelvekkel is, s ezeket a közös jellemzőket igen ritkán szoktuk emlegetni. Ilyenek pl. *mássalhangzók jéjtése* szlovák, szerb, horvát minta alapján történt nyelvünkben. Az *ő, ü hangok* nyugat-európai hangok – megtalálhatóak a német, a francia „nagy” nyelvekben is. Továbbá latin eredetű az *írásrendszerünk*. A latin *versek* ritmusa közel áll az ősi magyar verseléshez. Német hatásra keletkezett a *sz, k hangunk*. *Szókincsünk* összetételében nagy szerepet játszottak a szláv nyelvek (12,4%), német (7,3%), latin-görög nyelv (5,8%). Latin hatás az *alárendelő mondat* kifejlődése valamint a *magázás* és az *igeneves szerkezetek* fejlődése is.

De azt is tudni kell, hogy a magyar nyelv is hatott más nyelvekre, ez elsősorban a szókincs területén mutatkozik meg: pl. a román köznyelvben 150-200 magyar eredetű szó található, illetve magyar eredetű a -ș, -aș, -eș képző.

A magyar nyelv és nép *veszélyeztetett*? Mit jelent a veszélyeztetett nyelv fogalma? Olyan nyelvről van szó, melynek kisméretű beszélőközössége van, alacsonyabb státusza és megbecsülése, valamint idős emberek

beszélnek. Továbbá az iskolai oktatásban nem szerepel egyáltalán, csökken a használati területe, presztízse, állami támogatottsága. A biológiai fajanalógia alapján megkülönböztetünk: *haldokló nyelveket*, ezeket már nem tanítják anyanyelvként. *Veszélyeztetett nyelvek*: a következő évszázadban nem fogják már anyanyelvként tanítani. *Biztonságos nyelvek*: állami támogatást élveznek, nagyszámú a beszélőközösségük.

Ebben az értelemben a magyar nyelv hivatalosan nem veszélyeztetett, de ez vidékenként változó, a kisebbségi lét új helyzeteket teremt. Ahhoz, hogy pontos képet kapjunk egy nyelv helyzetéről, szükséges a reális helyzetfelmérés, de életképessége elsősorban a beszélőközösség mentalitásától függ. A nyelvpolitikai törekvések általában csak másodlagos szerepet kapnak. A nyelvcserre egyéni, és csak az értelmiségi számára veszteség, nem a közembernek, mert számára a funkcionalitás lesz az elsődleges.

Mindezeket figyelembe véve, érdemes elgondolkodni azon, mennyire jogosultak azok az állítások, amelyeket olyan szülők mondanak, akiknek gyermeke magyarul tanulhatna.

Mit mond a felnőtt, ha gyermeke magyarul tanulásáról van szó? Nem adom magyar tannyelvű iskolába a gyermekem, mert: **Nem érvényesül** – ez a legköznyelvi megvívható érv. Van magyar nyelvű felsőoktatás Romániában, vannak olyan állások, amelyekhez szükséges a magyar nyelv ismerete. **Megterhelő** a gyermek számára a plusz órávallalás: de nézőpont kérdése, hogy melyik tantárgy van pluszban. **Nehéz** a magyar nyelv – erről már a fentiekben beszélünk. Mi itthon **másképp beszélünk**, és nem lesz, aki segítsen a gyermeknek a tanulásban – ezekre ellenpélda a napközis program, mely több iskolában működik már. S a gyermek úgy megy haza, hogy készen van a leckével. Különböző osztályokban már úgysem tud segíteni a szülő, olyan „nehéz” dolgokról tanulnak, illetve a német, angol tannyelvű iskolákban ez miért nem probléma?

Gyakoriak a **rosszindulatú megjegyzések**, melyek szerint a magyar nyelv az **ördög nyelve** –, de akkor miért szól meg magyarul a pápa is?

A zártabb, elmaradottabb közösségekben „igazi” nyelv az, amit a hivatalokban beszélnek, a rádióban, televízióban, írott sajtóban használnak, ami megjelenik írott formában, azaz, ami *jó valamire*. De ne feledjük, a magyar nyelv egyenértékű az összes többi nyelvvel. Van írásbelisége, használata a mindennapi kommunikációban, a politikai, gazdasági életben, alkalmas a tudomány és a művészet művelésére, tehát az egyéni érvényesülés eszköze. Előny az is, hogy van olyan ország, melynek hivatalos nyelve a magyar nyelv.

A magyar nyelvről így is gondolkodhatunk. Ha számba vesszük azokat az előíreleteket, amelyek kőrülvesszenek minket, sokkal könnyebben leépíthetjük őket. Nagyon fontos az is, hogy ne éltesük mi magunk ezeket a hiedelmeket. Legyünk tisztában nyelvünk valóságos voltával, értékével és hasznosságával.

Végezetül lássuk, hogyan vélekedik a magyar nyelvről korunk egyik legismertebb nyelvésze, Aurelien Sauvageot: „Az a gondolat, hogy formáljanak és újraformáljanak egy kultúrnyelvet ismerős volt nekem. Elsősorban a nyelvtörténetből. (...) Tudtam, hogy egy nyelvre lehet tudatosan hatni, és lehet ilyen vagy olyan irányban továbbfejleszteni. De ami a magyarok ügyét a többiekétől mégis megkülönbözteti, az a nyelvi harc mérete és időtartama volt. Egy egész nép vetette latba minden erejét és minden áldozatkészségét, hogy megmentse a nemzeti nyelvet és ezzel magát a nemzetet is. Nemhiába jöttem Bécsbe. Valóban zarándokút volt ez, megvilágította számomra és felfedeztettem velem a magyar kultúra egyik fontos alapelvét: soha nem lemaradni, idejében követni minden haladást, minden megújulást, sőt ha lehet, megelőzni mindenki mást.” (Sauvageot, 1988)

(folytatjuk)

Felhasznált irodalom:

1. Balázs Géza: *Nyelvészet és nyelvészetek*. In: *Léhetséges nyelvi szabványok*. Budapest, A-Z Kiadó, 2000, 4-30 pp.
2. Kiss Jenő: *Társadalom és nyelv-*

használat. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

3. Péntek János: *Az anyanyelv mítosza és valósága*. Kolozsvár, 1999.
4. Péntek János: *Idegen-e a magyar*

nyelv a Kárpát-medencében? In: *A nyelv ritkuló légköre*. Kolozsvár, 2001, 80-91 pp.

5. Szoták Szilvia: *A magyar mint veszélyeztetett nyelv*. In: *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. Kolozsvár, 2005, 145-160 pp.

LAPSZÁMUNK SZERZŐI:

Anavi Ádám – költő, drámaíró, Temesvár
Dr. Bodó Barna – politológus, professzor, Temesvár
Dr. Bóra Ferenc – egyetemi tanár, Szeged
Dr. Hațegan Ioan – történész, az Akadémia kutatója, Temesvár
Illés Mihály – mérnök, író, Temesvár
Dr. Jancsó Árpád – mérnök, helytörténész, Temesvár
Károlyi Attila – történész, doktorandus, Szeged
Magyari Sára – magyartanár, nyelvész, doktorandus, Temesvár
Mészáros Ildikó – magyartanár, újságíró, Temesvár
Miklósik Ilona – muzeológus, művészettörténész, Temesvár
Papp Sándor – történész, professzor, Szeged
Szekernyés János – helytörténész, művészettörténész, műkritikus, Temesvár
Dr. Vekov Károly – történész, Kolozsvár
Vicze Károly – történész, Temesvár

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

Szerkesztőtanács: Dukrét Géza (Nagyvárad), Horváth József (Szabadka), Miklósik Ilona (Temesvár), Szekernyés János (Temesvár), dr. Vekov Károly (Kolozsvár), dr. Zakar Péter (Szeged)

Tördelőszerkesztő: Lázár Ildikó

Tördelés: a *Heti Új Szó* műhelyében

Grafikai szerkesztő: Könczey Elemér

Kiadó: dr. Bodó Barna, a Szórvány Alapítvány elnöke

Szerkesztőség: 300593 Temesvár, Putna u. 7 • Tel/fax: 0356 446 516

Drótposta: diasporatm@rdstm.ro

A lapszám megjelenését támogatták:

Szerkesztőség: Illés Mihály (Temesvár), dr. Jancsó Árpád (Temesvár), Károlyi Attila drd. (Szeged), Kiss Ferenc (Temesvár), Magyari Sára drd. (Temesvár), Mészáros Ildikó (főszerkesztő, Temesvár), Sütő-Egeressy Zsuzsa drd. (Temesvár), Ujj János (Arad), Vicze Károly (Temesvár)

TÁMOGATÓINK:

Ihász János
Herczeg András
Kaba Gábor
Szilágyi Géza

ELŐFIZETŐINK:

Dr. Albert Ferenc
Albert László
Anavi Ádám
Dr. Bárányi Ferenc
Dr. Bárányi Ildikó
Béres Margit
Dr. Bodó Mária
Dr. Bogáthy Zoltán
Bojtos Tünde
Borbély Imre
Dr. Borbély Zsolt Attila
Dudás József
Dr. Delesega Gyula
Egeressy Katalin
Erdei Ildikó
Erdei Lajos
Erdély István
Erdély Rita
Fazakas Csaba
Fodor Enikő
Fórika Éva
Gazda István
Gutai István
Gyurka Teréz
Halász Ferenc
Dr. Hatvany Csaba
Ft. Heinrich József
Higgyed Imre
Dr. Higgyed István
Illés József
Kása József
Kása Zsolt
Kenyeres András
Kerekes Irén
Kertész Éva
Kertész Katalin
Király Rozália
Király Zoltán
Ft. Kocsik Zoltán
Dr. Kovács Adalbert
Kovács Katalin
Kovács Zoltán
Kubán Mátyás
Küttel István
Lázár István
Magyari Etelka
Dr. Matekovits György
Pál Krisztina
Păștean Erika
Pataky Adél
Pataky Lehel Zsolt
Péter László
Dr. Salló Ervin
Schwarz Ida
Szabó Adalbert
Szabó Ferenc
Ft. Szabó Péter
Szász Enikő
Szathmáry Ibolya
Szegedi Lajos
Ft. Szilvágyi Zsolt
Telegdy Gyöngyvér Eszter
Dr. Toró László
Toró T. Tibor
Toró Tibor
Ungor Ilona
Valdman Ferenc
Vigdorovics-Gyuritza Adél
Vigdorovics-Gyuritza Györgyi
Vinczeffy Kinga
Virginás-Tar Judith

Juhász Gyula

Mátyás király

Nézd Donatello márvány vésetét,
A karvaly orrt, a dactól görbe ajkat,
Mely gúnyt nyilazva sújt, bár csukva hallgat,
Nézd a szemét, mely fényes és setét!

Ez ő! Rőt múltunk ércizmú magyarja,
Királyi holló, mely nyugatra tart,
Mely fölgyújtja a bús magyar avart,
Mely a jövődőt lángolón akarja!

Pusztára épül tündérpalotája,
Plutárkot érti és Cézárt csodálja
És elmereng olasz kéz remekén.

De garaboncásként viskóba járva,
Míg irt keres az árva pór bajára,
Érezi, hogy mily magányos szegény!